

**Ефективність національних засобів захисту
приватних прав та інтересів в Україні**

Електронне видання локального
використовування на CD-ROM

**Збірник матеріалів
науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 03 грудня 2025 року)**

Київ
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ISBN 978-617-8084-67-8 © Автори, 2025
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2025

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ
ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ
ТА ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ**

ЗБІРНИК

матеріалів науково-практичного круглого столу

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК
УКРАЇНИ

**ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ
ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ
ТА ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ**

Збірник матеріалів
науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 03 грудня 2025 року)

УДК 347.12+347.97

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 13 від 24 грудня 2025 р.)*

Ефективність національних засобів захисту приватних прав та інтересів в Україні [Електронний ресурс]: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 03 грудня 2025 р.) / упорядник М. О. Гетманцев Київ: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2025. 142 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

ISBN 978-617-8084-57-8

У збірнику представлені наукові доповіді учасників науково-практичного круглого столу «Ефективність національних засобів захисту приватних прав та інтересів в Україні», який відбувся 03 грудня 2025 р. у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Тематика доповідей учасників стосується напрямків системного оновлення Цивільного кодексу України в сфері захисту приватних прав та інтересів в контексті рекодифікації цивільного законодавства України.

Збірник зацікавить наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів та аспірантів, студентів, які вивчають актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу, а також суддів, адвокатів та всіх практикуючих юристів.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за зміст публікацій, їх відповідність до вимог законодавства і за порушення авторських прав.

ISBN 978-617-8084-57-8

© Автори, 2025

© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2025

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО.....	6
Аврамова О. Є. ПРАВО НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	8
Беляневич О. А. СПІРНІ ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РЕЄСТРАЦІЙНИХ ДІЙ	12
Берестова І. Е. ПРОЦЕСУАЛЬНА МНОЖИННІСТЬ ДІЙ СУДУ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ КОНЦЕНТРАЦІЇ СПРАВ В МЕЖАХ БАНКРУТСТВА	20
Бичкова С. С. ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРОМ ПРЕДСТАВНИЦТВА У СУДІ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ	25
Білянська Н. В. ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	28
Бобрик В. І. ЗВОРОТНЯ ДІЯ ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА В УКРАЇНІ	32
Бредіхіна В. Л., Внукова Н. М., Жорнокуй Ю. М. РОЗШИРЕННЯ ФОРМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У СФЕРІ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	40
Галан М. О. ЗАХИСТ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА НА ПРИДБАННЯ ЧАСТКИ ПРИ УКЛАДЕННІ УДАВАНИХ ПРАВОЧИНІВ: ІНДИКАТОРИ УДАВАНOSTІ.....	45
Гевко В. Л. НАЛЕЖНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ОСОБИ: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ ОЗНАКИ .	53
Гордов М. М. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА САМОРЕГУЛЮВАННЯ В АРХІТЕКТУРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН І БІЗНЕСУ	62
Деревянко Б. В. ПРО ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ (ЗАСНОВНИКІВ) ПІДПРИЄМСТВ, ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ, ПРАЦІВНИКІВ, ІНШИХ ОСІБ ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ / РЕОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ	66

Заїка Ю. О. ДОТРИМАННЯ БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ	70
Короед С. О. ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНИКІВ МАЙНА, ПРИМУСОВО ВІДЧУЖЕНОГО НА КОРИСТЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ, А ТАКОЖ ВИЛУЧЕНОГО ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ЦІЛЯХ	73
Короленко В. М. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЗАРОБІТНУ ПЛАТУ	77
Левківський Б. К. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ.....	82
Лозінський І. С. СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ	86
Мазур В. В. ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	91
Пільков К. М. РЕМЕДІАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ПРАВО СУДУ: РОЛЬ СУДУ І ЗАКОНОДАВЦЯ У ВИЗНАЧЕННІ ЕФЕКТИВНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ.....	95
Поляков Р. Б. ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИНИ ЯК ВИД ПОРУШЕННЯ СТ. 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО ЄКПЛ	99
Ружнілова В. В. ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКЛАДАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОГОВОРУ	102
Савчин Н. М. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА З НОРМАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ.....	106
Сіньова Л. М. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДНЯ ВЕТЕРАНА В УКРАЇНІ	110
Стріжкова А. В. ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У МЕМОРАНДУМАХ ПРО СПІВПРАЦЮ НА ПРИКЛАДІ МЕМОРАНДУМУ УКРАЇНИ З RALANTIR.....	113
Саленко Я. Ю. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОДАННЯ ДОКАЗІВ З ЕФЕКТИВНІСТЮ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ	120

Сковородіна О. М. ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ	125
Фільварочний Д. В. ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В РОБОТУ МІНІСТЕРСТВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ	128
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ	135

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги, друзі!

Дозвольте за дорученням керівництва НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України привітати всіх учасників Круглого столу **«Ефективність національних засобів захисту приватних прав та інтересів в Україні»**. Цей круглий стіл ми проводимо в рамках наукової роботи відділу приватного права та процесу над темою **«Адаптація національних засобів захисту приватних прав, свобод та інтересів до стандартів Європейської конвенції з прав людини»** (реєстраційний № 0125U000028), що спрямована на отримання нових знань про вплив конвенційних прав, зокрема закріпленого в статті 13 Конвенції права на ефективний засіб правового захисту, на законодавче забезпечення та практику приватноправового захисту.

Сформована протягом більш як шести десятиліть практика Європейського суду з прав людини свідчить про те, що вимоги Конвенції щодо ефективного засобу захисту стосується як матеріально-правових (способів захисту), так і процесуальних (форми захисту) аспектів діяльності із забезпечення конвенційних прав.

Вплив статті 13 Конвенції та практики її застосування Європейським судом з прав людини в царині приватноправового захисту в Україні полягає в тому, в 2017 році законодавець в процесуальному законі визначив ефективність судового захисту в якості елемента завдання судочинства, а також закріплено повноваження суду за відсутності передбаченого в законі і договорі ефективного способу захисту права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Крім того, з 2018 року в цивільній та господарській юрисдикції на підставі поєднання концепції ефективності судового захисту й принципу диспозитивності почалась формуватися гібридна модель застосування способів захисту, що поєднує підходи систем континентального права та загального права.

Проте в правовій доктрині відсутнє єдине розуміння деяких базових для приватноправового захисту категорій, зокрема, диспозитивності, співвідношення предмету позову і способу захисту, а також не вироблені остаточні наукові положення про засоби приватноправового захисту в окремих категоріях справ, у

т.ч. розмежування певних способів захисту (зокрема, віндикаційного й негаторного позовів), ефективності способів захисту в окремих категоріях справ, зокрема з корпоративних, земельних і житлових відносин, захисту права спільної власності, можливості запровадження декларативних способів захисту тощо. Також з позицій доктрини слід осмислити та остаточно розмежувати поняття належності й ефективності способів захисту, виокремити безпідставний і безпредметний позови та наслідки їх подання, з'ясувати можливості й напрямки подальшого спрощення та прискорення цивілістичного судочинства, розкрити зміст розумної тривалості судового провадження та засобів запобігання його надмірної тривалості тощо. З огляду на євроінтеграційний вектор розвитку України вирішення цих численних правових питань теоретичного та практичного характеру має спиратись на закономірності правозастосування, що випливають з конвенційних прав, зокрема, права на ефективний засіб правового захисту.

То ж на круглому столі поговоримо про деякі теоретичні й практичні правові проблеми, які дозволяють забезпечити ефективність національних засобів захисту приватних прав та інтересів в Україні. Наукові виступи завжди є гарним приводом для фахівців не тільки представити свої наукові погляди і професійний досвід, а й ознайомитися зі здобутками колег. Нехай у кожного залишаться від цього заходу найкращі враження і задоволення від його результатів. Хочу висловити слова вдячності всім учасникам круглого столу, які знайшли не лише бажання, а й, що дуже важливо в нинішніх умовах, час і можливість взяти в ньому участь. Особлива вдячність Геманцеву Максиму Олександровичу, який є основним рушієм сьогоденішнього круглого столу. Перекоаний, що цікаві доповіді, плідні дискусії, а також чудова професійна атмосфера сприятиме розвитку приватного права й процесу. Бажаю всім натхнення, активної роботи, плідної дискусії, перемог у професійній діяльності й повсякденному житті, інколи й над собою, а нашій країні перемоги над ворогом, миру та процвітання.

Слава Україні!

В.о. заступника директора з наукової роботи
НДІ приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор
Бобрик Володимир Іванович

Аврамова Ольга Євгенівна,
*докторка юридичних наук, доцентка,
провідна наукова співробітниця
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ПРАВО НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Внаслідок війни кількість осіб з інвалідністю в Україні продовжує зростати, особливо серед тих, хто має тяжкі функціональні порушення, зокрема множинні ампутації кінцівок, травми хребта та черепно-мозкові травми. Для відновлення функціональних можливостей та ефективної реабілітації таким особам потрібні допоміжні реабілітаційні засоби [1]. Поряд із необхідністю реабілітації ці особи потребують окремого захисту і в житловій сфері. Особи, які отримали інвалідність, зокрема внаслідок війни, стикаються з підвищеною вразливістю у доступі до належного та доступного житла. Їхні потреби часто виходять за рамки загальної допомоги в отриманні житла. Так, вони мають потребу в адаптованих умовах проживання, архітектурну доступність, безбар'єрне проектування та близькість до реабілітаційних служб. Забезпечення таких умов є важливим компонентом їхньої реінтеграції в суспільство та відновлення самостійного життя.

Житлове забезпечення є елементом більш широкого соціального забезпечення. При цьому, соціальні права дозволяють забезпечувати гідне життя членам суспільства, в тому числі й особам з інвалідністю, за допомогою держави, на яку покладається обов'язок щодо їх забезпечення [2, с. 37]. Захист житлових прав є широкою категорією, яка зіставляється із охороною житлових прав, що охоплює як забезпечення так і захист житлових прав. Такий підхід обумовлено складністю права на житло. Право на житло має складну правову природу, яка з одного боку полягає у можливості користуватись певним об'єктом нерухомості на підставі права власності, оренди (майновий аспект), а з іншого боку – мати приватний, захищений від зовнішнього втручання простір, придатний для гідного проживання, будівництва сім'ї, виховування дітей тощо (немайновий аспект) [3, с. 11]. Тому

захист житлових прав може визначатися як широка категорія, що охоплює як: набуття права на житло, адекватне проживання у житлі; так і захист житлових праву разі їх порушення. Захист в вузькому розумінні, це форми та способи захисту житлових прав.

Житлові права осіб із інвалідністю охоплюють: права на набуття житла; право на безбар'єрне житло, що враховує індивідуальні потреби осіб із інвалідністю та оснащене необхідними технічними засобами, пристосованими до фізичних та сенсорних можливостей мешканців; право на використання житла для здійснення соціального спілкування та професійної діяльності; право доступу та придатності прибудинкової території, де повинні бути передбачені доступні комунікаційні та рекреаційні зони, що сприяють соціальній активності та забезпечують умови для інтеграції осіб із інвалідністю у суспільне життя: право на захист житлових прав.

Водночас норми житлового забезпечення щодо осіб з інвалідністю мають певну декларативність. Наприклад, ч. 2 ст. 30 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» визначено, що обладнання зазначених жилих приміщень здійснюється органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, у віданні яких знаходиться житловий фонд [4]. Такий підхід не передбачає конкретних механізмів реалізації цього зобов'язання, що робить зазначену норму радше формальною, ніж практично дієвою. Це підкреслює необхідність розробки окремого механізму житлового забезпечення осіб з інвалідністю.

У ст. 13 Європейської конвенції з прав людини встановлено, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [5]. ЄСПЛ звертає увагу, що ст. 13 Конвенції застосовується до процедур надання притулку та вислання / екстрадиції, тоді як стаття 6 Конвенції (з набором процесуальних прав, що гарантують право на справедливий суд) не застосовується до національних проваджень у цих сферах [6, с. 35]. А ось, у справі «Куріч та інші проти Словенії» (Kurić and Others v. Slovenia) [ВП], 2012 (§§ 370-372), Суд визнав порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 8 через відсутність ефективних засобів правового захисту, за допомогою яких можна було б поскаржитися на відсутність розгляду питання про право на проживання осіб, які були «викреслені» з реєстру постійних жителів після відновлення незалежності Словенії [6, с. 51].

Отже, положення ст. 13 Конвенції поширюються і на випадки набуття права проживання, його здійснення, зокрема і щодо осіб з інвалідністю.

Право на ефективний засіб правового захисту житлових прав передбачає, що особи з інвалідністю можуть подати обґрунтовану скаргу щодо будь-якого порушення їхніх житлових прав, включаючи ненадання адаптованого безбар'єрного житла, відмову в розумному пристосуванні або дискримінаційну практику. Такі засоби правового захисту повинні бути практичними та здатними відновити порушені права, тим самим забезпечуючи реальний захист та сприяючи соціальній інтеграції.

Ефективні засоби правового захисту житлових прав осіб з інвалідністю охоплюють такі засоби: 1) адміністративно-правові засоби захисту (подання скарги до органів місцевого самоврядування щодо відмови у наданні безбар'єрного житла; ініціювання перевірки діяльності органів публічної влади на предмет недотримання стандартів доступності; звернення про надання житла в порядку, визначеного законодавством тощо); 2) судові засоби правового захисту (подання позову до адміністративного суду щодо бездіяльності органів державної влади, які не надали адаптоване житло або не забезпечили належне пристосування; позови про визнання дискримінації у сфері забезпечення житлом (у тому числі за ознакою інвалідності); позови з вимогою до органів влади надати житло, адаптоване до особливих потреб, або провести реконструкцію/модифікацію тощо); 3) компенсаційні засоби (позов про відшкодування матеріальної шкоди у випадках тривалого ненадання адаптованого житла або порушень вимог доступності; компенсація моральної шкоди, завданої внаслідок порушень житлових прав, включаючи тривале проживання в непридатних або неадекватних житлових умовах тощо); 4) антидискримінаційні механізми (подання скарги до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дискримінації у сфері житлових прав; використання спеціальних процедур захисту від непрямой дискримінації, де формально рівні правила фактично позбавляють особу з інвалідністю можливості отримати житло тощо); 5) інформаційно-правові засоби захисту (вимоги до органів публічної влади щодо цифровізації процесів подання звернень щодо надання та переобладнання житла, зокрема за допомогою національної платформи Дія тощо).

Підсумовуючи можна означити, що ст. 13 Конвенції визначає, що національні органи влади несуть відповідальність за забезпечення реального та ефективного захисту прав людини, включаючи житлові права осіб з

інвалідністю. Ефективний засіб правового захисту повинен надавати можливість розглянути суть обґрунтованої скарги щодо порушення права на доступне, адаптоване/придатне та безбар'єрне житло на національному рівні, перш ніж вдаватися до міжнародних механізмів. Такий засіб правового захисту житлових прав повинен бути не лише формальним, а й здатним забезпечити як превентивний, так і компенсаційний захист, включаючи вирішення випадків дискримінації або бездіяльності органів публічної влади.

Список використаних джерел:

1. В Україні постійно зростає кількість осіб з інвалідністю. URL: <https://dsp.kyivcity.gov.ua/news/v-ukraini-postiino-zrostaie-kilkist-osib-z-invalidnistiu>.
2. Паровишник О. В. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : монографія Харків : Право, 2016. 264 с.
3. Корчевна Л. О., Левенець А. В. Захист права на житло в аспекті екологічних зобов'язань держави: міжнародні стандарти та національна практика. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2023. Т. 25, № 2 (37). С. 10-14. DOI: 10.32782/2304-1587/2023-25-2(37)-2.
4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>.
5. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top.
6. Європейський суд з прав людини. Посібник зі статті 13 Конвенції Право на ефективний засіб правового захисту. Оновлено 28 лютого 2023. URL: <https://rm.coe.int/guide-article-13-echr-ukrainian/1680ae3709>.

Беляневич Олена Анатоліївна,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса*

СПІРНІ ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РЕЄСТРАЦІЙНИХ ДІЙ

I. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Принцип правової визначеності як елемент верховенства права та конвенційна вимога щодо «суду, встановленого законом», вимагають від законодавця, серед іншого, встановлення у процесуальному законі необхідних та однозначних правил підвідомчості, тобто, за визначенням Конституційного Суду України, «повноважень судів вирішувати спори про право та інші правові питання» (див. рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002). Якщо спір вирішено судом поза межами його компетенції, то позбавляється сенсу саме питання ефективності способу захисту порушеного права, адже таке порушення є безумовною підставою для скасування судового рішення.

Одним з конституційних принципів побудови судової системи є спеціалізація судів. Відповідно до статті 125 Конституції України судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Принцип спеціалізації полягає у створенні відповідних спеціалізованих судів для здійснення цивільного, кримінального, адміністративного, господарського судочинства (п. 3.2 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 54 народних депутатів України та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України

«Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (щодо принципу інстанційності в системі судів загальної юрисдикції) від 12.07.2011 № 9-рп/2011).

Підхід законодавця до побудови судової системи, заснований на спеціалізації окремих ланок судової системи (під ланками в аспекті юрисдикції мається на увазі поділ системи судів на загальні, господарські і адміністративні суди) призвів до такого негативного явища, як конфлікт (конкуренція) юрисдикції [1, с. 210-212].

II. Із прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» в судовій практиці виникли питання: чи є рішення (наказ) Міністерства юстиції, що приймається за результатом розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора адміністративним актом в розумінні статті 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» і якою є природа спору між господарським товариством та Міністерством юстиції про скасування реєстраційних дій, пов'язаних із внесенням до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань певних відомостей; чи підпадає цей спір під юрисдикцію господарського суду як такий, що виник з корпоративних відносин, відповідно до критеріїв, визначених у пунктах 3 та 4 частини першої статті 20 ГПК України.

Головними критеріями судової спеціалізації визнається предмет спірних правовідносин і властива для його розгляду процедура. Процесуальними кодексами України встановлено неоднакову процедуру судового провадження щодо різних правовідносин (п. 3.2 рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 09.09.2010 № 19-рп/2010).

Поряд з цим слід підкреслити важливу особливість процесуального законодавства України: основний тягар визначення юрисдикції за законодавством України, а також негативні наслідки її недотримання покладається на особу, яка звертається до суду [1, с. 222].

В кожній конкретній справі необхідно аналізувати у сукупності суб'єктний склад, предмет спору та характер спірних правовідносин.

Як визначено у ч. 1 ст. 2 ГПК завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом *спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності*, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Отже, законодавець, визначаючи завдання господарського судочинства, одночасно визначив і рамку предметної юрисдикції господарського суду, зокрема, вирішення спорів, пов'язаних з господарською діяльністю, з метою захисту інтересів держави.

Крім того, у ч. 2 ст. 2 ГПК на рівні принципу судочинства встановлено правило, що це завдання господарського судочинства превалює над будь-якими іншими міркуваннями суду і учасників судового процесу.

У ч. 1 ст. 20 ГПК, конкретизуючи предметну юрисдикцію господарських судів, законодавець навів перелік справ, що відносяться до юрисдикції господарських судів, застосувавши при цьому слово «зокрема», що вказує на те, що наведений перелік справ не є вичерпним. Водночас зроблено наголос на словосполученні «справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності». Таке словосполучення має достатньо широкий контекст, оскільки вказує не лише на спори, що виникають з суто господарських (економічних) правовідносин, але й з тих відносин, що тим чи іншим чином супроводжують господарську діяльність.

Оперативність господарського процесу, яка відповідає динамічності господарського обороту і швидкого відновлення порушеного правового господарського порядку, забезпечується також завдяки його *концентрації*. В контексті мети господарського процесуального права концентрація повинна розглядатися як зосередження в господарській юрисдикції комплексу усіх взаємопов'язаних правових конфліктів, в тому числі за участю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тобто як концентрація підсудності справ [2, с.26-27]. У цьому випадку «чистота спеціалізації», тобто розмежування судових юрисдикцій, не може бути поставлена над інтересами економіки та правами громадян і юридичних осіб на справедливий суд [3, с. 10].

Крім того, спори, всі спори, віднесені до юрисдикції господарських судів згідно з ч. 1 ст. 20 ГПК, вже складно назвати господарськими в тому сенсі, що не всі з них виникають при безпосередньому здійсненні чи управлінні господарською діяльністю, а участь у таких спорах беруть не лише суб'єкти господарювання та суб'єкти організаційно-господарських повноважень [4, с. 60].

III. Відповідно до ч. 2 ст. 50 ЦК фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Згідно з ч. 4 ст. 87 ЦК юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації, а відповідно до ч. 1 ст. 89 ЦК юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення.

Конкретизація положень, що регулюють процедуру державної реєстрації юридичних осіб, зокрема суб'єктів підприємництва, здійснена шляхом ухвалення Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань».

Здійснення господарської (підприємницької) діяльності допускається лише за умови її реєстрації у встановленому законом порядку і здійснення інших правостановлюючих дій. Державна реєстрація суб'єкта господарювання - це процедура державного підтвердження входження суб'єкта господарювання в економічний оборот. Стосовно господарських правових відносин, ця процедура розглядається також як легалізація господарської діяльності, що означає наділення суб'єкта господарювання необхідними юридичними документами, які дозволяють йому здійснювати господарську діяльність [5, с. 104-105]. При цьому легалізація суб'єктів підприємницької діяльності в Україні може включати державну реєстрацію, ліцензування, дозвільні процедури [6, с. 43].

Значення внесення відповідних відомостей до Державного реєстру, як і загалом реєстраційних процедур, полягає в тому, що вони стають джерелом достовірної інформації для третіх осіб.

У п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК йдеться про одну з категорій справ господарської юрисдикції - справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі

створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів. Виокремлюючи головну предметну ознаку цієї категорії спорів, можна визначити її як справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів.

Отже, на нашу думку, відносини, які виникають з фактів державної реєстрації юридичних осіб, які здійснюють господарську діяльність, змін до установчих документів, внесення до ЄДР відомостей, передбачених законом, слід визнати такими, що супроводжують господарську діяльність. Зокрема, коли реєстраційні дії супроводжують корпоративні відносини пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, слід вважати, що реєстраційні відносини пов'язані із здійсненням господарської діяльності.

З огляду на викладене, спори, пов'язані із державною реєстрацією, внесенням змін чи відомостей до ЄДР та виникають з корпоративних відносин щодо створення, діяльності, управління або припинення діяльності слід вважати господарськими спорами, а справи у цих спорах відносити до юрисдикції господарських судів.

Оскільки предметний критерій юрисдикції спору превалює над суб'єктним критерієм, те, що в справі бере участь державний орган, який діє в інтересах держави, не створює підставу для вилучення справи з господарської юрисдикції.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону «Про адміністративні послуги» надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» та цього Закону з урахуванням особливостей, визначених законами, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах.

Хоча дії державного реєстратора за своїми ознаками підпадають під визначення адміністративного акта, проте, як засіб фіксації (офіційне визнання) правового стану юридичної або фізичної особи, не чинять самостійного впливу на правовідносини, а породжують, змінюють чи припиняють цивільні (господарські) права і обов'язки лише в сукупності з юридичними фактами цивільного (господарського, корпоративного) права.

Розгляд питання про законність адміністративного акта державної реєстрації відомостей про юридичну особу, які вносяться до ЄДР, нерозривно

пов'язаний із приватноправовою основою державної реєстрації, і поза контекстом приватноправових відносин не вирішує конфлікту заінтересованих осіб. Однак позивач не завжди правильно визначає способи захисту права, вважаючи, зокрема, що для захисту його права достатньо скасування певної реєстраційної дії чи рішення, хоча в дійсності правовий конфлікт знаходиться в площині матеріально-правових відносин (корпоративних, майнових), а не процедурних реєстраційних відносинах.

У зв'язку з цим, якщо позивач не заявляє про незаконність корпоративного рішення окремою позовною вимогою, господарський суд в порядку непрямого судового контролю зобов'язаний перевірити відповідне корпоративне рішення на предмет його відповідності законодавству або локальним нормативним актам. Такий підхід знов повертає нас до визнання господарської юрисдикції такого спору, оскільки йдеться про законність корпоративних рішень як актів (рішень) юридичних осіб та їх органів, посадових та службових осіб, а також фізичних осіб - підприємців у сфері організації та здійснення господарської діяльності (п. 10 ч. 1 ст. 20 ГПК).

IV. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» від 10.10.2024 спрямований на узгодження чинного законодавства із Законом України «Про адміністративну процедуру» у всіх галузях, охоплених його сферою застосування, шляхом внесення змін до законодавчих актів.

Зазначеним Законом № 4017-IX до багатьох законів, що регулюють різні сфери суспільних відносин, внесено зміни такого змісту, що певні акти (рішення, дії чи бездіяльність) оскаржуються в порядку, визначеному Законом України «Про адміністративну процедуру», до адміністративного органу, який прийняв такий адміністративний акт, якщо при ньому утворено комісію з розгляду скарг, крім випадків, якщо законами України визначено інший суб'єкт розгляду скарги, та/або до адміністративного суду. У разі якщо комісію з розгляду скарг не утворено, такі акти оскаржуються до адміністративного суду. Отже, законодавець не вважає, що спори щодо дій чи рішень державного реєстратора, які регулюються нормами Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», слід віднести до юрисдикції адміністративних судів шляхом імперативної вказівки у профільному законі.

Якщо розглядати предмет регулювання Закону «Про адміністративні послуги», то відповідно до ч. 2 ст. 3 цього Закону надання адміністративних

послуг здійснюється відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру» та цього Закону з урахуванням особливостей, визначених законами, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах. Це положення означає, що у сфері державної реєстрації юридичних осіб Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» є спеціальним, а закони «Про адміністративну процедуру» та «Про адміністративні послуги» застосовуються, якщо певні відносини не врегульовано Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань».

У ч. 1 ст. 34 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» визначено порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері державної реєстрації. Зокрема:

- рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України, його територіальних органів або до суду;

- рішення, дії або бездіяльність територіальних органів Міністерства юстиції України можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України або до суду;

- рішення, дії або бездіяльність Міністерства юстиції України можуть бути оскаржені до суду.

Слід звернути увагу на те, що в цій процедурі законодавець не визначив спеціалізацію суду. Тобто немає імперативної вказівки на те, що оскарження рішень реєстратора про державну реєстрацію або рішень Мін'юсту за результатом розгляду скарги на дії реєстратора належить до юрисдикції адміністративного суду.

V. Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

- у сфері державної реєстрації юридичних осіб Закон «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» є спеціальним, а закони «Про адміністративну процедуру» та «Про адміністративні послуги» застосовуються, якщо певні відносини не врегульовано Законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». З огляду на це до процедури здійснення Мін'юстом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних

органів Мініюсту **не застосовується** положення Закону України «Про адміністративну процедуру»;

- відносини, які виникають з фактів державної реєстрації юридичних осіб, які здійснюють господарську діяльність, змін до установчих документів, внесення до ЄДР відомостей, передбачених законом, слід визнати такими, що **супроводжують господарську діяльність**. Зокрема, коли реєстраційні дії супроводжують корпоративні відносини пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, слід вважати, що реєстраційні відносини, пов'язані із здійсненням господарської діяльності;

- спори, пов'язані із державною реєстрацією, внесенням змін чи відомостей до ЄДР, що виникають з корпоративних відносин щодо створення, діяльності, управління або припинення діяльності слід вважати господарськими спорами, а справи у цих спорах відносяться до юрисдикції господарських судів відповідно до критеріїв, визначених у пункті 3 частини першої статті 20 ГПК України.

Список використаних джерел:

1. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров, К.В.Гусаров, Н.Ю.Сакара та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2016. 847 с.

2. Беяневич О. Мета сучасного господарського процесуального права та способи її досягнення: доктринальний погляд. Право України. 2020. № 7. С. 13-31.

3. Подцерковний О.П. Щодо зовнішнього та внутрішнього виміру поняття «господарський процес». Право України. 2011. № 6. С. 4-12.

4. Худенко О. Проблеми нормативного визначення економічних спорів. Право України. 2020. № 7. С. 57-65

5. Господарське право: підручник / О.П. Подцерковний, В.Г. Олюха, О.О. Квасніцька та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. 3-тє вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2018. 616 с.

6. Апанасенко К.І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики. К. : ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», 2020. 429 с.

Берестова Ірина Ерївна,

докторка юридичних наук, професорка,

старша наукова співробітниця

відділу приватного права та процесу

Науково-дослідного інституту приватного

права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ПРОЦЕСУАЛЬНА МНОЖИННІСТЬ ДІЙ СУДУ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ КОНЦЕНТРАЦІЇ СПРАВ В МЕЖАХ БАНКРУТСТВА

Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII (далі – КЗпБ України) України є кодифікованим актом з консолідованими нормами¹ (комплексним), що вміщує в себе як норми матеріального права, так і процесуального, на підставі якого і в порядку якого можна вирішувати справи. Виправданість такого підходу обумовлена особливостями судового провадження у справі про банкрутство. Протилежний підхід у розгляді таких спорів створив би занадто багато ризиків для повноти розрахунків із кредиторами та строків банкрутства [1].

Процесуальна множинність дій суду при реалізації принципу концентрації справ в межах банкрутства пов'язується із складністю передачі справи з однієї юрисдикції до іншої в межах відкритої справи про банкрутство. Наразі судова практика загальних судів все ще відчуває відсутність єдності у питанні єдності правових наслідків повноважень судів щодо скерування справи однієї юрисдикції до суду господарської юрисдикції, яким розглядається відкрита справа про банкрутство.

Різна термінологія щодо дій судів по руху справ/провадження у правильну юрисдикцію може вважатися ззовні формальною чи суто технологічною: справи передаються, надсилаються чи направляються, оскільки саме так по-різному закріплюють рух справ процесуальні кодекси та КЗпБ України. Проте в процедурі доступу до правосуддя компетентним судом для справедливого розгляду справи протягом розумного строку правовій визначеності процедур і економічної вартості судового процесу, має

¹ *Примітка:* В теоретико-правовому аспекті, а не в розумінні ст. 52 Закону України «Про правотворчу діяльність»

наслідком діаметрально протилежні процесуальні дії судів, що є множинними і законодавчо допустимими.

У межах цих тез зупинимося на проблемі дотримання строків звернення до суду і одночасного оскарження ухвал загальних судів, коли ними не застосовується ст.7 КЗпБ України (незважаючи на правову позицію Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 607/6254/15-ц [2]). Такі суди закривають провадження у справі, і залежно від того, суд якої інстанції постановляє ухвалу, позивач може взагалі втрати право на звернення до суду у зв'язку із спливом строку звернення.

У таких випадках проаналізовані рішення судів перших та апеляційних інстанцій цивільної юрисдикції, на жаль, **не демонструють одноставних** підходів судів у частині володіння повноваженнями судами першої інстанції направляти справу до суду іншої юрисдикції.

Оформлення ухвал та постанов у частині роз'яснення права позивача звернутися з заявою до суду іншої юрисдикції/із заявою про направлення справи до суду іншої юрисдикції не є однаковим (як в ухвалах, так і в постановах роз'яснюється інколи в мотивувальній частині, інколи в мотивувальній і резолютивній).

Окрім різних процесуальних дій сторін судового процесу ухвали про відмову у відкритті провадження у справі чи про закриття провадження у зв'язку із направленням справи до іншого суду відповідної юрисдикції, містять різні підходи судів до набрання чинності цими ухвалами, а саме:

– «Відповідно до ст. 261 ЦПК дана ухвала набирає законної сили з **моменту її підписання** суддею та може бути оскаржена протягом 15 днів шляхом подання апеляційної скарги до Харківського апеляційного суду [3].

Ухвала суду може бути оскаржена в апеляційному порядку до Київського апеляційного суду протягом п'ятнадцяти днів з дня її проголошення».

– «Ухвала суду набирає законної сили **після закінчення строку подання** апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги ухвала, якщо її не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду» [4; 5].

Тобто судами по-різному застосовується ч. 1 ст. 261 ЦПК України, що додатково вносить розбіжності у єдність процесуальних дій у правилах передавання справи до іншого суд відповідної юрисдикції.

Це також може впливати на не однаковий вибір сторонами власної подальшої процесуальної тактики: особа може звертатися до нового суду з новим позовом чи, в разі пропущення строків, звертатися із «штучною» апеляційною скаргою, щоб компетентний склад суду направив справу до суду першої інстанції іншої юрисдикції.

У разі ухвалення постанов апеляційних судів про закриття провадження, стороні роз'яснюється як в межах резолютивної частини постанови, так і в змісті тільки мотивувальної частини як відповідна інформація.

Аналогічно, в ухвалах про відмову у відкритті провадження можна побачити цитування постанов ВП ВС, яке дуже умовно можна назвати роз'ясненням права позивача, оскільки в мотивувальній частині рішення це по суті є підставою для відмови у відкритті провадження.

Відповідно до ч.1 ст. 261 ЦПК України *«суд повинен роз'яснити позивачеві... Суд апеляційної або касаційної інстанції повинен також ...»* Таке формулювання диспозиції ч. 1 ст. 261 ЦПК України відсилає до ст. 12 ЦПК України (загальні засади) і свідчить про існування особливого обов'язку суду – обов'язку роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права і обов'язки, попередити про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій, сприяти особам, які беруть участь у справі, в здійсненні їх прав і виконанні ними обов'язків.

І порушення такого обов'язку суду теоретично може бути підставою для дисциплінарної відповідальності судді¹.

Законодавцем у змінах до ч. 1 ст.256 ЦПК України було закладено ідею передавання справи на розгляд до іншого суду відповідної юрисдикції після перегляду ухвали в апеляційному порядку.

¹ *Примітка:* Стаття 106. Підстави дисциплінарної відповідальності судді

1. Суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з таких підстав:

1) умисне або внаслідок недбалості:

а) незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду; (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>)

Дотримання такої ідеї законодавця показує, що наразі для того, щоб направити справу до іншого суду відповідної юрисдикції, вказану ухвалу треба оскаржити в апеляційному порядку як помилкове віднесення судом справи до іншої юрисдикції, чи порушення судом норм процесуального права при постановленні ухвали. І тільки після ухвалення постанови апеляційного суду справа має бути передана до суду іншої юрисдикції.

Такий закладений підхід законодавця напевно, мав би переслідувати мету дотримання принципу диспозитивності судового процесу, доступу особи до правосуддя і розгляду справи компетентним судом, а також забезпечення конституційного принципу обов'язковості судового рішення, що набрало законної сили (ст. 129-1 Конституції України та ст. 18 ЦПК України).

Проте, якщо за загальним правилом ухвала набирає законної сили з моменту її проголошення, логічним є направлення справи до іншого суду судом першої інстанції.

Суд нижчої інстанції не уповноважений перетлумачувати правові позиції ВП ВС, контекстуально додаючи до правової позиції те, чого в ній не сформовано, зокрема встановлювати право суду першої інстанції закривати справу і одночасно передавати справу до суду іншої юрисдикції. Тільки ВП ВС є компетентним судом у відступі від власних висновків, їх уточнення чи розвитку. Проблема передання справ судами першої інстанції полягає у згоді особи йти до іншої юрисдикції з позовом одразу після ухвали суду першої інстанції, але виникають перешкоди різного роду. Направлення справи не перериває судовий процес. Якщо особа йде самостійно, паралельно вона має вчинити багато інших процесуальних дій і навести інші доводи й аргументи вже в новому процесі.

У таких випадках дійсно може постати проблема надмірного формалізму, відчуття особою на собі додаткових тягарів у вигляді поновлення строку для звернення до суду (в разі пропущення) та подання додаткових заяв по суті справи в частині наведення додаткових обґрунтувань (якщо в іншій юрисдикції переважає інша судова практика, або судова практика за цей час змінена).

Особі легше подати «штучну» апеляційну скаргу, отримати постанову, якою ухвала залишена в силі, подати заяву і отримати ухвалу про передання справи до іншого суду відповідної юрисдикції. І суди можуть спонукати особу до цього, щоб дотриматися буквального розуміння ч. 1 ст.256 ЦПК

України в процедурі направлення справи до іншого суду відповідної юрисдикції.

Саме тому наразі справи до відкритої справи про банкрутство надсилаються, і суди першої інстанції, які вчиняють процесуальні дії відповідно до правової позиції постанови Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 607/6254/15-ц послуговуються словом «надсилаємо», але в такому випадку по суті змішуються і ототожнюються процесуальні дії судів при передачі справи в межах однієї юрисдикції та в межах різних юрисдикцій.

Список використаних джерел:

1. Васьковський О. Справи про банкрутство: важливі правові позиції Верховного Суду. URL: <https://pravo.ua/spravy-pro-bankrutstvo-vazhlyvi-pravovi-pozytsii-verkhovnoho-sudu/>.
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 року в справі № 607/6254/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87115553>.
3. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 14 червня 2024 року в справі № 640/4505/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119765757>.
4. Ухвала Васильківського міськрайонного суду Київської області від 04 лютого 2025 року в справі № 1008/5677/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124906940>.
5. Ухвала Васильківського міськрайонного суду Київської області 04.02.2025 року в справі № 1008/5677/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125054267>.

Бичкова Світлана Сергіївна,
*докторка юридичних наук, професорка,
головна наукова співробітниця
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ЗДІЙСНЕННЯ ПРОКУРОРОМ ПРЕДСТАВНИЦТВА У СУДІ У КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Законодавче регламентування участі прокурора у судовому процесі є, напевно, самим заплутаним і колізійним. Це ж, своєю чергою, впливає на ефективність судового захисту приватних прав та інтересів окремих осіб.

Конституцією України (п. 3 ч. 1 ст. 131-1) на прокуратуру покладено, серед іншого, здійснення представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Проте, згідно із пп. 9 п. 16-1 Розділу XV «Перехідні положення» Основного Закону, представництво відповідно до закону прокуратурою громадян в судах у справах, провадження в яких було розпочато до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р., здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, що не підлягають оскарженню.

Незважаючи на конституційні приписи на сьогодні в законодавстві залишається багато норм, що передбачають право прокурора на звернення до суду на захист інтересів фізичних осіб чи закріплюють обов'язковість його участі у цивільній справі без встановлення альтернативних суб'єктів, що мали б уже захищати інтереси осіб у справах, провадження у яких відкрито після 30.09.2016 р., тобто після набрання чинності указаним Законом.

Насамперед, слід зазначити, що на сьогодні чинні положення Закону України «Про прокуратуру», які стосуються питань представництва прокурором інтересів фізичних осіб, у тому числі ч. 2 ст. 23 цього Закону, в якій визначено підстави здійснення прокурором представництва в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без

громадянства), а саме – він наділений відповідним повноваженням у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.

Відповідно до законодавства, прокурор вправі подати до суду, наприклад, позовні заяви (заяви) про: визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК України); позбавлення батьківських прав (ст. 165, ч. 2 ст. 170 СК України); відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав (ч. 2 ст. 170 СК України); скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України).

Справа за заявою про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги або про госпіталізацію у примусовому порядку розглядається з обов'язковою участю прокурора (ч. 2 ст. 341 ЦПК України, ч. 4 ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу»).

В юридичній літературі наявність норм про обов'язкову участь прокурора у цих справах надала підставу для висновку деяких авторів про фактичність вступу «прокурора в цивільний процес для надання висновку у справі» [2, с. 133]. Хоча законодавством України ніколи не закріплювалася подібна форма участі прокурора в судовому процесі.

Зважаючи на це, першочерговим завданням має стати приведення законодавчих актів, зокрема, ЦПК України, СК України, Закону України «Про прокуратуру», Закону України «Про психіатричну допомогу» у відповідність до норм Конституції України задля забезпечення належного захисту інтересів фізичних осіб.

Крім цього, вважаємо за потрібне ще раз [див., наприклад, 1, с. 292] звернути увагу на невдале використання терміну «представництво» стосовно відповідного повноваження прокурора. Прокурор у будь-якому разі не стає процесуальним представником і завжди діє від свого імені.

Додамо до вказаного лише те, що відповідно до ч. 4 ст. 61 ЦПК України прокурори не можуть бути представниками в суді, крім випадків, коли вони діють від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники.

Однак не можна забувати, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормама прямої дії (частини 2, 3 ст. 8 Основного Закону).

Тому, хоч і не погоджуючись із відповідним терміном, розуміємо, що насамперед для правильного позначення відповідної функції прокуратури слід внести зміни до Конституції України, що є вкрай складним і певною мірою не на часі.

І наостанок щодо участі у судовому процесі прокурора, відзначимо, що суд вправі відреагувати на порушення законодавства тільки одним суб'єктом, що наділяється процесуальним статусом органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Так, суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі, якщо підписана прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства прокурором (ч. 2 ст. 262 ЦПК України).

Таке судове повноваження можна вважати однією із гарантій забезпечення ефективності здійснення прокурором цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків під час його участі у судовому процесі на захист прав та інтересів інших осіб.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. Київ: Атіка, 2011. 420 с.
2. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / За заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 838 с.

Білянська Наталія Володимирівна,
*кандидатка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету*

ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В КОНТЕКСТІ РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Рекодифікація цивільного законодавства України є одним із ключових напрямів сучасної правової реформи, спрямованої на гармонізацію національної правової системи з європейськими стандартами та практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У цьому процесі особливого значення набуває питання захисту приватних прав та інтересів, що виступає ключовим елементом функціонування правової держави.

Цивільне законодавство України встановлює механізми, що дають можливість кожній особі відновити порушене право, запобігти порушенню та/або отримати компенсацію за завдану шкоду. Цей інститут має не лише юридичне, але і соціальне значення, оскільки гарантує стабільність цивільного обороту та довіру до правової системи.

Відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб;
- 11) інші способи, що встановлені договором або законом чи судом у визначених законом випадках [1].

Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (від 21.09.2025 № 14056), прийнятий Верховною Радою України в першому читанні 22.10.2025, розширює вказану норму шляхом визначення особливостей застосування судом способу захисту. Так, відповідно до ст. 16 даного законопроекту, на підставі звернення особи з вимогою суд здійснює захист її цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу, застосовуючи спосіб захисту з урахуванням суті відносин, змісту порушеного, невизнаного, оспорюваного цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу, характеру його порушення, невизнання, оспорювання, а також наслідків, яких зазнала або може зазнати особа. Застосований судом спосіб захисту має бути дієвим у відновленні порушеного, невизнаного, оспорюваного цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу (ч. 3). Забороняється відмова у розгляді справи судом з мотивів існування правових прогалин у законодавстві, що регулює спірні відносини, його неповноти, незрозумілості або суперечливості (ч. 4) [2].

Такий підхід відповідає міжнародним стандартам. Так, ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює право на ефективний засіб правового захисту: «Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [3].

Судова практика також демонструє, що ключовим є застосування саме ефективного способу захисту, який реально відновлює порушене право чи інтерес. Верховний Суд у своїх рішеннях неодноразово підкреслював, що суд має обирати спосіб захисту, який відповідає суті порушення та забезпечує його усунення.

Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам (постанови ВП ВС 05.06.18, справа № 338/180/17 (провадження № 14-144цс18); 30.01.19, справа № 569/17272/15-ц (провадження № 14-338цс18);

11.09.19, справа № 487/10132/14-ц (провадження № 14-364цс19); 19.02.20, справа № 210/4458/15-ц (провадження № 14-354цс19); 04.04.20, справа № 610/1030/18 (провадження № 14-436цс19); 16.06.20, справа № 145/2047/16-ц (провадження № 14-499цс19); 15.09.20, справа № 469/1044/17 (провадження № 14-317цс19) та ін.) [4, с. 20].

Таким чином, Верховний Суд активно інтегрує стандарти ЄСПЛ, зокрема, принцип ефективного засобу правового захисту. Це означає, що спосіб захисту має бути не лише формально доступним, а й дієвим у конкретних обставинах.

Також суттєвим розширенням сфери захисту приватних прав та інтересів є доповнення ЦК України статтею 18¹ «Захист цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів медіатором». Так, медіатор може здійснити захист цивільних прав та/або охоронюваних законом інтересів особи шляхом проведення медіації як позасудової процедури врегулювання цивільного конфлікту (спору) у випадках та в порядку, визначених законом та/або договором [2].

Застосування медіації можливе не лише в цивільно-правовій сфері, але і в сімейних спорах, корпоративних конфліктах тощо. Загалом, можливість застосування медіаційних процедур вже 4 роки знаходиться в межах правового поля – з моменту набрання чинності Законом України «Про медіацію». Проте, визначення ЦК України медіатора як самостійного суб'єкта захисту цивільних прав та та/або охоронюваних законом інтересів є прогресивним кроком у сфері гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, оскільки медіація як інститут спрямована на забезпечення ефективного, швидкого та менш конфліктного захисту приватних прав та/або охоронюваних законом інтересів. Її застосування дозволяє зменшити навантаження на судову систему та сприяє формуванню культури діалогу.

Крім того, такий крок свідчить про врахування Україною положень Директиви ЄС 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах», відповідно до якої медіація може забезпечити економічно ефективно та швидко позасудове вирішення спорів у цивільних і господарських справах на основі процесів, що враховують потреби сторін. Існує більша імовірність того, що домовленості, досягнуті в результаті медіації, будуть добровільно дотримуватися, а між сторонами зберуться дружні і стабільні стосунки (п. 6) [5].

Таким чином, цивільне законодавство України створює комплексну систему гарантій, яка забезпечує баланс між інтересами особи та суспільства, сприяючи розвитку правової держави. Захист приватних прав та інтересів у цивільному законодавстві України є багатограним інститутом, що поєднує превентивні, відновлювальні та компенсаційні механізми. Його ефективність залежить від правильного вибору способу захисту, відповідності принципам справедливості та верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.11.2025).

2. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої : проект Закону України від 21.09.2025 № 14056, прийнятий Верховною Радою України в першому читанні 22.10.2025. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/588c4d5d-f836-4c2a-b577-124708615380> (дата звернення: 30.11.2025).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 30.11.2025).

4. Грушицький А. Застосування судом ефективного способу захисту порушеного права. Актуальна практика Верховного Суду. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Grush_08_06_2021.pdf (дата звернення: 30.11.2025).

5. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та ради від 21.05.2008. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 30.11.2025).

Бобрик Володимир Іванович,
*доктор юридичних наук, професор,
в.о. заступника директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ЗВОРОТНЯ ДІЯ ПОСИЛЕННЯ ЗАХИСТУ ДОБРОСОВІСНОГО НАБУВАЧА В УКРАЇНІ

12 березня 2025 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 4292-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» [1], далі *Закон № 4292-IX*, який набрав чинності 09 квітня 2025 року.

Ще на стадії розробки відповідний законопроект № 12089 від 03 жовтня 2024 року, далі *законопроект № 12089*, викликав неоднозначну реакцію в юридичній спільноті та серед громадських активістів. Прихильники Закону № 4292-IX, а це насамперед представники бізнесу та практикуючі юристи, вітали його прийняття, адже він, на їх погляд, дозволить посилити права та захистити інвестиції добросовісних набувачів, забезпечити принцип «належного урядування» й стабільність цивільного обороту, гарантувати захист прав добросовісних набувачів державного чи комунального нерухомого майна [2; 3; 4; 5]. Критики ж цього Закону, серед яких багато громадських діячів, застерігали, що таким чином буде легалізовано незаконно відчужене через шахрайські схеми або внаслідок зловживання службових осіб майно держави або громад [6; 7].

Ця доповідь не стосується основного змісту Закону № 4292-IX, який детально розкрито в численних публікаціях, зокрема в науковому коментарі до цього Закону Ю.В. Мици [8], а також доповідях суддів Верховного Суду, зокрема Голови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Л. Рогач і судді Великої Палати Верховного Суду О. Банасько на IX Міжнародному юридичному форумі, присвяченому темі «Строки у захисті права власності: новели давності та присічних строків», в яких доповідачі зосередили увагу на ключових питаннях, пов'язаних із застосуванням строків, запроваджених Законом № 4292-IX, та окреслили проблематику застосування цього Закону [9].

Ця доповідь присвячена проблемі зворотної дії положень Закону № 4292-ІХ, що перебачено в пункті 2 розділу 11 «Прикінцеві та перехідні положення». Основним приводом для цієї доповіді стало конституційне подання Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) зазначеного припису Законом № 4292-ІХ [10] в зв'язку зі зверненням до Верховного Суду судді Господарського суду Тернопільської області Гевка В.Л.

В пункті 2 розділу 11 Закону № 4292-ІХ, конституційності якого стосується конституційне подання Верховного Суду, прямо вказується, що положення цього Закону мають зворотну дію в часі в частині умов та порядку компенсації органом державної влади або органом місцевого самоврядування добросовісному набувачеві вартості нерухомого майна, у справах, в яких судом першої інстанції не ухвалено рішення про витребування майна у добросовісного набувача на день набрання чинності цим Законом, а також у частині порядку обчислення та перебігу граничного строку для витребування чи визнання права щодо нерухомого майна за певних умов.

В конституційному поданні Верховного Суду наводиться детальне обґрунтування того, що пункт 2 розділу 11 Закону № 4292-ІХ суперечить статті 58 Конституції України з посиланням на принципи верховенства права й правової визначеності, численні рішення Конституційного Суду України, статтю 6 Європейської конвенції з прав людини (право на справедливий суд), далі *ЄКПЛ* або *Конвенція*, практику Європейського суду з прав людини, далі – *ЄСПЛ*. В узагальненому вигляді воно зводить до того, що цей пункт Закону № 4292-ІХ призводить до порушення основного фундаментального елементу принципу верховенства права – правової визначеності, а ретроспективне застосування положень Закону № 4292-ІХ може свідчити про порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини (право на справедливий суд) через втручання законодавця в процес здійснення правосуддя шляхом прийняття нормативно-правових актів, що наперед визначають результати справи, яка перебуває на розгляді в суді та в якій однією зі сторін є держава.

Конституційне подання Верховного Суду відображає послідовну позицію найвищого судового органу з цього питання, адже він висловлював застереження щодо неконституційності відповідних положень Закону № 4292-ІХ ще на етапі його прийняття. Так, у листі голові Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 28.01.2025 Верховний Суд наголошував, що відповідні положення пункту 2 розділу 11

«Прикінцеві та перехідні положення» суперечать частині першій статті 58 Конституції України.

Про невідповідність пункту 2 розділу 11 законопроекту № 12089 наголошувало й Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України у Висновку на цей проект (до першого читання) [11] і Головне юридичне управління в Зауваженнях до цього законопроекту (до другого читання) [12]. В них вказується, що вказана в пункті 2 розділу II «Прикінцеві положення» законопроекту пропозиція щодо зворотної дії в часі вбачається вразливою у контексті відповідності ч. 1 ст. 58 Конституції України, адже це положення викладено без урахування конституційних вимог про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Однак відповідні застереження Верховного Суду й Головного юридичного управління не були враховані законодавцем.

Проведений Верховним Судом аналіз судової практики цивільної та господарської юрисдикції свідчить про відсутність єдиного підходу судів до застосування положень Закону № 4292-IX і норм Цивільного кодексу України та процесуальних кодексів, що були змінені цим Законом [13]. В судовій практиці зустрічаються рішення, в яких обґрунтовується пом'якшення Законом № 4292-IX цивільно-правової відповідальності добросовісних набувачів. Так, в постанові Вінницького апеляційного суду від 12.11.2025 у справі № 127/30827/23, вказується, що положення Закону № 4292-IX пом'якшують цивільно-правову відповідальність добросовісних набувачів, яким у даній справі за результатами її розгляду може бути встановлено відповідача – фізичну особу, звільняючи його від обов'язку пред'явлення окремого позову до держави чи територіальної громади в разі задоволення позову вищевказаної категорії та захищають такого добросовісного набувача шляхом перерахування грошових коштів як компенсації вартості нерухомого майна з депозитного рахунку суду. Тому цей Закон має зворотню дію в часі, в тому числі і абзац 2 частини четвертої статті 177 ЦПК України та статті 390, 391 ЦК України, якими врегульовано порядок компенсації органом державної влади або органом місцевого самоврядування добросовісному набувачеві вартості нерухомого майна [14]. Подібні мотиви наведені і в постановах Івано-Франківського апеляційного суду від 12.11.2025 у справі № 354/358/25 [15], Київського апеляційного суду від 29.10.2025 у справі № 372/5466/24 [16].

З такими рішеннями навряд чи можна погодитись, адже будь-який закон не може пом'якшувати чи скасовувати цивільно-правову відповідальність добросовісного набувача, оскільки поведінка добросовісного набувача не містить складу правопорушення, а отже не може породжувати відповідальності. Окрім того, згідно з положеннями Закону № 4292-IX в однотипних правовідносинах для різних добросовісних набувачів можуть виникати різні правові наслідки: добросовісний набувач майна, справа щодо якого вирішена у встановлені законом строки, не має права на установлену Законом № 4292-IX компенсацію, натомість той, чия справа упродовж того самого строку до 09 квітня 2025 року вирішена не була, таке право набуває. За такого законодавчого регулювання порушується основоположний принцип цивільного законодавства – принцип справедливості [17; 18].

В рамках адаптації національних засобів захисту приватних прав, свобод та інтересів до європейських правових стандартів варто звернути увагу на позиції Венеціанської комісії щодо зворотної дії закону у часі. Так, Венеціанська комісія зазначає, що зворотна дія закону у часі суперечить принципу юридичної визначеності, принаймні у кримінальному праві (ст. 7 ЄКПЛ), адже суб'єкти права повинні знати наслідки своєї поведінки; але це також стосується і цивільного та адміністративного права – тією мірою, що негативно впливає на права та законні інтереси особи [19].

Цувіна Т. А. детально розглянула практику ЄСПЛ щодо проблеми надання зворотної дії в часі нормативно-правовим актам під час провадження в цивільній справі. Вона стверджує, що ця проблема має розглядатися в контексті права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві, закріпленого у п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, та основоположного принципу верховенства права. У цьому контексті ЄСПЛ звертає особливу увагу на порушення рівноправності сторін як однієї із гарантій п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, що може мати місце, зокрема, у випадках втручання законодавця у процес відправлення правосуддя шляхом прийняття нових законів, які мають зворотну силу, з метою вплинути на провадження, що вже розглядається у суді, окрім випадків наявності непереборного загального інтересу (*compelling general interest*) [20], або, як його ще перекладають, «нагальної суспільної потреби» чи «вагомих причин суспільного інтересу».

В практиці ЄСПЛ склався підхід, відповідно до якого, хоча законодавчій гілці влади не заборонено регулювати цивільні відносини за допомогою нових

положень із зворотною дією права, що випливають із чинних законів, принцип верховенства права та концепція справедливого судочинства, закріплені у статті 6 ЄКПЛ, виключають, за винятком вагомих причин суспільного інтересу, втручання законодавчої гілки влади у здійснення правосуддя з метою впливу на судовий результат спору (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*, App. № 13427/87, рішення від 9 грудня 1994 року [21]; *Zielinski, Pradal, and Gonzalez and others v. France*, App. no. 24846/94 and 34165/96 to 34173/96, рішення від 28 жовтня 1999 року [22]). ЄСПЛ використовує концепцію «нагальної суспільної потреби» (compelling general interest) як критерій пропорційності для оцінки, чи є легітимною мета обмеження ключових гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції.

Надання частині положень Закону № 4292-IX зворотної дії в часі навряд чи можна розглядати як таке, що обумовлено нагальною суспільною потребою, адже ці положення стосуються вирішення судом питання компенсації добросовісному набувачеві при витребуванні майна на користь держави чи територіальної громади. Тобто вони спрямовані на захист саме приватного інтересу добросовісного набувача, а не суспільних потреб.

В будь-якому разі, стаття 58 Конституції України однозначно і прямо забороняє законодавцю наділяти закони та інші нормативно-правові акти зворотною дією в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Це конституційне положення є одним із базисів будь-якого демократичного правопорядку. В Рішенні від 12.07.2019 № 5-р(І)/2019 Конституційний Суд України зазначив, що за змістом частини першої статті 58 Основного Закону України новий акт законодавства застосовується до тих правовідносин, які виникли після набрання ним чинності. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення акта законодавства та продовжують існувати після його ухвалення, то нове нормативне регулювання застосовується з дня набрання ним чинності або з дня, встановленого цим нормативно-правовим актом, але не раніше дня його офіційного опублікування (абзац 5 пункту 5) [23].

З огляду на вказані вище юридичні вади запроваджена пунктом 2 розділу 11 Закону 4292-IX ретроспективна дія його окремих положень навряд чи може бути визнана такою, що забезпечує ефективний засіб захисту добросовісного набувача.

А наразі нам слід подякувати голові Господарського суду Тернопільської області Володимиру Львовичу Гевку за професіоналізм і сміливість, а Верховному Суду – за послідовну позицію й принциповість в

забезпеченні єдності судової практики в Україні. Щиро сподіваємось на те, що Конституційний Суд України виважено вирішить конституційне подання Верховного Суду про конституційність пункту 2 розділу 11 Закону 4292-IX і забезпечить верховенство права в Україні.

Окреслена вище проблема також актуалізує такий окремий напрямок наукових досліджень як створення ще на етапі попереднього розгляду законопроекту ефективних запобіжників недопущення винесення на розгляд Верховної Ради України законодавчих ініціатив за наявності застережень Верховного Суду, громадськості, Головного науково-експертного управління й Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо їх відповідності Конституції України. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне запропонувати запровадити обов'язкову процедуру звернення за рішенням профільного Комітету Верховної Ради України до Конституційного Суду України для надання висновку щодо відповідності законопроекту вимогам Конституції України, у т.ч. якщо з приводу конституційності положень такого законопроекту висловили сумнів (застереження) Верховний Суд, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України та/або Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12 березня 2025 року № 4292-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text>.
2. ЕВА вітає підписання закону про добросовісного набувача. *Європейська Бізнес Асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/eva-vitaye-pidpysannya-zakonu-pro-dobrosovishnogo-nabuvacha/>.
3. Левченко В., Охріменко В. Як Закон про посилення захисту прав добросовісного набувача допоможе власникам зберегти нерухомість? *LCF Law Group*. URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/14377/>.
4. Зміни до законодавства щодо захисту прав добросовісного набувача. *Asters*. https://www.asterslaw.com/ua/press_center/legal_alerts/amendments_to_legislation_on_protection_of_rights_of_bona_fide_purchasers.
5. Онищенко Т. Закон № 4292-IX: нова ера захисту власності чи приховані ризики? «Pravo.ua» *Видавництва «Юридична практика»*. URL: <https://pravo.ua/zakon-4292-ix-nova-era-zakhystu-vlasnosti-chy-prykhovani-ryzyky/>.
6. Закликаємо Президента ветувати законопроект № 12089.

Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/news/zaklykayemo-prezydenta-vetuvaty-zakonoprojekt-12089>.

7. «Слуги» ухвалили законопроект №12089, який у разі підпису Зеленського дозволить легалізувати земельні схеми. Включно зі схемами Комарницького. *ГО «Центр протидії корупції».* URL: <https://antac.org.ua/news/sluhy-ukhvalyly-zakonoproiekt-12089-iaquy-u-razi-pidpysu-zelenskoho-dozvolyt-lehalizuvaty-zemelni-skhemy-vkliuchno-zi-skhemamy-komarnytsoho/>.

8. Мица Ю. В. Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12.03.2025 № 4292-IX (спроба наукового коментаря. Х.: ECUS, 2025. 336 с.

9. Загальні аспекти захисту права власності: судді ВС розповіли про проблемні питання застосування Закону України № 4292-IX та розглянули відповідну судову практику в межах IX Міжнародного юридичного форуму. *Верховний Суд.* URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1927601/>.

10. Конституційне подання Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12 березня 2025 року № 4292-IX, зареєстроване в Конституційному Суді України 30 вересня 2025 року за № 4/ 373 (25). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/4_373_2025.pdf.

11. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача». *Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2583635>.

12. Зауваження до проекту Закону України про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача. *Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2779690>.

13. Банасько О. Презентація «Проблемні питання практики застосування Закону № 4292-IX». URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Problemn_p_utannya.pdf.

14. Постанова Вінницького апеляційного суду від 12.11.2025 у справі

№ 127/30827/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131733915>.

15. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 12.11.2025 у справі № 354/358/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131867366>.

16. Постанова Київського апеляційного суду від 29.10.2025 у справі № 372/5466/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131441409>.

17. Окрема думка судді Вінницького апеляційного суду Панасюка О. С. від 10.07.2025 у справі № 143/418/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128901135>.

18. Окрема думка судді Вінницького апеляційного суду Панасюка О. С. від 15.07.2025 3 справі № 149/140/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128987659>.

19. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e).

20. Цувіна Т.А. Зворотна дія нормативно-правових актів у часі та право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах в контексті принципу верховенства права. Часопис Київського університету права. 2019. № 3. С. 172-176. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2019.28>.

21. Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece, no. 13427/87, Judgment of 9 December 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.

22. Zielinski, Pradal, and Gonzalez and others v. France, [GC], № 24846/94 and 34165/96 to 34173/96, ECHR 1999-VII. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58253>.

23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дедковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text>.

Бредіхіна Вікторія Леонідівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
провідна наукова співробітниця Науково-дослідного
інституту правового забезпечення інноваційного
розвитку Національної академії правових наук
України*

Внукова Наталія Миколаївна,

*докторка економічних наук, професорка, провідна
наукова співробітниця Науково-дослідного
інституту правового забезпечення інноваційного
розвитку Національної академії правових наук
України*

Жорнокуй Юрій Михайлович,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник Науково-дослідного
інституту правового забезпечення інноваційного
розвитку Національної академії правових наук
України*

РОЗШИРЕННЯ ФОРМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ У СФЕРІ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану питання ефективності державних засобів захисту інтересів в освітній сфері є надзвичайно актуалізованими щодо збереження освітньо-наукового потенціалу країни.

У жовтні 2025 року групою народних депутатів внесено законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення форм державної підтримки у сфері освіти» (реєстр. № 14104 від 08.10.2025 р.) [1].

Розглянувши цей документ та супроводжуючі документи (пояснювальну записку та порівняльну таблицю), можна відзначити, що окреслені в законопроекті питання є безперечно актуальними та своєчасними, враховуючи великі ризики, що виникли у зв'язку з воєнними діями та вплинули на доступ багатьох категорій осіб до освітнього процесу й забезпечення його якості. Мета проекту Закону відповідає основним

завданням дотримання прав і свобод людини, тому концептуально поставлені питання потребують підтримки та вирішення.

Поставлене питання освітніх втрат є доречним і актуальним, але хоча проєкт вказаного Закону суттєво розширює коло осіб, які мають одержати державну підтримку, ситуації з освітніх втрат, що виникли в сучасних умовах, набагато ширші. Отже у даному випадку це можна розглядати як початкові заходи для впровадження загального тренду щодо державної підтримки освіти, яка може поділятися на різні складові та рівні.

Оцінюючи законопроєкт на предмет чіткості та ясності формулювань та враховуючи частотність використання у ньому термінів «освітні втрати», «надолуження освітніх втрат», які законодавчо не визначені [2], але суттєво збільшено їх використання в юриспруденції, пропонується надати їм тлумачення саме в цьому проєкті Закону № 14104, що додасть більшої визначеності вказаним у ньому пропозиціям. Зазначимо, що група вчених педагогів вже почала процес дискусії щодо термінологічного визначення освітніх втрат з урахуванням іноземного досвіду [3].

Щодо наявності та завершеності механізмів застосування запропонованих правових норм, то у Пояснювальній записці до проєкту (п.5 - «Фінансово-економічне обґрунтування») народними депутатами відзначено, що його реалізація не потребуватиме додаткових витрат та не впливатиме на показники Державного бюджету України, що викликає запитання, тому що запропоновані заходи не є суто організаційними, вони потребують саме фінансової підтримки, що видно у висунутих пропозиціях щодо змін законодавства про освіту, зокрема *тьюторського супроводу та індивідуальної навчальної допомоги* (це нові кошториси на нові послуги, тим більше індивідуальної допомоги, хто і яким чином буде її надавати і що буде джерелом фінансування, чи викладачі будуть це робити безкоштовно?); *підготовчих та адаптаційних програм у закладах загальної середньої освіти* (тут можна погодитися, що це можуть бути не кошти Державного бюджету, але це додаткові кошти місцевого бюджету); *підготовчого освітнього року у закладах вищої освіти для внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих військовослужбовців та інших осіб, які зазнали освітніх втрат* (що буде джерелом фінансування цілого освітнього року для значної кількості осіб?); *інших видів освітніх послуг, спрямованих на відновлення знань та забезпечення успішної інтеграції в освітнє середовище* (всі освітні послуги мають калькуляції і витрати, якщо це державна підтримка, то яке джерело їх

надання?). Отже, питання джерел фінансування запропонованих заходів мають бути визначені у проекті Закону.

Аналогічно передбачені зміни у п. 5 проекту Закону до Закону України "Про вищу освіту" [4], якими пропонується заявниками частину сімнадцяту статті 44 викласти в наступній редакції: державна цільова підтримка для здобуття вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах; безоплатного проживання в гуртожитку; організації додаткового підготовчого освітнього року в закладах вищої освіти для випускників закладів загальної середньої освіти з числа внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, які зазнали освітніх втрат внаслідок збройної агресії проти України, що передбачає надання додаткових освітніх послуг і заходів з вирівнювання рівня підготовки; інших видів допомоги в освіті та додаткових освітніх послуг, спрямованих на надолуження освітніх втрат, спричинених збройною агресією проти України; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Такий широкий перелік змін потребує суттєвої державної підтримки. Постає також запитання, за рахунок яких коштів буде здійснюватися діяльність з повної або часткової оплати навчання в рамках державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного проживання в гуртожитку?

Очевидно, що всі подібні заплановані заходи вимагають фінансування за рахунок коштів Державного бюджету або місцевих бюджетів, тому знову виникає питання врегулювання процедури фінансування, зокрема, щодо безоплатного проживання в гуртожитку. Яким чином визначається джерело компенсацій витрат?

У контексті підтримки визначених осіб перетинаються питання гуртожитків закладів освіти і соціального захисту, виходячи з більшої спрямованості законопроекту № 14104 саме на соціальний захист цих категорій осіб під час навчання. Отже, мають бути передбачені зміни до діючих базових документів щодо проживання визначених категорій осіб у гуртожитках саме закладів освіти. Проведений аналіз діючих застарілих законодавчо-нормативних документів показав, що вони не враховують

особливості воєнного стану і соціального захисту визначених категорій, які потребують державної підтримки у освітній сфері.

Встановленої у законопроекті вказівки у п.5 щодо Закону України "Про вищу освіту", що «порядок та умови надання державної цільової підтримки для здобуття вищої освіти зазначеним категоріям громадян визначаються Кабінетом Міністрів України», на наш погляд, недостатньо. Вона має бути доповнена необхідністю внесення змін до низки нормативних актів, які стосуються проживання у гуртожитках та надання пільг з урахуванням особливостей воєнного стану і визначених соціальних категорій здобувачів вищої освіти з числа учасників бойових дій, осіб з інвалідністю та їхнім дітям, осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення, та їхнім дітям, дітей загиблих (померлих) осіб, дітей, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, дітей, які проживають у населених пунктах на лінії зіткнення та ін.

Встановлюючи коло суб'єктів, щодо яких планується відповідно до законопроекту розширення форм державної підтримки, його розробники не враховують особливості прифронтових територій, де до можливих освітньо-орієнтованих витрат держави та місцевих громад можуть додатись витрати на забезпечення безпечного освітнього простору (підземних шкіл, інших навчальних приміщень, укриттів тощо). До того ж, бажано розглянути питання щодо збільшення державної, в тому числі й фінансової, соціальної підтримки не тільки для вказаних у проекті Закону категорій осіб, а й для педагогічних представників – вчителів, викладачів всіх рівнів закладів освіти, які працюють на прифронтових територіях.

Варто звернути увагу й на те, що організація додаткового підготовчого освітнього року в закладах вищої освіти для випускників закладів загальної середньої освіти з числа внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, які зазнали освітніх втрат внаслідок збройної агресії проти України, що передбачає надання додаткових освітніх послуг і заходів з вирівнювання рівня підготовки, зумовлює розрахунок додаткового навчального навантаження на науково-педагогічних працівників ЗВО, яке, відповідно до ст. 56 Закону «Про вищу освіту» є регульованим.

Запропоноване у законопроекті завдання для КМУ створити Стратегію надолуження освітніх втрат до 2030 року, на наше переконання, є хибною. Стратегія - це план досягнення мети, отже метою є краща освіта ,

наприклад, у Східній Європі, а серед загроз – є освітні втрати, які мають бути компенсовані з використанням певних інструментів, а якщо ми будемо тільки щось надолужувати 5 років, то точно відстанемо назавжди.

Висновок. Розширення форм державної підтримки у сфері освіти в умовах воєнного стану є актуальним і нагальним питанням законодавчої та урядової політики. У науковому юридичному середовищі може бути проведена дискусія щодо термінологічного визначення понять, які пов'язані з новим терміном щодо освітніх втрат для підвищення ефективності правових засобів захисту освітніх прав та інтересів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо розширення форм державної підтримки у сфері освіти URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57564>
2. Термінологія законодавства. Верховна Рада URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/o/page9/name>
3. Топузов, О. М., Головка, М. В., & Локшина, О. І. (2023). Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. *Український педагогічний журнал*, 1, 5–18. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-5-13>
4. По вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 16.11.2025).

Галан Максим Олександрович
Аспірант Київського університету
права НАН України

ЗАХИСТ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА НА ПРИДБАННЯ ЧАСТКИ ПРИ УКЛАДЕННІ УДАВАНИХ ПРАВОЧИНІВ: ІНДИКАТОРИ УДАВАНОСТІ

Переважне право учасника товариства на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, яка продається третій особі, закріплене на рівні Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та покликане забезпечити стабільність корпоративного складу, підтримувати першочергове право на частку у товаристві для осіб, які його створили або ж певний час утримували таку частку, запобігти небажаному входженню до складу сторонніх осіб.

Суть його реалізації полягає в тому, що учасник товариства при виявленні наміру продати належну йому частку третій особі (не учаснику) повинен запропонувати її на тих самих умовах іншим діючим учасникам товариства. Лише у випадку невикористання іншими учасниками свого переважного права протягом 30-денного строку на його реалізацію, продаж третій особі може відбутись на озвучених раніше умовах. На практиці допустимий варіант прямої відмови від переважного права учасниками і до завершення відповідного строку.

Корпоративні права, зокрема частки у статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю, набули в Україні високої економічної мобільності. Активний обіг часток зумовлений трансформацією бізнес-структур, бажанням отримати економічний ефект від продажу, прагненням власників до гнучкого перерозподілу корпоративного контролю, залучення інвесторів тощо. Відтак, із зростанням кількості угод з відчуження часток одночасно зростає і кількість спроб обійти встановлені законом механізми реалізації переважного права інших учасників товариства. Це зумовлює появу все більш витончених правових конструкцій, покликаних формально уникнути ознак оплатного відчуження, але фактично спрямованих на передачу частки за винагороду саме третім особам.

Частиною 5 статті 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» визначений конкретний спосіб захисту

переважного права на придбання частки, якщо воно є порушеним – учасник товариства має право вимагати в судовому порядку переведення на себе прав і обов'язків покупця частки (частини частки) [1], аналогічні положення встановлені в частині 4 статті 362 Цивільного кодексу України.

Враховуючи зміст переважного права, викладений у положеннях законодавства, воно має місце (виникає) виключно у випадках, коли планується операція саме з продажу частки, тобто така, яка передбачає істотну умову у вигляді оплати відповідної частки третьою особою, яка не є учасником товариства.

Це підтверджується правозастосуванням, Верховний Суд у постанові від 17.05.2022 року у справі № 520/2224/19-ц визначив, що «положення частини четвертої статті 362 ЦК України регулюють відносини виключно з переведення прав та обов'язків покупця за договором купівлі-продажу, укладеним з порушенням переважного права, а у випадку відчуження частки спільної часткової власності шляхом укладення договору міни, дарування, ренти, довічного утримання, спадкового договору або складання заповіту, а також у випадку внесення вкладу до статутного капіталу переважне право інших співвласників на придбання такої частки не існує, тому на встановлені у справі правовідносини положення цієї статті не розповсюджуються» [2]

Такий підхід видається загалом обґрунтованим, оскільки переважне право як обмеження розсуду власника частки повинно застосовуватись виключно у випадках цивільного обороту, де наявний економічний інтерес у вигляді грошового еквіваленту, отримання якого власник має право вимагати. Надмірне поширення переважного права на будь-які випадки відчуження частки – включно з безоплатними чи організаційними діями – створило б непропорційне втручання у зміст права власності учасника, позбавило б його можливості вільно здійснювати належні йому повноваження щодо розпорядження своїм корпоративним правом. Проте зазначене стосується лише тих правочинів, що відповідають їх реальній правовій природі. Якщо ж зовнішня форма правочину є лише прикриттям фактичного продажу частки третій особі з оплатою, прихованою під іншим юридичним інститутом, такі дії набувають ознак удаваності, що відповідно до вимог ст. 235 Цивільного кодексу України повинно бути враховано судом при оцінці дійсних намірів сторін і визначенні належного способу захисту порушеного переважного права.

Пунктом 25 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 6

листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» визначено, що на відміну від фіктивного правочину за удаваним правочином права та обов'язки сторін виникають, але не ті, що випливають зі змісту правочину. Встановивши під час розгляду справи, що правочин вчинено з метою приховати інший правочин, суд на підставі статті 235 ЦК України має визнати, що сторонами вчинено саме цей правочин, та вирішити спір із застосуванням норм, що регулюють цей правочин. [3].

Найбільш поширеною зовнішньою формою обходу переважного права учасника товариства став договір дарування. Замість укладення договору купівлі-продажу, власник частки дарує його на користь свого контрагента, а відносини щодо оплати такої частки врегульовуються усними домовленостями або ж іншими правочинами, обставини укладення яких не доносяться до відома особи, в якій виникло переважне право.

Судова практика реагує а подібну підміну договорів з метою обходу переважного права шляхом застосування конструкції удаваного правочину. Верховний Суд неодноразово наголошував, що договір дарування є правочином безоплатного характеру, а тому повинен мати зрозумілу соціальну або особисту підставу, зокрема дружні, родинні чи інші тривалі немайнові зв'язки між сторонами. За відсутності таких зв'язків, коли обдарований є сторонньою особою для дарувальника та при цьому набуває значний за вартістю корпоративний актив, сам по собі факт дарування викликає обґрунтовані сумніви щодо реальних мотивів сторін. Верховний Суд підкреслює, що під час вирішення питання щодо удаваності правочину суд повинен встановити економічний зміст та мотиви передачі майна безоплатно, оцінити взаємовідносини між його сторонами, а також з'ясувати, чи не прикриває такий правочин оплатне відчуження корпоративних прав третій особі. Відсутність належного обґрунтування причин дарування в сукупності з іншими обставинами може свідчити про прихований продаж частки та порушення переважного права інших учасників [4].

Тобто основним предметом дослідження у відповідній категорії спорів, стають мотив та економічний сенс від проведеної операції з дарування. При чому для таких справ характерний диференційований тягар доведення: з однієї сторони саме позивач повинен підтвердити, що існують обставини, що свідчать про удаваний характер правочину, з іншої сторони від продавця вимагається доведення розумних мотивів вчинення ним саме

безоплатного правочину.

Хвиля правових висновків Верховного Суду фактично заблокувала можливість проводити операції з дарування часток з порушенням переважного права на сторонніх осіб без відповідного мотиву. Здійснення правочину з дарування без будь-якого економічного обґрунтування та визначення власного інтересу, свідчать про непропорційні та нерозумні дії зі сторони відчужувача, а враховуючи наявність сторони, яка вважає свої переважні права порушеними, виникає підозра щодо дійсного спрямування намірів сторін такого правочину.

Водночас це також призвело до ускладнення самих схем з відчуження часток на умовах удаваної безоплатності. Зокрема, можуть використовуватись механізми внесення частки до статутного капіталу іншої юридичної особи або ж багатоетапні транзакції, які полягають у залученні інших юридичних осіб та правовідносин участі у них: першочерговому відчуженні («даруванні», внесенні до статутного капіталу) на пов'язану юридичну особу, яка контролюється родичем або іншою афілійованою особою відчужувача, а вже на другому етапі корпоративні права юридичної особи-набувача частки, продаються кінцевому набувачеві (дійсному покупцеві). В такому випадку особа, переважне право якої порушене, не має правових підстав надавати згоду на відчуження корпоративних прав в юридичній особі-набувачу частки, адже вона не відноситься до її учасників.

З наведеного слідує, що кожна індивідуальна ситуація може мати свої особливості та складні юридичні конструкції, спрямовані на маскування фактичного продажу частки під іншу зовнішню форму правочину. У таких умовах формальний аналіз виду правочину (особливо виходячи з його умов) є недостатнім для належного захисту порушених переважних прав учасників. Тому актуальним стає напрацювання універсальних індикаторів удаваності у цих правовідносинах, які б дозволяли учасникам правовідносин та судам оцінювати не лише текст договору, а й реальний економічний зміст та наміри сторін. Саме застосування таких індикаторів забезпечує можливість виявлення прихованих оплатних елементів у правочинах, що формально позиціонуються як безоплатні або такі, що не підпадають під сферу дії переважного права, та, відповідно, дає підстави для переведення прав і обов'язків покупця на позивача як ефективного способу судового захисту.

Враховуючи підходи до розуміння удаваного правочину, закріплені у ст. 235 ЦК України, а також сформовану Верховним Судом практику оцінки

мотивів та економічної доцільності договорів дарування корпоративних прав, у поєднанні з аналізом сучасних форм посягання на переважне право учасника товариства, вбачається можливим виокремити низку універсальних індикаторів удаваності, застосування яких дозволяє ідентифікувати реальні наміри сторін та встановити, чи прикриває зовнішній правочин фактичний продаж частки третій особі. Ці індикатори не мають вичерпного характеру та повинні оцінюватися у їх сукупності з урахуванням конкретних обставин справи.

1. **Сторона набувача частки та зв'язок з відчужувачем.** У спорах про удаваність правочину ключове значення має з'ясування характеристики набувача частки як суб'єкта правовідносин. Слід оцінити, наскільки особа набувача є логічним адресатом відповідного корпоративного активу. Для цього беруться до уваги, зокрема: характер і тривалість попередніх відносин між відчужувачем та набувачем (родинні, дружні, ділові, підпорядкування, спільна участь в інших проєктах); афілійованість набувача з відчужувачем (спільні бенефіціари, участь в органах управління, контроль з боку одних і тих самих осіб); репутація та типова роль набувача у подібних правовідносинах (чи виступає він як реальний інвестор / учасник корпоративних структур, чи радше як «транзитний» або технічний суб'єкт); час появи набувача у відповідних відносинах (наприклад, створення юридичної особи або формальне «знайомство» сторін незадовго до вчинення правочину); участь набувача в інших, пов'язаних правочинах чи схемах відчуження активів того самого кола осіб.

Окремого підходу потребує оцінка правочинів, за якими частка передається у якості внеску до статутного капіталу іншої юридичної особи. У такому разі для встановлення потенційної удаваності правочину суд має проаналізувати: а) внутрішню структуру корпоративного контролю в юридичній особі-набувачі, зокрема можливу участь у ній самого відчужувача частки або його афілійованих осіб; б) характер і реальність господарської діяльності такої юридичної особи, включно з оцінкою наявності економічної мотивації щодо отримання саме корпоративних прав у відповідному товаристві; в) юридичні та фактичні наслідки внесення частки для перерозподілу корпоративного контролю; г) подальшу динаміку обігу корпоративних прав у юридичній особі-набувачі. Встановлення формального або тимчасового характеру такого набуття, відсутності самостійного господарського інтересу юридичної особи щодо частки, а також

використання внесення як елемента подальшого перепродажу корпоративних прав може свідчити про номінальність її статусу як набувача та відповідно – про удаваний характер первинного правочину з відчуження частки.

2. **Економічний сенс (мотив).** Корпоративні права у товариствах з обмеженою відповідальністю є активом, що має певну майнову цінність і потенціал для отримання економічних вигод їх власником. Тому з'ясування мотивів продавця щодо безоплатного відчуження частки є одним із ключових критеріїв ідентифікації удаваного правочину. За загальним правилом, раціональна поведінка власника майнового активу передбачає отримання зустрічного блага при його відчуженні. У разі ж відсутності очевидних економічних причин для відмови від грошової компенсації, безоплатна передача поза межами родинних або довірчих відносин – виникає обгрунтований сумнів щодо відповідності правової форми правочину його реальній господарській сутності.

Усталена правозастосовна практика звертає увагу на те, що невмотивована відмова особи від отримання вартості корпоративних прав, які мають ринкову привабливість і можуть бути продані на оплатних умовах іншим потенційним покупцям (зокрема учасникам товариства, що користуються переважним правом), свідчить про можливе приховане отримання продавцем економічної вигоди у позадоговірний спосіб.

3. **Оцінка супровідних обставин, що свідчать про фактичне отримання продавцем економічної вигоди.** Важливим інструментом ідентифікації удаваного правочину є аналіз супутніх дій сторін, які супроводжують або передують укладенню безоплатного правочину та не знаходять відображення у його змісті. У таких правовідносинах слід звертати увагу на наявність опосередкованих механізмів компенсації вартості корпоративних прав продавцеві, зокрема передачу йому грошових коштів, здійснення платежів на користь афілійованих осіб, погашення його боргів або надання інших майнових вигод. Виявлення зняття набувачем значних сум грошових коштів невдовзі незадовго до або після отримання частки, а також інші фінансові операції, які не кореспондують його звичайній поведінці чи можливостям, можуть свідчити про фактичне здійснення розрахунків за відчужену частку.

4. **Подальші дії сторін після відчуження частки.** Загальновизнаним є принцип, відповідно до якого правочин оцінюється на предмет його відповідності вимогам закону станом на момент його вчинення.

Водночас у категорії спорів про удаваність правочинів подальша поведінка сторін може слугувати важливою обставиною для розкриття їхніх дійсних намірів, оскільки результати таких дій є логічним наслідком природи відповідного правочину. Тому аналіз подальшої долі корпоративних прав, отриманих внаслідок безоплатного відчуження, має істотне доказове значення. Зокрема, до уваги береться здійснення повторного відчуження частки в короткий час після набуття, зміна ланцюга контролю над товариством, передання корпоративних прав реальному покупцеві.

Значущим є також встановлення того, як набувач використовує корпоративні права після їх набуття: чи бере участь у прийнятті корпоративних рішень, реалізує майнові та управлінські права, чи залишається пасивним суб'єктом без реального інтересу до діяльності товариства. Крім того, подальша ескалація корпоративного конфлікту, ініціювання правочинів та дій, спрямованих на перерозподіл корпоративного контролю на користь третіх осіб, може свідчити про наявність прихованої господарської мети, яка не кореспондує заявленій безоплатній природі правочину. Виявлення зазначених обставин у сукупності з іншими обставинами спору здатне підтвердити удаваність первісного правочину та його спрямованість на порушення переважного права інших учасників.

Наведені індикатори не мають самостійного значення та не утворюють автоматичної презумпції удаваності правочину. Кожен із них відображає окремий аспект поведінки сторін і лише у сукупності з урахуванням усіх обставин конкретного правового спору може слугувати підставою для встановлення дійсного характеру відчуження корпоративних прав. Тому оцінка таких індикаторів потребує індивідуального, контекстуального підходу, спрямованого на виявлення реальної економічної та правової мети правочину і забезпечення належного захисту переважного права учасника товариства.

Разом із тим, проблема обходу переважного права через удавані правочини виходить далеко за межі суто кваліфікаційної оцінки дій сторін і потребує комплексного подальшого дослідження. Навіть за умови встановлення удаваності правочину та задоволення позову про переведення на позивача прав і обов'язків покупця, залишається низка неврегульованих та дискусійних питань щодо практичної реалізації такого способу захисту. Зокрема, потребує визначеності питання щодо механізму компенсації вартості частки: кому саме, у якому обсязі та на якій правовій підставі і чи

повинен бути здійснений платіж у випадку, якщо оспорюваний правочин мав форму дарування, внесення частки до статутного капіталу іншої юридичної особи чи іншої конструкції, що не передбачає прямої оплати. Додаткової уваги вимагають і процедурні аспекти виконання судових рішень про переведення прав покупця в умовах, коли попередній учасник уже втратив формальний статус сторони правочину або коли проміжні транзакції ускладнили структуру корпоративного контролю.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>.
2. Постанова Верховного Суду 17.05.2022 року у справі № 520/2224/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104583012>.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
4. Постанова Верховного Суду 17.05.2022 року у справі № 520/2224/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130922580>.

Гевко Володимир Львович,
доктор філософії,
старший науковий співробітник
Лабораторії корпоративного права
імені академіка Володимира Луця
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
викладач Національної школи суддів України,
викладач кафедри правознавства
Міжрегіональної академії управління персоналом,
суддя, голова Господарського суду Тернопільської
області

«Досконалість ніколи не буває випадковістю. Вона завжди є результатом високих намірів, щирих зусиль і розумного виконання; вона являє собою мудрий вибір з багатьох альтернатив — вибір, а не випадковість, визначає вашу долю».

Арістотель

НАЛЕЖНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ОСОБИ: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ ОЗНАКИ

Вибір належного та ефективного способу захисту порушених прав особи не повинен бути випадковим, це однозначно повинен бути мудрий вибір з багатьох альтернатив, бо лиш тоді він зможе принести особі результат та захистити її право.

Дослідження питання поняття «належного» та «ефективного» способів захисту порушених суб'єктивних корпоративних прав особи у суді продовжує бути актуальним як у науці, так і на практиці. Триває дискусія чи є ці два поняття тотожними або різняться, а також як співвідносяться одне з одним, а також які мають характерні їм ознаки ?

Так К. Пільков відмічає, що у вітчизняній судовій практиці найчастіше як критерії можливості застосувати той чи інший спосіб захисту, яку суд оцінює ex officio, використовуються категорії належності та ефективності. Часто в судових рішеннях ці поняття використовуються разом («належний та ефективний спосіб захисту»), іноді окремо, зокрема й як синоніми, що, на

думку вченого, навряд чи виправдано [1, с. 309].

Слід відмітити, що чинне законодавство не містить визначення поняття «належного способу захисту», його розуміння склалось лише у судовій практиці, із змісту значення самого терміну «належний» та серед науковців правників, які по різному трактують його.

За тлумаченням із орфографічного словника термін «належний» за одним із значень трактується як такий, як потрібний, необхідний; відповідний. Як належне - як те, що треба, повинно бути [2].

З аналізу значення цього терміну, який склався у судовій практиці можемо говорити, що належний спосіб захисту це спосіб захисту, який відповідає змісту порушеного права/інтересу та може бути застосований у даному випадку, який «належить» застосувати у даному випадку.

Ну для прикладу, якщо товариство не розраховалося з акціонером за викуплену в нього акцію, яка викупувалась в силу укладення значного правочину, у повному розмірі, чи не за ринковою ціною, то особі «належить» вимагати стягнення у суді повної суми коштів неоплаченої ринкової вартості акції, а не просити застосовувати спосіб захисту такий як - ліквідація акціонерного товариства. Інший приклад, це стаття 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», яка передбачає, що при порушенні переважного права учасника закон визначає належним способом захисту вимогу переведення прав і обов'язків покупця, а не визнання недійсним договору купівлі-продажу частки у разі порушення переважного права [3].

К. Пільков вважає, що належність в широкому сенсі охоплює всі критерії, за якими може оцінюватись спосіб захисту, в тому числі ефективність. Належність способу захисту *sensu lato* взагалі є категорією, що охоплює такі послідовні тести, яким суд *ex officio* піддає спосіб захисту: 1) Належність *sensu stricto*, тобто чи існує взагалі в праві такий спосіб захисту, чи можливий він в принципі. В координатах ремедіальних прав ідеться про те, чи існує в принципі таке ремедіальне право, чи передбачене воно у законі, договорі, або, якщо ні, то чи суперечить воно закону. Тобто належність у вузькому значенні стосується того, чи можливий певний спосіб захисту у праві. Принаймні до впровадження нового терміну, який усунув би необхідність вживати належність у вузькому і широкому значенні, послуговуватимемось ним у цих двох значеннях. Далі, якщо право в окремих випадках спеціально виключає можливість застосування певного способу

захисту, який існує для захисту інших прав, то в цьому випадку також йдеться про належність *sensu stricto*; 2) Ефективність. Лише у випадку, якщо спосіб захисту є належним у вузькому сенсі, варто надавати оцінку його ефективності. Немає сенсу оцінювати на предмет ефективності позовну вимогу про зобов'язання відповідача публічно відшмагати себе різкою на головному міському майдані зі словами каяття за образу, про що просить позивач як сатисфакцію за порушення права на повагу до честі та гідності, якщо у правовій державі такий спосіб захисту суд в принципі не може санкціонувати. Цей приклад також демонструє, наскільки нетотожними поняттями є належність способу захисту та його ефективність [1, с. 309].

Коли позивач однозначно просить суд про застосування способу захисту, якого не існує у праві (це не ситуація з неточністю формулювання чи іншим недоліком, який суд може виправити самостійно протлумачивши вимогу), тобто просить про неналежний у вузькому сенсі спосіб захисту, тоді мова йде про те, що ми раніше умовно назвали безпредметним позовом – категорією, якої немає у процесуальному законі і яка використана тут для зручності, аби виділити такий позов з ширшої групи безпідставних позовів [1, с. 309].

Підсумовуючи можна дати таку характеристику ознакам, яким відповідає «належний» спосіб захисту: 1. Правочинність. Спосіб повинен бути передбаченим у законі, договорі, або, якщо ні, то не суперечити закону. 2. Узгодженість. Спосіб повинен відповідати змісту порушеного права/інтересу та може бути застосований у даному випадку, який «належить» застосувати у даному випадку.

З категорією ефективного способу захисту, ситуація ще інша

Якщо звернутись до Академічного тлумачного словника української мови, то поняття «ефективний» - той який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект, або інше, той, який викликає ефект. У свою чергу «Ефект» характеризується, серед іншого, як результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів [2].

Дослідники питання способів захисту корпоративних прав вказують на те, що до 2017 року законодавство не оперувало таким визначенням як ефективний спосіб захисту. І лише із вдосконаленням законодавства, яке відбулось наприкінці 2017 року, у матеріальному та процесуальному законах було закріплено таке поняття як: «Ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та

юридичних осіб, держави». Так, до грудня 2017 р. з абз. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК слідувало, що суд може захистити цивільне право (інтерес) лише у спосіб, передбачений законом чи договором. Наведене положення породжувало виникнення в судовій практиці проблеми задоволення позовних вимог, які не передбачені ані законом, ані договором. При цьому до 2012 р. судами в основному виносилися рішення про відмову в задоволенні позовних вимог у випадках, коли вимога позивача являла собою спосіб захисту, не передбачений чинним законодавством. У далекому 2004 р. ВСУ наполягав: якщо заявлений спосіб захисту не відповідає встановленим договором або законом, то суд повинен відмовити в позові. Після 2012 р. в судовій практиці намітилася тенденція застосування способів захисту, не закріплених у нормативно-правових актах, з посиланням на практику ЄСПЛ, де ефективність визначалася як невід’ємна складова захисту. Поштовхом для цього стала насамперед Постанова ВСУ від 21.05.2012 р. у справі № 6-20цс11. ВСУ визнав безпідставною відмову суду касаційної інстанції в задоволенні позову на тій підставі, що обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом. На думку ВСУ судом не було враховано, що законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права або інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень статей 55, 124 Конституції України та статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якими кожна особа має право на ефективний спосіб правового захисту, що не заборонений законом. Оскільки положення Конституції України та Конвенції мають вищу юридичну силу, а обмеження матеріального права суперечать цим положенням, порушене суб’єктивне право/інтерес підлягають судовому захисту і способом, не передбаченим законом, зокрема ст. 16 ЦК, якщо він є ефективним засобом захисту, таким, що відповідає змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, спричиненим цим порушенням. У подальшому відповідний підхід знайшов своє відображення і на законодавчому рівні. У грудні 2017 р. набули чинності зміни до ст. 16 ЦК та процесуальних кодексів. Так, згідно з чинною редакцією абз. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК суд може захистити цивільне право або інтерес способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках [4, с.41].

На думку дослідників питання ефективності способу захисту на відміну від неналежного у вузькому сенсі способу захисту (тобто такого, який в принципі не може бути застосований, незалежно від того, чи має

позивач право, яке підлягає захисту, і чи було воно порушене відповідачем), неефективний захист можна ідентифікувати лише за наслідками розгляду справи по суті, співвіднівши його з порушенням і його наслідками [1, с. 310].

Щодо процесуальних норм, то стаття 2 ГПК України передбачає, що завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. При цьому, далі стаття закріплює правило про те, що суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням господарського судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі [5].

Отже, ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних корпоративних прав і інтересів осіб є складовою основного завдання господарського судочинства, і він превалює над іншими міркуваннями у судовому процесі [6, с. 70].

Вказаний критерій застосовується і у судовій практиці ВС, який, узагальнюючи питання застосування ефективних способів захисту корпоративних прав, зазначає, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом належним способом. Оцінюючи належність обраного позивачем способу захисту та обґрунтовуючи відповідний висновок, судам необхідно виходити з його ефективності. Це означає, що вимога на захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та характеру правопорушення, забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. Вирішуючи питання щодо ефективності обраного позивачем способу захисту, суди мають враховувати баланс інтересів усіх учасників і самого товариства, уникати зайвого втручання в питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішенням загальних зборів учасників товариства, надавати оцінку добросовісності інших учасників, права яких у разі задоволення позовних вимог можуть бути порушені [7, с.31].

Розглядаючи справу суд має з'ясувати: 1) чи передбачений обраний позивачем спосіб захисту законом або договором; 2) чи передбачений

законом або договором ефективний спосіб захисту порушеного права позивача; 3) чи є спосіб захисту, обраний позивачем, ефективним для захисту його порушеного права у спірних правовідносинах. Якщо суд дійде висновку, що обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором та/ або є неефективним для захисту порушеного права позивача, у цих правовідносинах позовні вимоги останнього не підлягають задоволенню. Однак, якщо обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором, проте є ефективним та не суперечить закону, а закон або договір у свою чергу не визначають іншого ефективного способу захисту, то порушене право позивача підлягає захисту обраним ним способом» (§ § 6.5–6.7 постанови Великої Палати Верховного Суду від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19) [1, с. 310 - 311].

Критерії визначення ефективного способу захисту, знайшли своє відображення і у інших випадках при розгляді корпоративних спорів Верховним Судом.

ВС зокрема неодноразово зазначає, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, такі від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам. Спосіб захисту повинен призводити до поновлення порушеного права цієї особи (Постанови ВС від 05.06.18, справа №338/180/17 від 30.01.19, №569/17272/15-ц; від 11.09.19 №487/10132/14-ц; від 19.02.20 №210/4458/15-ц; від 04.04.20 № 610/1030/18; від 16.06.20 №145/2047/16-ц; від 15.09.20 №469/1044/17; від 11.03.2021 № 925/510/20, від 18.03.2021 № 909/783/20, від 15.04.2021 № 922/3284/18, від 21.04.2021 № 910/7435/20, від 14.09.2021 у справі № 910/4571/21) [8].

У іншому випадку, Велика Палата Верховного Суду зауважує, що в кінцевому результаті ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту) (пункт 145 рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 року у справі

«Чахал проти Об'єднаного Королівства» (Chahal v. The United Kingdom, заява № 22414/93) та пункт 75 рішення ЄСПЛ від 05 квітня 2005 року у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02)) Постанова ВП ВС від 25.01.2022 у справі № 143/591/20 [8].

Вирішуючи питання щодо ефективності обраного позивачем способу захисту, суди мають брати до уваги баланс інтересів усіх учасників і самого товариства, уникати зайвого втручання в питання діяльності товариства, які вирішуються тільки через рішення загальних зборів учасників товариства, та надавати оцінку добросовісності відповідачів, які у випадку задоволення позовних вимог будуть позбавлені своїх часток або їх частин у грошовому або відсотковому еквіваленті [10,11].

Раніше автором висловлювалась думка, що можна виділити такі критерії «ефективності» обраного способу захисту порушених, невизнаних або оспорюваних корпоративних прав та інтересів особи є: 1) Автономність. Особа, яка звертається у суд, самостійно, на власний розсуд, обирає ефективний спосіб чи декілька способів захисту корпоративних прав та інтересів («воля» особи щодо обрання способу захисту у суді при формуванні позовних вимог). Попри те, що вказана особа повинна враховувати і способи захисту, які визначені законом/договором, а також і правовими висновками Верховного Суду, вона все ж має право самостійно обрати той спосіб захисту серед усіх, який вважає ефективним у даному випадку, та обґрунтувати суду, у чому полягає його ефективність. У свою чергу, за наслідками розгляду такого «автономного» обґрунтування вимог особи Верховний Суд, погоджуючись з ним, вправі відступити від свого попереднього правового висновку, щодо ефективності способу захисту у даних корпоративних правовідносинах та застосувати інший. 2) Відповідність. Йдеться про відповідність вимоги особи на захист корпоративного права та інтересу змісту і характеру порушеного, невизнаного або оспорюваного корпоративного права та інтересу. Позивач сам має початково оцінити таку відповідність. 3) Реальність. Обраний спосіб захисту повинен забезпечити реальне поновлення порушеного права або забезпечити припинення його невизнання чи оспорювання. Може передбачатися також варіант, коли неможливість такого поновлення повинна гарантувати особі право на отримання відповідного відшкодування. Рішення суду про задоволення позову у корпоративному спорі має бути таким, що можливе до виконання на практиці. 4) Збалансованість. При обранні

ефективного способу захисту слід враховувати «баланс інтересів» усіх учасників і самого товариства, надавати оцінку добросовісності інших учасників, права яких у випадку задоволення позовних вимог можуть бути порушені. Одночасно слід враховувати і «баланс об'єктивних втрат», зокрема, і те, що якщо при захисті корпоративного права особи матимуть місце об'єктивно необхідні втрати зі сторони інших учасників і самого товариства, то вони повинні бути пропорційними для усіх, або, враховуючи принципи справедливої, добросовісної, розумної поведінки, нести більший тягар втрат мають ті особи, які винні чи сприяли у виникненні такої ситуації, за якої було порушено корпоративне право особи, і їх поведінка була несправедливою, недобросовісною, нерозумною (стаття 3 ЦК України). 5). Остаточність Способу захисту повинен забезпечувати вирішення спору у суді остаточно, без потреби подання нових позовів [6, с.с. 104-105].

Висновок. Підсумовуючи сказане вище, характерними ознаками категорії «належний» спосіб захисту слід виділити: 1. Правочинність. Спосіб має існувати у праві - бути передбаченим у законі, договорі, або, якщо ні, то не суперечити закону. 2. Узгодженість. Спосіб повинен відповідати змісту порушеного права/інтересу та може бути застосований у даному випадку, який «належить» застосувати у даному випадку.

У свою чергу «ефективний» спосіб захисту корпоративних прав має відповідати таким ознакам: 1. Він повинен відповідати змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, а також характеру його порушення, невизнання або оспорювання, бути у цій частині «належним». 2. Призводити до поновлення порушеного права цієї особи чи визнання такого, що не визнається чи оспорюється, а в разі неможливості поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування. 3. Вирішувати спір остаточно “процесуальна економія” щоб у особи була відсутня потреба у поданні нових позовів, необхідність звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту. 4. повинен забезпечувати “баланс інтересів”, між позивачем іншими учасниками, юридичною особою, третіх осіб, тощо.

Список використаних джерел:

1. Пільков К.М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. с. 304 – 313.
2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник

(1970—1980). URL: <http://sum.in.ua/s/efektyvnyj>.

3. Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 № 2275-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n109>.

4. Гевко В. Ефективні способи захисту порушених, невизнаних або оспорюваних корпоративних прав та інтересів особи у суді. Юридична Україна. 2021. № 12. С. 39-51.

5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 23.11.2025).

6. Гевко В.Л. Порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивних корпоративних прав та інтересів: дис. докт. філософії права. К. 2023. 275 с.

7. Огляд за результатами вивчення судової практики розгляду Верховним Судом справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів // Судова влада України. Верховний Суд. 2021. с. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliaid_korporatyv_KGS__2020.pdf

8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

9. Ефективні способи захисту права власності: судді ВС висвітлили актуальні тенденції і судову практику в межах IX Харківського міжнародного юридичного форуму. 01.10.2025. Харків https://so.supreme.court.gov.ua/news/1607/efektyvni-sposoby-zakhystu-prava-vlasnosti-suddi-vs-vysvitlyly-aktualni-tendantsii-i-sudovu-praktyku-v-mezhakh-ix-kharkivskoho-mizhnarodnoho-iurydychnoho-forumu?fbclid=IwY2xjawOI0NpleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFLTjFVRFfpOUJjQVVnZhhFc3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHi54dknMIbNvGbSNeubyGoYdrPkijDjphIiyR0vZIUdUE1MHA VJPN6fCEMFU_aem_-pOIxarAaW-S0uTc1budgQ

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2019 року у справі № 916/2084/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84911545>.

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.10.2019 у справі № 923/876/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85614604>.

Гордов Микола Миколайович,

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

(науковий керівник – к.ю.н., ст.досл. Т. Г. Попович)

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА САМОРЕГУЛЮВАННЯ В АРХІТЕКТУРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН І БІЗНЕСУ

Цифрова трансформація державного управління в Україні охоплює дедалі більше сфер суспільних відносин, серед яких особливе місце займає містобудівна та архітектурна діяльність. Саме через ці сфери реалізується право територіальних громад на безпечне, комфортне та екологічно збалансоване середовище проживання, гарантоване Конституцією України [1]. Нормативно-правовий аналіз свідчить, що процес цифровізації у сфері містобудування базується на трьох ключових складових: Містобудівному кадастрі, Єдиній державній електронній системі у сфері будівництва та технологіях будівельного інформаційного моделювання (BIM/BIM) [2; 4].

Містобудівний кадастр як публічно-правовий механізм захисту інтересів громад. Відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» містобудівний кадастр є державною або комунальною системою зберігання та використання геопросторових даних щодо територій, інженерно-геологічних умов, забудови та містобудівної документації [2]. Запровадження кадастру спрямоване на цифровізацію процедур підготовки, погодження та затвердження містобудівної документації, а також на забезпечення відкритості даних через електронний кабінет та геопортал [5].

Містобудівний кадастр виконує функцію інформаційної бази для прийняття управлінських рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, що дозволяє віднести його до публічно-правових складових процесу цифровізації [2; 5].

Єдина державна електронна система у сфері будівництва. Єдина державна електронна система у сфері будівництва є інтегрованою цифровою платформою, що забезпечує здійснення дозвільних, реєстраційних та

контрольних процедур у сфері будівельної діяльності [5]. Вона включає Реєстр будівельної діяльності, електронний кабінет користувача та портал електронної системи, а також інтегрується з іншими державними реєстрами [2].

Порядок функціонування цієї системи базується на принципах відкритості, достовірності даних, їх захищеності та автоматизованої фіксації дій користувачів [5]. Це забезпечує не лише адміністративну ефективність, але й правовий захист інтересів територіальних громад шляхом підвищення прозорості та підзвітності органів влади.

БІМ (BIM)-технології як елемент приватно-правового регулювання. Технології будівельного інформаційного моделювання (БІМ/ВІМ) являють собою цифрові інструменти створення інформаційних моделей об'єктів будівництва, що охоплюють усі етапи їх життєвого циклу [4]. На відміну від публічно-правових інструментів цифровізації, ВІМ-технології ґрунтуються переважно на приватно-правових засадах, оскільки розробляються і впроваджуються приватними компаніями та застосовуються в межах договірних відносин між суб'єктами господарювання.

Разом з тим держава визнає стратегічну важливість цих технологій для розвитку будівельної галузі, що закріплено у відповідних концептуальних документах [4]. Широке впровадження ВІМ сприяє підвищенню рівня енергоефективності, безпеки та економічної доцільності будівельних рішень.

Система саморегулювання в архітектурній діяльності. Саморегулювні організації у сфері архітектурної діяльності є неприбутковими добровільними об'єднаннями фізичних та юридичних осіб, які провадять професійну діяльність у сфері будівництва та архітектури [3]. Відповідно до Закону України «Про архітектурну діяльність» такі організації можуть здійснювати професійну атестацію виконавців робіт та залучатися до процедур ліцензування [3]. У контексті цифровізації їх роль посилюється, оскільки саме вони забезпечують підготовку фахівців, здатних працювати з електронними реєстрами, геоінформаційними системами та ВІМ-технологіями.

Саморегулювання у сфері архітектурної діяльності виступає важливим елементом балансу між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи належний рівень якості робіт та відповідальності учасників будівельного процесу.

Процес цифровізації у сфері містобудування в Україні набув

системного характеру та охоплює всі стадії життєвого циклу об'єктів будівництва – від планування до експлуатації та демонтажу [2; 5]. Містобудівний кадастр та Єдина державна електронна система у сфері будівництва належать до публічно-правових механізмів цифровізації, тоді як BIM-технології мають переважно приватно-правову природу. Саморегульвні організації відіграють особливу роль у цій системі, забезпечуючи професійні стандарти діяльності та сприяючи ефективному впровадженню цифрових інструментів у практику архітектурної діяльності [3].

Висновки. Правові механізми захисту інтересів громадян і бізнесу в умовах цифрової трансформації містобудівної та архітектурної діяльності набувають системного та комплексного характеру. Поєднання публічно-правових інструментів (містобудівного кадастру та Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва) з приватно-правовими цифровими рішеннями, зокрема BIM/BIM-технологіями, створює багаторівневу модель гарантування прав і законних інтересів учасників будівельного процесу.

Для громадян ці механізми забезпечують реальну доступність та прозорість інформації про забудову територій, можливість участі в прийнятті управлінських рішень, а також підвищений рівень захисту права на безпечне, комфортне й екологічно збалансоване середовище проживання. Для суб'єктів господарювання цифровізація процедур зменшує адміністративні бар'єри, мінімізує корупційні ризики, підвищує правову визначеність і передбачуваність регуляторного середовища.

Важливу функцію у системі захисту інтересів виконує інститут саморегулювання, який забезпечує професійні стандарти діяльності, контроль якості та відповідальність учасників ринку. У сукупності зазначені правові механізми формують сучасну модель балансу публічних і приватних інтересів, що сприяє сталому розвитку територій, підвищенню довіри до органів влади та формуванню сприятливого інвестиційного клімату у сфері будівництва та архітектури.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
3. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 №

687-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.

4. Про схвалення Концепції впровадження технологій будівельного інформаційного моделювання в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 152-р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2025).

5. Про затвердження Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 681. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#n39> (дата звернення 01.12.2025).

6. Про визначення формату електронних документів комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, генерального плану населеного пункту, детального плану території : постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 № 632. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.12.2025).

Дерев'янюк Богдан Володимирович,
*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
міжнародного приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

**ПРО ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ
(ЗАСНОВНИКІВ) ПІДПРИЄМСТВ, ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ,
ПРАЦІВНИКІВ, ІНШИХ ОСІБ ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ / РЕОРГАНІЗАЦІЇ
ПІДПРИЄМСТВ**

Україна, її економіка і суспільство перебувають у безпрецедентно складних умовах ведення важкої оборонної війни проти великого за розмірами ворога. Зрозуміло, що різноманітні приватні інтереси кожного громадянина щоденно і щохвилино перебувають під загрозою. Та до негараздів і загроз приватним інтересам через воєнні дії сьогодні додалися загрози як мінімум економічним і трудовим інтересам значної кількості громадян України, які були власниками майна, працювали на підприємствах або були пов'язані із діяльністю підприємств.

9 січня 2025 року було прийнято Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (Закон 4196-IX) [1], який призвів до скасування чинності Господарським кодексом України з 28 серпня 2025 року, а також встановив імператив на обов'язкову реорганізацію усіх суб'єктів господарювання, утворених в організаційно-правовій формі підприємства, заборонив утворення нових суб'єктів господарювання в організаційно-правовій формі підприємства, поклав початок скасуванню таких правових режимів майна суб'єктів господарювання, як право господарського відання (для комерційних суб'єктів господарювання) і право оперативного управління (для непідприємницьких суб'єктів господарювання).

Можливо організаційно-правова форма підприємства не в усьому є найзручнішою для ведення бізнесу на сьогодні. Проте, наприклад, унітарне підприємство більш забезпечене від «рейдерських» нападів, ніж корпоративні господарські товариства, особливо акціонерні. На захист організаційно-

правової форми підприємства можна навести назви чинних: Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства 1976 року (англ. Declaration on International Investment and Multinational Enterprises) [2], Керівних принципів ОЕСР для багатонаціональних підприємств 2000 року (англ. Decision of the Council on the Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct) [3], оновлених Керівних принципів ОЕСР з корпоративного управління на підприємствах державної форми власності 2024 року (англ. OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises) [4]. У тексті Настанови ОЕСР стосовно процедур належної перевірки у практиці відповідального ведення бізнесу 2018 року в україномовному варіанті використовується термін «МНК», що розшифровується як «міжнаціональна компанія», а в англомовному варіанті «MNE», що розшифровується як «Multinational Enterprise» [5]. А це вказує на те, що не могли ані органи ЄС, ані структури інших міжнародних організацій вимагати від України скасувати організаційно-правову форму підприємства. Та сьогодні маємо те, що маємо. Тому для захисту приватних інтересів працівників підприємств, власників їх майна (якщо це не державні підприємства чи підприємства територіальних громад), членів їх родин, контрагентів та ін. слід обрати організаційно-правову форму, яка буде використана після реорганізації.

Учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності не можуть не виконати припис частини першої статті 14 Закону 4196-ІХ. А тому протягом шести місяців з дня введення в дію Закону 4196-ІХ (тобто протягом шести місяців, починаючи з 28 серпня 2025 року) вони повинні прийняти рішення про припинення підприємства (крім державних некомерційних підприємств), єдиним учасником (засновником) якого є держава, крім підприємств, щодо яких відкрито провадження у справі про банкрутство [1]. Слід вказати на те, що і підприємства, щодо яких відкрито провадження у справі про банкрутство, не оминуть такої самої долі. Але це станеться після завершення провадження у справі про банкрутство (якщо не буде застосовано ліквідаційну процедуру). Згідно із частиною другою статті 14 Закону 4196-ІХ «підприємство, єдиним учасником (засновником) якого є держава або територіальна громада (територіальні громади), припиняється в результаті перетворення або ліквідації» [1]. Тобто ліквідація або реорганізація підприємства матиме наслідком утворення на основі майна ліквідованого підприємства нового суб'єкта господарювання в іншій організаційно-правовій формі у випадку, якщо

засновники (власники майна) ліквідованого підприємства чи їх правонаступники вирішать здійснювати комерційну чи некомерційну господарську діяльність; утворення нового суб'єкта господарювання внаслідок прямої реорганізації підприємства. У будь-якому випадку постане питання обрання організаційно-правової форми. Нова організаційно-правова форма повинна захищати інтереси не лише власників значних пакетів акцій або часток майна майбутнього суб'єкта, але і власників незначних часток (міноритарних учасників), найманих працівників і службовців.

Загалом право вибору зручної організаційно-правової форми, надане діючим або потенційним суб'єктам господарювання, є ознакою демократичності економіки держави. Невеликі за розміром суб'єкти господарювання або окремі особи можуть утворювати відносно невеликий новий суб'єкт господарювання у формі товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ). У ТОВ сукупність прав та обов'язків його учасників визначається положеннями статуту. У ньому можна передбачити, що якщо ТОВ є достатньо великим, то при ухваленні стратегічних питань з організації його діяльності, потрібна одностайність або кваліфікована більшість. Якщо ці стратегічні питання закріпити у статуті, а також вказати, що внесення змін до статуту можливі лише після згоди усіх учасників, – то загроза «рейдерства» так само як і загроза майновим правам учасників даного ТОВ майже унеможливиться [6, с. 289], а приватні інтереси міноритарних власників будуть захищені.

Суб'єктам великого бізнесу зручніше буде утворювати публічні акціонерні товариства (ПАТ) та створювати об'єднання із іншими суб'єктами господарювання за галузевою ознакою або міжгалузевою, зокрема в межах консорціуму чи іншої організаційно-правової форми об'єднання. У такому випадку об'єктивно постають питання, пов'язані із керівництвом об'єднанням; кожен з власників майна реорганізованого невеликого суб'єкта ставитиме питання «хто здійснюватиме управління?», «хто вирішуватиме долю майна?», «як можна захистити інтереси невеликих суб'єктів?» [6, с. 289]. Якщо ці питання будуть ефективно і чітко прописані у статутних документах, то приватні інтереси учасників будуть максимально захищеними.

Ще одним варіантом може бути утворення нового суб'єкта господарювання у формі приватного акціонерного товариства (ПрАТ), в якому кількість акціонерів не буде великою і якщо ними пізніше не буде прийнято рішення про реорганізацію у ПАТ, вони зможуть порозумітися і забезпечити захист приватних інтересів

кожного із невеликої кількості акціонерів. Зрозуміло, що більшість власників майна підприємств після їх реорганізації чи ліквідації оберуть якусь іншу організаційно-правову форму і реорганізуються у відповідний суб'єкт або утворять об'єднання суб'єктів господарювання (юридичних осіб). Проте організаційно-правова форма підприємства поширена не лише у міжнародних та зарубіжних нормативних актах, а й тисячі разів зустрічається в актах українського законодавства різного рівня, зокрема кілька разів і в Конституції України: у статтях 46, 78, 103, 120 – термін «підприємство», у статті 86 – термін «підприємство» зустрічається двічі; у статті 37 – зустрічається термін «державні підприємства»; у статтях 142 і 143 – термін «комунальні підприємства» [7]. Враховуючи це, учасники (засновники) окремих підприємств можуть не погодитися із вимогами Закону 4196-IX, поставити під сумнів відповідність його норм положенням Конституції України, і спробувати захистити власні приватні інтереси та приватні інтереси своїх працівників у суді, зокрема і Конституційному суді України.

Список використаних джерел:

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>.
2. Declaration on International Investment and Multinational Enterprises. 06.21.1976. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL0144>.
3. OECD (2000), Decision of the Council on the Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct, OECD/LEGAL/0307.
4. OECD (2024), OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-guidelines-on-corporate-governance-of-state-owned-enterprises-2024_18a24f43-en/full-report.html.
5. OECD (2018), OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/OECD-Due-Diligence-Guidance-for-Responsible-Business-Conduct.pdf>.
6. Деревянко Б.В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації. *Форум права*. 2010. № 4. С. 286–291.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Заїка Юрій Олександрович,
*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ДОТРИМАННЯ БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ

Правова природа приватних правовідносин зумовлює постійне зіткнення інтересів їхніх учасників, оптимальне співвідношення яких визначає законодавець або, відповідно до закону, самі учасники. У відносних правовідносинах домінуючим принципом правового регулювання є принцип диспозитивності, що дозволяє сторонам самостійно та з урахуванням власних інтересів визначати межі своєї поведінки й правові наслідки їх порушення.

Водночас це не виключає можливості законодавчого правового регулювання з метою уточнення та вдосконалення відповідного балансу інтересів. Так, у межах інституту примусового виселення наймача з житла на доктринальному рівні пропонується запровадити додаткові гарантії, які б унеможливили безпідставне позбавлення особи житла та забезпечили реальну реалізацію її права на житло, зокрема відповідність примусового виселення лише на підставі закону; законність мети примусового виселення; необхідність примусового виселення [2, с.15].

Додатково серед таких гарантій виокремлюють і закріплення в цивільному процесуальному законодавстві спеціальних особливостей розгляду справ про виселення із жилого приміщення, зокрема, при мотивуванні судового рішення про задоволення позову суду слід обов'язково обґрунтовувати дотримання статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, с. 326].

Щодо встановлення оптимального балансу між приватними і публічними інтересами, а також між приватними інтересами при здійсненні фізичною особою особистих немайнових прав, що має місце при регулюванні абсолютних правовідносин, то, з огляду на їх традиційне розуміння, у таких правовідносинах визначеною є лише одна сторона, а іншу представляє невизначена кількість осіб, то тут баланс інтересів визначає законодавець, оскільки при здійсненні абсолютного

права однією особою може порушуватися право носія інших абсолютних прав. Скажімо, це стосується співвідношення права на таємницю особистого життя і права на свободу інформації.

Створення оптимального балансу інтересів учасників як відносних, так і абсолютних правовідносин — це такий стан, коли створені всі умови для здійснення законних прав і інтересів всіх суб'єктів правовідносин, а також забезпечена відсутність безпідставних пільг та преференцій для одного із них, що в свою чергу є фундаментом розвитку як економічних, так і суспільних відносин в будь-якій демократичній державі, а із іншого боку забезпечує ефективність захисту порушених прав і ефективність правосуддя в цілому.

Під ефективністю традиційно розуміють співвідношення між метою і досягнутим результатом. А оскільки метою правосуддя у цивільних справах є захист прав і інтересів, то «ефективність правосуддя є показником його якості» [4, с.149].

З урахуванням європейського досвіду серед критеріїв ефективності правосуддя виокремлюють, зокрема: ефективність і стабільність як матеріального, так і процесуального законодавства; єдність судової практики; — можливість сторін отримати якісну правову допомогу та ін. [3, с. 49].

Сучасна рекодифікація цивільного законодавства України зумовлена не лише необхідністю усунення морально застарілих норм та адаптації до сучасних суспільних реалій, а й потребою гармонізувати українське законодавство з європейськими стандартами, забезпечивши більш ефективний його розвиток, зокрема й у сфері захисту прав людини.

Верховною Радою України 1 листопада 2025 року оприлюднено для обговорення проєкт Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень Книги шостої».

Серед новел, які пропонуються, це і зміни до ст. 1241 ЦК України «Право на обов'язкову частку у спадщині».

Розробники проєкту поділяють спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, на дві категорії: а) на тих, хто спадкує її незалежно від змісту заповіту та подання ними заяви про прийняття спадщини (малолітні та неповнолітні діти спадкодавця); б) ті спадкоємці, які спадкують обов'язкову частку лише за умови подання ними заяви про прийняття спадщини (повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки).

Запропонована редакція ч. 1 ст. 1241 ЦК є дискримінаційною за своєю

суттю. Пропонується відмовитися від презумпції прийняття спадщини непрацездатними дітьми спадкодавця, непрацездатною вдовою (вдівцем) та непрацездатними батьками, адже за Проектом 17-річний син спадкодавця, незалежно від поданої заяви про прийняття спадщини, успадковує обов'язкову частку, а 19-річний сліпий син чи паралізована вдова, інваліди I групи, які потребують стороннього догляду, мають подати заяву про прийняття спадщини, що у практичній площині зводить на нівець задеклароване право на обов'язкову частку.

Водночас, розробники проекту не усувають існуючу колізію між положеннями ст.1241 ЦК та ч. 1 ст.1200 ЦК України і законодавством про соціальне забезпечення в частині поняття «непрацездатність» в контексті права спадкоємця на обов'язкову частку спадщини, що зумовлює і спірні судові рішення.

Відповідно, ч. 1 статті 1241 «Право на обов'язкову частку у спадщині» може мати таку редакцію: «1. Малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, які є інвалідами I, II та III груп, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)».

Від будь-яких змін законодавства, зокрема і тих, що проводяться на рівні реформування в цілому, не можна очікувати позитивних змін, якщо вони не враховують напрацювання сучасної наукової доктрини, ігнорують європейський досвід і критичний аналіз спроб реформування законодавства у минулому.

Список використаних джерел:

1. Бобрик В. І. Процесуальні особливості судового розгляду цивільних справ про виселення. Правові новели. 2024. № 22. С. 320-326.
2. Галянтич М. К., Кочин В. В., Запорожченко А. В. Правові наслідки та підстави виселення із житла. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 4. С. 11-15.
3. Заїка Ю. О. Європейські складові ефективності правосуддя// Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів Шостого наук. – практ. круглого столу (м. Київ, 15 червня 2023 р.) /упоряд В. М. Короленко. Київ: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 46–50.
4. Короед С. О. Теоретико-правові основи підвищення ефективності право суддя в цивільних справах : монографія. Київ : МП «Леся», 2013. 212 с.

Короєд Сергій Олександрович,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права Закладу вищої освіти
«Університет Короля Данила»,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНИКІВ МАЙНА, ПРИМУСОВО ВІДЧУЖЕНОГО НА КОРИСТЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ, А ТАКОЖ ВИЛУЧЕНОГО ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ЦІЛЯХ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року і введення у зв'язку з цим в Україні воєнного стану вплинуло майже на всі сфери суспільних відносин. Не виключенням стала й сфера цивільних відносин, що пов'язано перш за все із випадками заподіяння воєнними діями шкоди майну громадян, а також примусовим відчуженням майна громадян в умовах правового режиму воєнного стану. Оскільки існуюча судова практика щодо захисту прав власників майна в таких випадках є неоднозначною, а наукові публікації не отримали широкого поширення, тому науковий і практичний інтерес становить визначення ефективних способів захисту прав власників мобілізованого майна, а також майнових прав та інтересів власників майна, яке використовується у військових цілях за відсутності рішення про його примусове відчуження.

Як свідчить аналіз окремих судових рішень Верховного Суду, проблеми законодавчого регулювання та судової практики в сфері захисту прав власників мобілізованого (примусового відчуженого на користь держави як форми реквізиції) майна пов'язані передусім з відсутністю “справедливого балансу” при позбавленні громадян їхньої власності, неоднозначністю в розумінні статусу місцевості, де ведуться бойові дії (адже від цього залежить необхідність отримання додаткового погодження місцевої державної адміністрації), конфліктом судових (цивільної і адміністративної) юрисдикцій при оскарженні рішень органів військового командування щодо примусового відчуження майна на користь держави. Підтримуючи позицію щодо віднесення справ зазначеної категорії до цивільної (господарської) юрисдикції, вважаємо правильним виходити з кінцевої мети, заради якої позивач (власник майна) звертається до суду із позовом, а саме – оскарження

законності вибуття майна з його володіння і повернення йому майна. Адже основною (першочерговою) метою тут буде захист порушеного права позивача – його права власності на вилучене в нього майно, а не судовий контроль за дотриманням процедури та наявністю правових підстав для прийняття військовим командуванням рішення про його примусове відчуження. З огляду на це, належним способом захисту прав власника незаконно мобілізованого (примусово відчуженого) майна варто визнати позовну вимогу про витребування майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК України), яка забезпечить повернення майна власнику. Водночас, незважаючи на те, що Верховний Суд неодноразово роз'яснював, що достатньо застосування лише одного способу захисту порушеного права власності – витребування майна з чужого незаконного володіння, проте ми вважаємо, що в конкретному випадку також є необхідним паралельне заявлення іншої позовної вимоги – визнання незаконним і скасування рішення військового командування щодо примусового відчуження майна (ст.ст. 21, 393 ЦК України), оскільки задоволення судом такої вимоги необхідне для анулювання тих цивільно-правових наслідків (цивільних прав і обов'язків щодо спірного майна), які вказане рішення про реквізицію вже породило для органу військового управління та інших державних органів. Таку окрему позовну вимогу, на нашу думку, можна не заявляти у тих випадках, якщо позивачем-власником заявляється вимога не про витребування майна, а про відшкодування майнової та моральної шкоди у разі неможливості відновлення попереднього становища (ч. 2 ст. 393, ст. 1166 ЦК України). Водночас відсутні правові підстави заявляти вимогу про визнання незаконним акта про примусове відчуження майна, адже, по-перше, зазначений акт не є “рішенням державного органу”, яке породжує виникнення права державної власності на примусово відчужене (вилучене) майно (оскільки право державної власності на мобілізоване майно виникає в силу закону на підставі рішення військового командування про реквізицію), а по-друге, права власника порушує саме рішення військового командування, яке є юридичною підставою саме для примусового відчуження майна власника (припинення права власності останнього); а вказаним актом оформлюється вже наступний факт – виникнення права державної власності, що не має жодного юридичного значення для цивільного судочинства при оцінці правомірності вилучення у власника його майна (з метою встановлення незаконності вибуття майна з володіння власника) [1].

Водночас мають місце багато випадків, коли майно громадян (передусім житлові будинки, розташовані в межах територій ведення бойових дій) “вилучається” і використовується у військових цілях (зокрема для проживання та перебування військовослужбовців) [2] за відсутності рішення військового командування щодо примусового відчуження на користь держави належного громадянам такого майна (тобто за відсутності рішення про його реквізицію). Враховуючи, що законодавство не допускає випадків безоплатного використання майна громадян навіть у військових цілях, тому навіть об’єктивна потреба в такому використанні сама по собі не є підставою обмеження чи припинення права власності особи без застосування процедури реквізиції. Відсутність рішення військового командування про реквізицію майна не може позбавляти його власника права на отримання від держави компенсації за позбавлення можливості володіти, користуватися та розпоряджатись своїм майном (ст. 41 Конституції України, ст. 321 ЦК України). Тому, незважаючи на наявність рішення Верховного Суду, в якому сформульовано, на наше переконання, помилковий висновок про неможливість присудження такої компенсації з тих підстав, що будинок позивачки не було у встановленому порядку мобілізовано (реквізовано) (постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року в цивільній справі № 757/64569/16-ц), питання щодо виплати компенсації громадянам за використання їхнього нерухомого майна у військових цілях без дотримання процедури його реквізиції в умовах воєнного стану має вирішуватись безпосередньо на підставі положень Конституції та Цивільного кодексу України залежно від характеру завданих збитків. Адже будь-яке використання державою у військових цілях майна (зокрема нерухомого) громадян без застосування передбаченого законом порядку його примусового відчуження (реквізиції), за відсутності згоди особи на таке використання, що призвело до позбавлення власника правомочностей володіти, користуватися та розпоряджатись власністю, є протиправним позбавленням особи права власності. У зв’язку з цим, на наше переконання, належним способом захисту прав власника такого майна має бути вимога власника до держави про відшкодування збитків у вигляді неотриманих платежів (безпідставно збережених коштів) за користування майном чи майнової шкоди за його пошкодження, включаючи моральну шкоду внаслідок порушення права власності [3]. Такий підхід відповідатиме принципам справедливості і розумності, непорушності права власності (зокрема в аспекті виконання

державою свого негативного обов'язку за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції) та повного відшкодування завданих збитків.

Список використаних джерел:

1. Короєд С. О. Тенденції судової практики розгляду справ щодо мобілізованого (примусово відчуженого) майна та способи захисту прав його власників. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 770–774. URL: http://lsej.org.ua/11_2023/187.pdf.

2. Питання компенсації цивільним особам використання об'єктів нерухомості військовими формуваннями під час збройних конфліктів: підготовлено експертами громадської організації “Український інститут з прав людини” в рамках проєкту “Компенсація використання приватної власності військовими в ході проведення АТО/ООС: законодавчий та практичний аспекти”. Автор. кол.: А. Лутковська-Бабич, В. Лутковська, Д. Жупанов, Ж. Лук'яненко, І. Кушнір / За заг. ред. В. Лутковської. ГО «Український інститут з прав людини», 2020. С. 4, 6, 7. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/civilian-property-grp.pdf>.

3. Короєд С. О. Проблеми стягнення з держави компенсації за використання майна громадян у військових цілях. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 94 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2023. С. 100–110.

Короленко Віталій Михайлович,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник

відділу приватного права та процесу

Науково-дослідного інституту приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЗАРОБІТНУ ПЛАТУ

Основний текст Конвенції Ради Європи Про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) прямо не передбачає захисту права на працю та на оплату праці. Лише статтею 4 передбачено заборону рабства і примусової праці. Однак практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сформувалася таким чином, що право на заробітну плату захищається Протоколом 1 до Конвенції. Відповідно, на право на заробітну плату повинна поширюватися і гарантія статті 13 Конвенції: «Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Національне законодавство України передбачає низку засобів захисту права на заробітну плату.

У вимірі колективних трудових відносин Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачено процедуру, в порядку якої можуть вирішуватися розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин щодо, зокрема, невиконання вимог законодавства про працю. Такі вимоги розглядаються трудовим арбітражем, який складається із залучених сторонами фахівців, експертів та інших осіб і приймає рішення по суті трудового спору (конфлікту). Як крайній засіб вирішення колективного трудового спору (конфлікту) визначається страйк. Право на страйк є конституційним правом, закріпленим у статті 44 Конституції України. Однак згідно зі статтею 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» проведення страйків забороняється в

умовах воєнного стану.

Отже, такий правовий засіб захисту права на заробітну плату, як процедура вирішення колективного трудового спору в умовах дії правового режиму воєнного стану певною мірою втрачає свою ефективність у зв'язку з заборонаю страйків.

Право на заробітну плату захищається також Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Статтею 175 КК України встановлено відповідальність за невплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати більш як за один місяць. Згідно з частиною 3 цієї статті особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

Згідно з даними судової статистики за 2024 рік [1] протягом 2024 року на розгляді судів першої інстанції перебувало 18 проваджень за статтею 175 КК України, 9 з яких надійшло у звітному періоді. Розглянуто було 10 проваджень. Було винесено 1 вирок (призначено покарання у вигляді штрафу в сумі 8 500 грн із позбавленням права обіймати посади, пов'язані з організаційно розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями строком на 1 рік – у справі № 453/2039/23) та у 9 випадках провадження було закрито. Закриття проваджень відбувалося: 1) у зв'язку з невстановленням особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, та закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (справи № 626/3316/24, 742/6779/24); 2) у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (справа № 526/2775/23); 3) виплатою заробітної плати (справи № 524/11021/24, 524/1378/24, 524/6517/24, 546/1173/24, 579/577/24, 716/2265/24).

Таким чином, кримінально-правові засоби захисту права на заробітну плату не виглядають часто використовуваними, проте їх ефективність певною мірою підтверджується тим, що у 6 з 10 випадках завершення провадження за статтею 175 КК України заробітну плату було виплачено потерпілим до ухвалення вироку у справі.

За порушення термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплату їх не в повному обсязі встановлено адміністративну відповідальність статтею 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Згідно з даними судової статистики за 2024 рік [2] на розгляді судів першої інстанції

перебувало 1078 справ за статтею 41 КУпАП. З них у звітному році надійшло 952. Було розглянуто справи щодо 874 осіб. Адміністративне стягнення накладено на 488 осіб. Закрито провадження щодо 386 осіб, з яких у зв'язку з: 1) передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу – 1 справа; 2) звільненням від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення – 107 справ; 3) відсутністю події і складу адміністративного правопорушення – 133 справи; 4) закінченням строків накладення адміністративного стягнення – 136 справ.

Найбільшого застосування в Україні набув судовий захист заробітної плати в порядку цивільного судочинства. Згідно з даними судової статистики за 2024 рік [3] на розгляді судів першої інстанції перебувало 4 618 справ про виплату заробітної плати, з яких у звітному році надійшло 3 122. Було розглянуто 3 182 справи, з яких 2 802 із ухваленням рішення. У 2 432 справах рішення було ухвалено із задоволенням позову (87 % від ухвалених рішень). До стягнення присуджено 117 919 784 грн, з яких 519 000 грн – моральної шкоди. Тобто в середньому за кожним рішенням про задоволення позову про виплату заробітної плати судами стягнуто близько 48 273 грн.

Загалом з огляду на те, що 87 % ухвалених рішень у справах про виплату заробітної плати передбачають задоволення позовних вимог, в розрізі окремого спору даний засіб видається доволі ефективним. Проте загальна доволі висока кількість судових справ про виплату заробітної плати свідчить про низьке превенційне значення такої засобу захисту права на заробітну плату.

Довгий час суттєве превенційне значення для запобігання невиконанню заробітної плати при звільненні працівників мала стаття 117 Кодексу законів про працю України, яка передбачала відповідальність за затримку розрахунку при звільненні в розмірі середнього заробітку за весь час затримки розрахунку при звільненні коли спір про розмір належної до виплати заробітної плати відсутній або вирішений повністю на користь працівника. Коли ж спір про належні виплати вирішувався частково на користь працівника, то орган, який вирішував спір, мав право самостійно визначити розмір відшкодування за час затримки розрахунку при звільненні. Однак Постановою Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 761/9584/15-ц дію цієї норми було фактично скасовано, хоча суд і не мав таких повноважень. Судом було встановлено, що встановлений статтею 117 КЗпП України механізм компенсації роботодавцем працівнику

середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні не передбачає чітких критеріїв оцінки пропорційності щодо врахування справедливого та розумного балансу між інтересами працівника і роботодавця. Тому Велика Палата не застосувала норму статті 117 КЗпП як несправедливу, хоча спір про належні при звільненні суми було вирішено повністю на користь працівника.

Таким чином, Верховний Суд визнав несправедливою норму закону та заблокував її подальше застосування судами з огляду на положення частини 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» за відсутності на те будь-яких повноважень. Суд проігнорував своє повноваження, закріплене, зокрема, у частині 6 статті 10 Цивільного процесуального кодексу України, не застосовувати норму, яка на його думку суперечить Конституції України, а застосувати Конституцію України як норму прямої дії, і після цього звернутися до Конституційного Суду України з поданням щодо конституційності закону. Також відповідач у цій справі мав право звернутися до Конституційного Суду України для вирішення питання про відповідність Конституції України закону, що був застосований в остаточному рішенні у його справі. Однак попри наявність цих правових засобів Велика Палата стала на сторону відповідача – роботодавця, порушивши основні засади цивільного судочинства.

Свідомо чи несвідомо погодившись із позицією Верховного суду законодавець вніс зміни до статті 117 КЗпП України, обмеживши строк стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні шістьма місяцями. Це давало підстави сприймати нову редакцію як таку, що вже не є непропорційною та несправедливою.

Однак і нову редакцію Велика Палата Верховного Суду у постанові від 08.10.2025 у справі № 489/6074/23 визнав несправедливою та непропорційною. Хоча суд і визнав, що «очевидною метою такого законодавчого втручання є забезпечення правової визначеності та запобігання ситуаціям, за яких розмір відповідальності роботодавця міг досягати надмірних значень, що не відповідало б принципу пропорційності», водночас він зауважив, що «водночас установлення максимального і преклюзивного строку для нарахування середнього заробітку не слід тлумачити як відмову від застосування принципу пропорційності при визначенні остаточного розміру стягнення». Тобто і тут суд залишив за собою застосування принципу пропорційності, хоча жодна правова норма

такої дискреції при застосування статті 117 КЗпП України йому не надавала. Відповідно, Велика Палата відмовила у стягненні відшкодування за час затримки розрахунку при звільненні в розмірі середнього заробітку за шість місяців, хоча спір про належні при звільненні суми було вирішено повністю на користь працівника.

Діючи таким чином, Велика Палата Верховного Суду, вийшовши за межі своїх повноважень, порушивши засади верховенства права, змагальності, диспозитивності, безсторонності, суттєво нівелювала превентивне значення статті 117 КЗпП України, що матиме подальший негативний вплив на ефективність такого правового засобу захисту права на заробітну плату, як звернення до суду з цивільним позовом.

Отже, з викладеного можна зробити загальний висновок про зниження ефективності засобів правового захисту права на заробітну плату в умовах воєнного стану. Таке зниження має як об'єктивні (воєнна агресія та обмеження прав, пов'язані з дією правового режиму воєнного стану), так і суб'єктивні причини (внутрішнє переконання суддів Великої Палати Верховного Суду). Загалом це призведе до збільшення кількості порушень конституційного права працівників на своєчасне одержання винагороди за працю (стаття 43 Конституції України) та конвенційного права на мирне володіння своїм майном.

Список використаних джерел:

1. Звіт судів першої інстанції про розгляд судами матеріалів кримінального провадження за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-к_4.2024.xls (дата звернення 03.12.2025).

2. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-п_4.2024.xls (дата звернення 03.12.2025).

3. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ у порядку цивільного судочинства за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-ц_4.2024.xls (дата звернення 03.12.2025).

Левківський Богдан Казимирович,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу методології євроінтеграції приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
Залужений юрист України*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ

Для сімейного законодавства України традиційним є закріплення в нормах матеріального права принципу рівності прав батьків та відповідних механізмів, спрямованих на забезпечення здійснення цього принципу. Навіть у випадку перебування сім'ї у кризовому стані або у випадку розірвання шлюбу батьками дитини, чинне сімейне законодавство України зберігає такі гарантії, окремо наголошуючи, що незалежно від перебування у шлюбі або проживання дитини спільно з одним із батьків обсяг батьківських прав лишається незмінним.

Не зважаючи на доволі прогресивні норми сімейного законодавства, на сьогодні вони не вирішують багатьох проблемних питань які виникають на практиці, що безумовно, певною мірою обмежує можливості учасників сімейних правовідносин у досягненні своїх інтересів. На сьогодні існує низка спорів, які вирішуються у традиційний спосіб однак фактично змінюючи правовідношення не змінюють ситуацію в цілому, не вирішують спірні питання у спосіб найбільш актуальний для учасників цих правовідносин, зокрема як у вирішенні спорів щодо виховання дитини так і щодо визначення місця її проживання.

На практиці, вирішення спорів про визначення місця проживання дитини між батьками, як правило, вирішується на користь матері при цьому, нажаль, у деяких випадках рішення в такій категорії справ носять явно дискримінаційний характер. Зокрема, за цілковитої відповідності всіх необхідних умов вимогам законодавства, а інколи і за більш якісних умов та більших можливостей для дитини створених батьком, у супереч позиції самої

дитини, суди своїм рішенням визначають місце проживання дитини за місцем проживання матері. Такий дискримінаційний, за статевою ознакою, підхід зберігається традиційно, як наслідок тривалого впливу старого радянського підходу «дитина має жити з матір'ю», а не підходу закладеного як міжнародними документами так і сучасним сімейним законодавством України, який полягає у дотриманні принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини» та «врахування думки дитини». Нажаль, у продовж всіх років незалежності, незважаючи на систематичні пропозиції науковців та запити суспільства удосконалити норми матеріального права та процесуального закону, для забезпечення рівності прав батьків, у такій категорії спав та забезпечити реальну участь дітей в цьому процесі, врахування їх позиції, сімейне законодавство не зазнає змін, а суди і надалі, посиляючись на норми сучасного матеріального права, керуються застарілим радянським підходом.

Звичайно не можна не відмітити, що з приходом нової генерації суддів, судова практика в такій категорії справ починає поволі змінюватися, все частіше можна ознайомлюватися з рішеннями судів, в яких обґрунтовано необхідність визначення місця проживання з один із батьків з посиланням на конкретні докази, які підтверджують перевагу проживання дитини за місцем проживання одного з батьків, а також містять чітке посилання на результати опитування дитини підчас розгляду справи. все частіше в судовій практиці з'являються рішення якими місце проживання дитини визначається за місцем проживання батька. Однак, такі зміни є повільними і не впливають на загальну статистику вирішення такої категорії справ.

Існування нашого суспільства в умовах дії особливого режиму воєнного стану не сприяє своєчасному та правильному вирішенню справ такої категорії, а інколи навіть створює негативне забарвлення будь-якого процесу. Останні чотири роки практикуючі юристи відзначають збільшення фіктивних судових спорів. У надзвичайних обставинах будь-яке суспільство починає відшукувати способи та засоби для вирішення своїх потреб та досягнення інтересів. Різне збільшення спорів про визначення місця проживання дитини з 2022 року відзначилося і виявленням значної кількості спорів фіктивного характеру, в яких батько, звертаючись до суду з позовом про визначення місця проживання дітей, намагається отримати у такий спосіб підстави для подальшого отримання відстрочки від мобілізації на військову службу, а не реально вирішити реальний спір. Така негативна

тенденція стала результатом сукупності кількох факторів, а з урахуванням норми ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яка надає право на відстрочку від мобілізації особі, яка самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду, цілком зрозуміло чому такі фіктивні спори почали з'являтися все частіше [1]. Разом з тим, слід погодитися, що кількість таких фіктивних звернень на сьогодні не є критичною.

Слід відмітити, що останні тенденції судової практики щодо вирішення спорів такої категорії свідчать про необхідність кардинальної зміни нормативно правового регулювання. Адже на сьогодні законодавство України не передбачає такого поняття як батьківська опіка після розірвання шлюбу, що призводить до необхідності вирішення питання щодо визначення місця проживання дитини, а не щодо конкретних правомочностей кожного з батьків щодо виховання дитини. На практиці така ситуація не вирішує спору в цілому. А лише переводить його на інший рівень. Кожен з батьків має незмінний обсяг прав за виключенням права на стягнення аліментів на утримання дитини у того з батьків, котрий проживає окремо від дитини та права на тривале проживання з дитиною. Однак, більша частина спорів щодо визначення місця проживання дитини взагалі б не порушувалася, якби у батьків була можливість вирішити питання обсягу прав кожного з них після розірвання шлюбу.

Якщо у сімейному законодавстві передбачити можливість встановлення в судовому порядку батьківської опіки чи спільної чи окремої із чітким переліком прав та обов'язків батьків у такій батьківській опіці то фактично суб'єкти цих правовідносин отримали б нові інструменти для вирішення багатьох спірних питань. Вбачається, що і справ про стягнення аліментів стало би менше в рази бо при встановленні спільної опіки стягнення аліментів неможливо через обов'язок кожного з батьків брати участь у матеріальному утриманні дитини та відсутність фіксації місця проживання дитини з одним із батьків.

З огляду на все зазначене, а також з урахуванням триваючого процесу рекодефікації цивільного законодавства України, який передбачає включення до ЦК України сімейного законодавства як окремої книги, вбачається за доцільне ініціювати суттєві зміни норм матеріального права з метою приведення їх у відповідність до європейських принципів, що дозволить нарешті відійти у цій сфері від старих радянських підходів які у деякій мірі збереглися і в СК України.

Список використаних джерел:

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 44, ст. 416. URL: [https:// doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#top](https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#top) (дата звернення: 20.11.2025).
2. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 21-22. Ст. 135. URL: [https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/2947-14#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text) (дата звернення: 20.11.2025).
3. Менджул М.В. Теоретичні проблеми дії принципів сімейного права : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2020. 544 с.

Лозінський Ілля Сергійович,

аспірант

Національного університету біоресурсів

і природокористування України

СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

У наукових працях, присвячених дослідженню громадського контролю, найбільш традиційним та звичним поглядом на громадський контроль є вузький або прикладний, за якого зазначене поняття розглядається саме як діяльність інститутів громадянського суспільства та окремих громадян, яка проявляється у взаємодії з «підконтрольними» суб'єктами – органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими носіями публічної влади, що реалізується через численні форми (перевірку, моніторинг, спостереження, нагляд, звернення тощо) і спрямовується на захист прав та свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства права та ефективності функціонування таких суб'єктів, загальній відповідності їх діяльності потребам та вимогам громадянського суспільства [1, 2, 3].

Приведена дефініція акцентує увагу передусім на практичній (прикладній) стороні реалізації громадського контролю в рамках галузевих адміністративно-правових досліджень та як такого, який виявляється у діяльності інститутів громадянського суспільства та окремих громадян. Пропонований підхід дозволяє виявити форми прояву громадського контролю, його об'єктивності. Крім цього, такий вузький (прикладний) підхід до розуміння громадського контролю з об'єктивної точки зору достатньо повно розкриває його сутність як соціально значущої діяльності, акцентуючи увагу на інституційних формах, механізмах та результатах взаємодії громадянського суспільства з органами публічної влади. Саме через такий підхід підкреслюється функціональне призначення громадського контролю, його інструментальний характер, спрямованість на забезпечення законності, ефективності публічного управління та відповідності діяльності органів влади потребам суспільства. Водночас обмеження громадського контролю виключно площиною діяльності та форм взаємодії не дозволяє повною мірою

охопити його правову природу.

З іншого боку, такий підхід не враховує суб'єктивний аспект громадського контролю, через який реалізується індивідуальна та колективна правомочність особи впливати на інститути державної влади та публічного управління. Саме у цьому вимірі громадський контроль постає не лише як діяльність, а як невід'ємне суб'єктивне право, що належить громадянину. За своїм змістом це концептуально інше розуміння громадського контролю, яке дозволяє розглядати його як певне суб'єктивне право громадян безпосередньо або через відповідні інститути громадянського суспільства «взаємодіяти» з «підконтрольними» суб'єктами – органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими носіями публічної влади.

Юридичним підґрунтям такого права слугують фундаментальні конституційно-правові засади: народ як носій суверенітету і єдиний носій влади, а також здійснення державної влади безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування (стаття 5 Конституції України); право громадян брати участь в управлінні державними справами (стаття 38 Конституції України); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (стаття 40 Конституції) тощо [4].

Наведене концептуальне розуміння громадського контролю як суб'єктивного права громадян потребує його чіткого місця у системі прав і свобод людини і громадянина. За своїм змістом і функціональним призначенням право на здійснення громадського контролю має комплексну природу, однак за домінуючими ознаками воно тяжіє насамперед до політичних прав, водночас зберігаючи тісний зв'язок із групою громадянських (особистих) прав. Такий висновок зумовлений тим, що громадський контроль безпосередньо пов'язаний із реалізацією народного суверенітету та участю громадян у здійсненні публічної влади. Стаття 5 Конституції України закріплює принцип, за яким народ є єдиним носієм суверенітету і джерелом влади, а отже не лише делегує владні повноваження органам держави, але й зберігає за собою право впливати на їх здійснення. Саме громадський контроль у суб'єктивному вимірі виступає одним із правових механізмів такого впливу та дозволяє громадянину брати участь у публічному управлінні поза процедурами представницької демократії, якими

є участь в управлінні державними справами через участь у виборах.

Водночас це право не може бути зведене виключно до політичного змісту у вузькому значенні, оскільки воно водночас безпосередньо спрямоване й на захист і забезпечення фундаментальних особистих прав і свобод людини. Реалізація громадського контролю через звернення, інформаційні запити, участь у публічних консультаціях, громадських експертизах чи моніторингах є похідною від права на доступ до інформації та ефективні засоби правового захисту. У цьому сенсі громадський контроль постає як своєрідний сполучний місток між громадянськими та політичними правами, інтегруючи їх у єдиний механізм взаємодії особи з публічною владою. Така міжгалузєва природа додатково вказує на обґрунтованість висновку стосовно визнання громадського контролю самостійною суб'єктивною правомочністю, яка має конституційне та адміністративно-правове підґрунтя і не зводиться до сукупності окремих процедурних прав, які виявляються у діяльності тих чи інших суб'єктів.

Особливого значення набуває функціональна спрямованість цього права. Громадський контроль як суб'єктивне право і його потенційна активна (не пасивна) функціональність не обмежується лише реактивною спрямованістю захисту порушених прав та інтересів, тобто застосуванням у ситуаціях *post factum*, хоча це є важливою складовою правових можливостей, якими наділяються носії такого права. Навпаки, його ключовою рисою є превентивний потенціал, що дозволяє розглядати громадський контроль передусім як інструмент охорони прав і свобод. Через участь у публічних консультаціях, громадських обговореннях проєктів нормативно-правових актів, громадську експертизу та моніторинг діяльності органів влади громадяни отримують можливість впливати на зміст управлінських рішень ще на стадії їх підготовки. Таким чином, громадський контроль виконує *ex ante*-функцію, спрямовану на запобігання порушенням, мінімізацію ризиків зловживання владою та формування правозастосовної практики, орієнтованої на права людини, що є надто важливим у випадку громадського контролю за діяльністю Міністерства юстиції України.

У цьому аспекті громадський контроль виходить за межі суто захисного механізму і постає як елемент правової безпеки особи та суспільства. Він забезпечує не лише відновлення порушених прав, але й створює умови для їх стабільного та прогнозованого здійснення. Саме тому суб'єктивне право на здійснення громадського контролю слід розглядати як

універсальний інструмент демократичної правової держави, що поєднує у собі політичний вимір участі у здійсненні влади та правозахисний вимір охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина.

У цьому сенсі громадський контроль (як суб'єктивне право) є гарантованою Конституцією та законами України можливістю (правомочністю) громадянина безпосередньо або через інститути громадянського суспільства, у формах і межах, визначених законом, здійснювати вплив на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інших носіїв публічної влади з метою охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина, забезпечення верховенства права, ефективності функціонування таких суб'єктів і відповідності їх діяльності потребам та вимогам громадянського суспільства.

Таким чином, розгляд громадського контролю крізь призму суб'єктивного права громадянина дозволяє вийти за межі суто інструментального або процедурного об'єктивного підходу та сформувати його ціннісне розуміння як невід'ємного елементу демократичної правової держави. У такому аспекті громадський контроль постає не лише як сукупність форм і механізмів впливу на публічну владу, а як прояв активної громадянської позиції, що ґрунтується на визнанні людини носієм суверенітету та повноправним учасником державотворення. Саме через суб'єктивне право на здійснення громадського контролю відбувається практична реалізація засад верховенства права, підзвітності влади та пріоритету прав і свобод людини, що становлять ціннісне ядро сучасного громадянського суспільства.

Такий підхід створює методологічні передумови для подальшого розвитку теорії громадського контролю не лише у прикладному, але й у аксіологічному вимірі. Визнання громадського контролю суб'єктивним правом дозволяє розглядати його як сталий соціально-правовий інститут, функціонування якого не залежить виключно від рівня організованості інститутів громадянського суспільства або наявності спеціальних процедур, а випливає з самої природи взаємовідносин між особою та публічною владою. У цьому сенсі громадський контроль набуває ознак універсального інструменту демократичного врядування, здатного забезпечувати баланс між владними повноваженнями держави та автономією особи.

Крім цього, запропонований підхід відкриває можливості для більш диференційованого наукового аналізу форм громадського контролю залежно

від їх функціонального призначення. Зокрема, у подальших дослідженнях доцільно розмежовувати форми громадського контролю, спрямовані переважно на захист прав і свобод людини та громадянина (реактивний, *post factum* аспект), і форми, орієнтовані на їх охорону (превентивний, *ex ante* аспект). Таке розмежування дозволяє глибше дослідити роль громадського контролю у запобіганні порушенням, формуванні правомірної управлінської практики та мінімізації ризиків зловживання владою ще на етапі підготовки та ухвалення управлінських рішень.

Водночас зазначений підхід створює підґрунтя для подальшої класифікації форм громадського контролю залежно від характеру прав та інтересів, на захист або охорону яких вони спрямовані. Йдеться, зокрема, про розмежування форм, орієнтованих на забезпечення особистих (індивідуальних) прав людини, та форм, що стосуються колективних або групових прав і публічних інтересів. Така диференціація має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє точніше визначати обсяг правомочностей суб'єктів громадського контролю, обирати адекватні механізми його реалізації та оцінювати ефективність впливу громадянського суспільства на публічну владу.

Отже, розуміння громадського контролю як суб'єктивного права громадянина не лише поглиблює доктринальне осмислення цього явища, але й формує міцну концептуальну основу для подальших наукових розвідок, спрямованих на розвиток різноманітних форм громадського контролю в контексті забезпечення прав людини, утвердження верховенства права та зміцнення демократичних засад публічного управління в Україні.

Список використаних джерел:

1. Лотюк О.С. До проблеми розуміння функцій громадянського суспільства. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 96–103.
2. Гапоненко Л. В. Громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади: сутність та механізми реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 43–47.
3. Ніронка Ю. М. Міжнародний досвід у сфері громадського контролю. *Наукові записки*. Серія: *Право*. 2022. Випуск 12. С. 95–99.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Мазур Вікторія Вікторівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проблематика забезпечення ефективного судового захисту приватних прав та інтересів в Україні залишається однією з ключових для розвитку правової системи та підвищення рівня довіри до державних інститутів влади. Попри масштабність судової реформи, імплементацію окремих європейських стандартів і цифровізацію процесів, на практиці зберігається значна кількість факторів, що знижують реальну дієвість захисту. До них належать як системні, так і процесуальні проблеми, а також соціально-економічні та безпекові виклики, спричинені повномасштабною війною. В Україні питання ефективності національних засобів захисту набуває особливої актуальності у зв'язку з трансформацією правової системи, впливом війни, цифровізацією судочинства, реформами сектору юстиції та необхідністю приведення внутрішнього законодавства до європейських стандартів. Сучасні умови формують нові виклики для правозахисних механізмів, тому їх аналіз є важливим як з теоретичного, так і з практичного погляду. Представлений аналіз спрямований на визначення сучасного стану українських механізмів судового захисту приватних прав, оцінку їх ефективності та окреслення можливих шляхів оптимізації у контексті європейської інтеграції.

На сьогодні ключовими характеристиками національних засобів захисту приватних прав є: 1) конституційні гарантії та базові законодавчі механізми (Конституція України гарантує кожному право на судовий захист своїх прав і свобод та доступ до справедливого суду. Цивільний, господарський і адміністративний процес встановлюють процедурні форми такого захисту. У національному правопорядку вже закріплено низку елементів, що відповідають стандартам ЄСПЛ: принцип змагальності, рівності сторін, право на апеляцію та касацію, вимоги щодо розумних строків); 2) судові засоби захисту (звернення до суду загальної юрисдикції,

можливість апеляційного та касаційного оскарження, інститут забезпечення позову, розгляд справ у розумні строки. Важливою особливістю сучасного судочинства є запровадження електронних сервісів: електронний суд, відеоконференції, електронний документообіг); 3) інституційні аспекти (судова система продовжує перебувати у стані реформування. Відбувається перезапуск Вищої кваліфікаційної комісії суддів, посилення ролі Вищої ради правосуддя, цифровізація документообігу, розвиток Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Водночас кадровий дефіцит суддів, надмірне навантаження та затримки в ухваленні рішень обмежують ефективність захисту приватних інтересів); 4) окремі позасудові механізми (діяльність нотаріату, альтернативне вирішення спорів (медіація, арбітраж), адміністративні процедури. Хоча вони не замінюють судового захисту, але розвантажують суди та дозволяють швидше поновлювати порушені права); 5) військові фактори (повномасштабна війна спричинила суттєву нерівномірність доступу до судів, переміщення установ, зростання кількості справ про відшкодування шкоди та порушення майнових прав громадян і бізнесу. Частина судів працює у режимі обмеженого доступу, що ускладнює процесуальні строки та можливість фізичної присутності учасників).

Хоча в Україні й існують різноманітні способи захисту, основним залишається судовий захист. Проте ця інстанція дещо недосконала та має певні поточні проблеми ефективності, недосконалості та зменшує її практичний вплив на результат захисту. Серед основних недоліків: 1) тривалість судового розгляду (затримки з призначенням суддів та велике навантаження ускладнюють дотримання принципу розумних строків. Для учасників справ це означає фактичне порушення права на своєчасний і повний захист); 2) виконання судових рішень (ефективність захисту прав вимірюється не лише ухваленням рішення, а й його реальним виконанням. Інститут державного і приватного виконавця залишається недостатньо результативним: рівень фактичного виконання судових рішень суттєво нижчий, ніж у країнах ЄС); 3) нерівність доступу до правосуддя (висока вартість правничих послуг, складність процедур, брак безоплатної правової допомоги для певних категорій громадян зменшують можливість практичного захисту прав. У сільських районах та прифронтових територіях фізичний доступ до судів суттєво ускладнений); 4) цифровізація та її обмеження (позитивним є впровадження «Е-суду», електронної подачі документів, відеоконференцій. Однак технічні збої, відсутність єдиних

стандартів та відмінності в роботі судів уповільнюють повноцінне використання цифрових інструментів); 5) недостатність альтернативних форм захисту (медіація формально визнана, але її використання в Україні залишається мінімальним. Арбітраж застосовується в обмежених сферах, а адміністративні та позасудові механізми нерідко є громіздкими та малоефективними).

В Україні орієнтиром ефективного судового захисту стають Європейські стандарти та вимоги ЄСПЛ. Європейський суд з прав людини наголошує на необхідності реального, а не формального забезпечення доступу до правосуддя. До ключових критеріїв належать своєчасність, незалежність суду, можливість бути вислуханим та рівність сторін (стаття 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]). ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що невиконання національного рішення є фактичним позбавленням права на ефективний засіб юридичного захисту. Позитивний обов'язок держави – забезпечити належний механізм виконання. Тобто виконання судових рішень має бути невід'ємною частиною права на суд.

На державу покладається обов'язок створити ефективні внутрішні засоби захисту. І в контексті європейської інтеграції, Україна має забезпечити наявність таких процедур, які будуть не лише доступними, але й практично результативними, а також відповідати критерію пропорційності втручання у права.

Тому вважаємо, що підґрунтям та шляхами підвищення ефективності захисту порушених приватних прав слугуватиме: 1) остаточне завершення реформування судової гілки влади (запуск на повну потужність діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ефективність роботи Вищої ради правосуддя; добір і навчання нових суддів; усунення надмірної бюрократії в процесуальних процедурах); 2) посилення інституту примусового виконання судових рішень (підвищення відповідальності боржників; розширення кола повноважень виконавців; цифровізація реєстрів та підсилення контролю за виконанням); 3) необхідно розвивати інститут альтернативних способів вирішення спорів (популяризація медіації, законодавче стимулювання досудових процедур, а також розвиток інституційного арбітражу, особливо у спорах бізнес-сфери); 4) вдосконалення цифрових сервісів (важливими є уніфікація електронних процедур, спрощення подання документів, можливість повністю

дистанційного розгляду окремих категорій справ та технічна модернізація судової системи); 5) не менш важливим є забезпечення рівного доступу до правосуддя (розширення програм безоплатної правової допомоги, розвиток мобільних правових офісів у прифронтових регіонах, інтеграція цифрових сервісів для маломобільних груп населення).

Отже, ефективність національних засобів захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних приватних прав в Україні визначається здатністю держави забезпечити не лише формальний доступ до правосуддя, але й реальну можливість відновлення порушеного права. Попри позитивні зрушення у реформуванні судової системи та цифровізації, значні проблеми залишаються у сфері виконання рішень, організації роботи судів і забезпечення рівного доступу для всіх громадян.

Подальший розвиток України як правової та демократичної держави потребує комплексних змін – від завершення реформування судової системи до активного впровадження європейських стандартів і створення умов, за яких кожний механізм захисту буде практично дієвим, доступним та ефективним. Це дозволить забезпечити громадянам реальне поновлення порушених прав і створить умови для зміцнення демократичних інститутів у державі. Тільки за таких умов можна забезпечити повноцінну реалізацію приватних прав та інтересів у сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 18.11.2025).

Пільков Костянтин Миколайович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

РЕМЕДІАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ПРАВО СУДУ: РОЛЬ СУДУ І ЗАКОНОДАВЦЯ У ВИЗНАЧЕННІ ЕФЕКТИВНИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ

У більш ранніх публікаціях ми вже торкалися питання про те, як у національному судочинстві суди сприйняли обов'язок держави за статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод забезпечити ефективний засіб захисту конвенційних прав, і як це з урахуванням оновлення процесуального законодавства і визначення у 2017 році завдання цивільного і господарського судочинства здійснювати розгляд спорів «з метою *ефективного захисту* порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави» трансформувалось у визнання у судовій практиці обов'язку суду *ex officio* здійснювати оцінку ефективності обраного позивачем способу захисту [7].

У цьому дослідженні звернемо увагу на те, як формується і хто формує особливий інститут способів захисту суб'єктивних прав та інтересів у національному судочинстві, який вже оформлюється у право способів захисту (англ. *remedies*) або, як цей феномен позначають у інших правопорядках, у ремедіальне право (англ. *remedial law*) – право відповідей суду на порушення матеріальних прав [2; 4, с. 1138–1139].

У вітчизняній юриспруденції інститут способів судового захисту традиційно розглядається як частина матеріального права, хоча окремі норми стосовно застосування способів захисту вміщені у процесуальне законодавство, а у сфері адміністративного судочинства процесуальний кодекс навіть містить загальний перелік способів судового захисту у публічних, адміністративних відносинах, який для приватних відносин втілений у Цивільному кодексі (стаття 16). Ці встановлені законодавцем переліки так само традиційно розглядаються судами як такі, що не є

вичерпними, а також не є застосовними в усіх і кожному випадку порушення суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу. Ефективність способу захисту, тобто його здатність захистити право чи інтерес, визначається судом. Це визначення ґрунтується на обізнаності суду про виконуваність рішень, які містять той чи інший присуд; на *ex officio* обов'язку суду оцінити, наскільки відповідний присуд здатен в дійсності змінити стан, у якому перебувають сторони, аби порушене право чи інтерес були відновлені або ж компенсовані. Тому законодавець не може нормативно визначити певний спосіб ефективним, адже ефективність визначається не директивно, тобто не приписом про належне, а оцінкою суду реального стану.

Так, наприклад, у 2018-2019 роках Верховний Суд сформував практику захисту прав орендарів у спорах стосовно поновлення договорів оренди землі. Закон України «Про оренду землі» містить норму, за якою «відмова, а також наявне зволікання в укладенні додаткової угоди до договору оренди землі може бути оскаржено в суді». Проте, за усталеною практикою суду касаційної інстанції, ефективним є не буквальне оскарження відмови або зволікання із формулюванням позовних вимог та відповідного рішення суду про його задоволення як визнання відмови або зволікання протиправною та зобов'язання укласти додаткову угоду. У численних постановках у цій категорії справ Верховний Суд доходив висновку, що розгляду підлягає позов про визнання додаткової угоди укладеною. У 2019 році він окремо зауважив на тому, що «ефективним способом захисту прав, порушених внаслідок відмови або зволікання з укладенням додаткової угоди до договору оренди землі, є визнання судом укладеною додаткової угоди» (§ 31 постанови від 15.01.2019 у справі № 908/1569/17) [5].

Також об'єднана палата Касаційного господарського суду у 2020 році виклала висновок про інтерпретацію позовної вимоги для встановлення наміру позивача та застосування саме ефективного способу захисту: «Вимогу позивача про зобов'язання укласти договір у певній редакції у випадках, які допускають вирішення таких спорів судом, слід тлумачити як вимогу про визнання укладеним такого договору в судовому порядку у запропонованій позивачем редакції, що не суперечить способам захисту, визначеним пунктом 1 частини другої статті 16 ЦК України, та відповідає способам захисту, визначеним статтею 20 ГК України» (§ 29 постанови від 18.09.2020, справа № 916/1423/18) [6].

Законодавець може звужити арсенал способів захисту, які можуть бути застосовані судом у відповідь на порушення певного права. Таке звуження можливе іноді шляхом «відсікання» тих способів, які спрямовані на відновлення попереднього становища до порушення або спрямовані на зобов'язання порушника вчинити певні дії на відновлення порушеного права, залишаючи таким чином серед можливих для застосування лише компенсаційні способи. Так, наприклад законодавець вчинив у 2020 році, коли змінами до процесуальних кодексів виключив для судів можливість застосування інших, окрім відшкодування шкоди у грошовій формі, способів захисту прав осіб, які є (були) учасниками банку і права та інтереси яких були порушені внаслідок виведення неплатоспроможного банку з ринку або ліквідації банку [8]. Однак навіть у цих випадках законодавець не має втручатись у способи захисту права настільки, щоб це зробило саме право ілюзорним. Особливо це стосується прав конституційних. Дискусія з приводу допустимих меж втручання законодавця у ремедіальні права (інструменти, засоби, за допомогою яких суд може захистити порушене матеріальне право) вже мала місце у західних демократіях і закінчилась вона приблизно таким же висновком [3, с. 687]. Звужувати способи захисту у договірних відносинах можуть також і їх учасники, де це допускає диспозитивний характер таких відносин, і до тієї межі, де це не переростає у нікчемну відмову від права на судовий захист. Хоча в різних правопорядках неоднозначним є ставлення до таких договірних обмежень, зокрема за допомогою так званих ремедіальних клаузул (*remedial clauses*), положень договорів про виключення інших, окрім компенсаційних, способів захисту, або встановлення наперед визначеної до сплати суми збитків – *liquidated damages clauses*) [1, с. 408–409].

Підсумовуючи, варто відзначити, що інститут способів судового захисту формується під вирішальним впливом судової практики. Законодавець лише у загальних рисах визначає можливі способи, у які суди можуть захистити суб'єктивне право чи інтерес, а також може обмежувати застосування окремих способів. У відносинах, які регулюються на засадах диспозитивності, вплив на доступні учасникам цих відносин способи захисту можуть мати також самі учасники. Водночас лише суд визначає ефективність судового захисту відповідним способом серед тих, які допускає законодавство, та, в згаданих вище умовах диспозитивності, визначили учасники правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Shiffrin S. Remedial Clauses: The Overprivatization of Private Law. *Hastings Law Journal*. 2016. Vol. 67. P. 407–442. URL: <http://www.hastingslawjournal.org/wp-content/uploads/Shiffrin-67.2.pdf> (дата звернення: 02.12.2025).
2. Smith, S. A., 'Introduction', *Rights, Wrongs, and Injustices: The Structure of Remedial Law*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 368 pp. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199229772.003.0001>.
3. Thomas T. A. Congress' Section 5 Power and Remedial Rights. *University of California, Davis Law Review*. 2001. Vol. 34. P. 673–767.
4. Winterton D., Pilkington T. Examining the Structure of Remedial Law. *The Modern Law Review*. 2021. Vol. 84. P. 1137–1158. <https://doi.org/10.1111/1468-2230.12649>.
5. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. Постанова від 15.01.2019, справа № 908/1569/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79397794> (дата звернення: 02.12.2025).
6. Верховний Суд, об'єднана палата Касаційного господарського суду. Постанова від 18.09.2020, справа № 916/1423/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79397794> (дата звернення: 02.12.2025).
7. Пільков К. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304-313. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/72>.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності. Закон України від 13 травня 2020 року, № 590-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-20#n76> (дата звернення: 02.12.2025).

Поляков Родіон Борисович,

доктор філософії,

молодший науковий співробітник

відділу приватного права та процесу

Науково-дослідного інституту приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИННИ ЯК ВИД ПОРУШЕННЯ СТ. 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО ЄКПД

Наразі в Україні набуває чималої популярності дискусія щодо фраздаторних правочинів. Особливо «гострою» вона є в аспекті так званої «позаконкурсної фраздаторності». Тобто мається на увазі визнання правочину «фраздаторним» судами загальної юрисдикції, зрозуміло, без відкритого провадження у справі про банкрутство.

Інститут фраздаторних, тобто недобросовісних правочинів боржника, вчинених на шкоду кредиторів, зароджується на теренах стародавнього Риму. Його прообразом виступали три форми судового захисту: *actio Pauliana*, *fraudatorium interdictum* та *actio in factum*. Однак, дані форми судового захисту є продуктами саме конкурсного процесу, а не цивільного права. Перші дві конструкції здебільшого відрізнялись процесуально. «Умовами для застосування *interdictum fraudatorium* та *actio Pauliana* були:

- недобросовісний намір боржника (*fraudaudationis causa*);
- наявність оплатного відчуження;
- реальне завдання збитків кредиторам;
- наявність недобросовісного набувача (*conscius fraudis*);
- дотримання процесуальних строків (один рік із моменту вчинення таких дій).

За наведених умов недобросовісний набувач ніс доволі серйозну відповідальність» [1, с. 29–30].

У той самий час *actio in factum* не вимагав доведення недобросовісності боржника, а отже саме його доречніше вважати прообразом ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ) [2][1, с. 32].

В Україні наразі немає чіткого нормативного закріплення процедури визнання недійсним фrawdаторного правочину, за аналогом до *actio Pauliana* чи *fraudatorium interdictum*, адже, як зазначалося вище, даний інститут стає плодом судової практики, а особливо КЦС ВС, який вдається до розширеного тлумачення положень ст.ст. 3, 13, 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3].

Проте, до прикладу, у Франції ситуація кардинально інша. Як видно із статті 1341-2 ЦК Франції [4] кредитор правомочний оскаржити правочин боржника, якщо він вчинений з метою завдати йому шкоду, а друга сторона правочину була свідомо про шахрайство контрагента.

І певною узагальненою демонстрацією української проблематики в аспекті фrawdаторних правочинів виступатиме постанова КЦС ВС від 19 березня 2025 року у справі № 753/12145/22 [5]. У цій постанові ВС доходить до висновку про фrawdаторність договору дарування квартири, який було укладено понад 10 років тому, в момент, коли у боржника ще не настав обов'язок щодо виконання зобов'язань перед кредиторами. У п. 47 даного судового рішення наведено обставини, які дозволили Суду кваліфікувати даний правочин як фrawdаторний. І виникає здивування, що до цих обставин **не віднесено доведення вини боржника**. Адже, саме вина боржника у формі прямого умислу завдати шкоди кредиторам (кредиторам) якраз таки і лежить в основі *actio Pauliana*.

Таким чином, наведена судова практика відіграє негативну роль у стабільності цивільного обороту, оскільки вона уможливує оскарження будь-якого правочину боржника із відчуження майна, у випадку існування грошового зобов'язання в момент вчинення правочину.

Ймовірно, що мета розширеного тлумачення норм цивільного законодавства є вірною, оскільки воно направлене на убезпечення майнових прав кредиторів від різних шахрайських зловживань. Але в умовах відсутності чіткого нормативного регулювання, подібного французькому, цілком можливо говорити про порушення ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ [6].

Відтак, задля унеможливлення зловживання кредиторами правом на оскарження правочинів боржника щодо їх фrawdаторного характеру, необхідно внести відповідні зміни до ЦК України або КзПБ. Тому доцільно передбачити окрему статтю присвячену даному питанню, де закріпити порядок та умови розгляду вимог щодо визнання недійсними правочинів у

зв'язку з їх фраздаторністю, обов'язково із зазначенням необхідності доведення вини боржника у формі прямого умислу завдати шкоди кредиторам та обізнаності в цьому його контрагента [7].

Список використаних джерел:

1. Поляков Р.Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2023. 472 с.

2. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>

3. ЦК України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

4. Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 березня 2025 р. у справі № 753/12145/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126328395>

6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

7. Поляков Б., Поляков Р. Фраздаторні правочини: руйнування міфів. Держава та регіони Серія: Право, 2025 р., № 3 (88), с. 173-184. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2025/25.pdf

Ружнілова Вікторія,

студентка 4 курсу, група 401

навчально-наукового інституту

права та психології Національної академії внутрішніх справ

(науковий керівник – канд. юр. наук А. П. Задорожна)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКЛАДАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОГОВОРУ

У сучасних умовах розвитку цифрових технологій електронні договори набувають усе більшого поширення у цивільному обороті. Їх укладання відбувається за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, а підтвердження волевиявлення сторін здійснюється з використанням електронного підпису або інших засобів ідентифікації (BankID, MobileID, електронний сервіс «Дія», онлайн-сервіси документообігу, тощо).

При підписанні електронних договорів через онлайн-сервіси документообігу (наприклад, Vchasno, M.E.Doc, Paperless, Signy тощо) фіксується точний час і дата накладення електронного підпису, що має юридичне значення для визначення моменту укладення договору. До прикладу, «Вчасно» – це сервіс миттєвого обміну електронними документами, що дозволяє підписувати, надсилати, отримувати та зберігати документи онлайн та не потребує жодного спеціального програмного забезпечення, лише браузер та доступ до мережі Інтернет.

З огляду на поширення таких способів підписання договорів питання належної ідентифікації сторін стає ключовим для забезпечення юридичної сили електронних угод [1]. Поряд з тим, що така форма договорів підвищує швидкість укладання правочинів, є зручною, однак недосконалість технічних механізмів може призводити до зловживань, одночасно породжуючи нові правові ризики, пов'язані з можливістю визнання електронного договору недійсним.

Закон України «Про електронну комерцію» визнає електронний договір як домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та оформлену в електронній формі. Електронний договір укладається і виконується в порядку, передбаченому Цивільним та Господарським кодексами України, а також іншими актами законодавства [2].

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає, що електронний документ визнається оригіналом, якщо містить електронний підпис відповідно до встановлених вимог [3].

Таким чином, тільки ті електронні договори, які підписані електронним підписом у відповідний спосіб, є тотожними із договорами, укладеними в письмовій формі, і мають юридичну силу. Електронний договір, що не підписаний у визначений законодавством спосіб, не може бути визнаний як такий, що укладений у письмовій (електронній) формі. Зазначений висновок підтверджується судовою практикою. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 15.04.2021 у справі № 910/8554/20 суд дійшов висновку про неукладеність замовлень до договору поставки, адже електронні документи, що надсилалися сторонами на підтвердження замовлення, не були скріплені електронним підписом згідно із вимогами, передбаченими Законом України «Про електронну комерцію» [4].

Проте, в постанові від 29.05.2024 у справі № 545/1750/21 Верховний Суд зробив інший висновок: «Укладання договору в електронному вигляді через інформаційно-комунікаційну систему можливе за допомогою електронного підпису лише за умови використання засобу електронного підпису усіма сторонами цього правочину. В іншому випадку електронний правочин може бути підписаний сторонами електронним підписом одноразового ідентифікатора та/або аналогом власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів.» [5].

Тож бачимо, що судова практика щодо підписання електронних договорів ще продовжує формуватись і не тільки щодо обов'язковості наявності електронного підпису, але й щодо часу підписання.

Так, з аналізу судових рішень вбачається, що правочин вважається укладеним з моменту прийняття пропозиції (акцепту), здійсненого в межах погодженого строку. Якщо ж електронний документ підписано із запізненням або без фіксації часу, це може свідчити про порушення умов договору чи про його неукладеність. Таким чином, вчасне накладення електронного підпису через офіційний онлайн-сервіс документообігу є не лише технічним, а й юридично значущим елементом дійсності електронного правочину.

Крім того, судова практика підтверджує, що електронний договір має таку ж юридичну силу, як і паперовий, якщо підтверджено цілісність документа, автентичність підпису та дійсність волевиявлення сторін.

В постанові від 12.01.2021 у справі № 524/5556/19 Верховний Суд підтвердив дійсність електронного договору про надання кредиту, укладеного за допомогою інформаційно-телекомунікаційної системи, підписаного одноразовим ідентифікатором (SMS-кодом). Такий договір має юридичну силу письмового правочину за умови належної ідентифікації сторін і погодження істотних умов [6].

В постанові від 12.04.2023 у справі № 201/5856/17 Верховний Суд наголосив, що ключовим у вирішенні спорів щодо дійсності правочинів також реальне волевиявлення сторін, а не форма укладення. Електронний документ має таку ж юридичну силу, як і паперовий, якщо підтверджено його автентичність і належність підпису [7].

Також, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 04.07.2023 у справі № 233/4365/18 підкреслила, що при оцінці дійсності правочину необхідно виходити з фактичного виконання сторонами своїх зобов'язань, а не лише з формального оформлення. Форма договору не є визначальною, якщо сторони діяли добросовісно та виконували узгоджені умови [8].

Узагальнюючи судову практику, можна дійти висновку, що електронні правочини визнаються судами дійсними, якщо підтверджено волевиявлення сторін, правильність ідентифікації та вчасність накладення електронного підпису, проте єдина, стала практика відсутня.

Сьогодні кожен може самостійно обрати, як укласти договір – у традиційній письмовій чи сучасній електронній формі. Проте, незважаючи на чітку позицію законодавця, судова практика щодо електронних договорів ще лише формується.

Подальше вдосконалення законодавства про електронну комерцію, розвиток судової практики та електронних довірчих послуг є запорукою стабільності, безпеки й довіри до електронних договорів у цифровому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Про електронні довірчі послуги: Закон від 05.10.2017 № 2155-VIII / Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення 04.11.2025).

2. Про електронну комерцію: Закон від 03.09.2015 № 675-VIII / Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення 04.11.2025).
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон від 22.05.2003 № 851-IV / Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення 04.11.2025).
4. Електронні договори: правові аспекти, ризики та судова практика. URL: <https://armada.law/blog/elektronni-dogovory-pravovi-aspekty-ryzyky-ta-sudova-praktyka/> (дата звернення 04.11.2025).
5. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 29.05.2024 у справі № 545/1750/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119419648> (дата звернення 04.11.2025).
6. Постанова Верховного Суду від 12.01.2021 у справі № 524/5556/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94102130> (дата звернення 04.11.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 12.04.2023 у справі № 201/5856/17. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.ua/court-practice/show/21630> (дата звернення 04.11.2025).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4.07.2023 у справі № 233/4365/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.ua/court-practice/show/22363> (дата звернення 04.11.2025).

Савчин Неля Миколаївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

асистентка кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

докторантка Науково-дослідного інституту приватного

права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА З НОРМАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ

У сучасних умовах зростання кількості цивільних спорів ефективний судовий захист прав безпосередньо залежить від узгодженого функціонування норм матеріального та цивільного процесуального права (далі – ЦПП). У практиці національних судів нерідко виявляються колізії між змістом матеріально-правових норм і процесуальними механізмами їх реалізації, що призводить до затягування розгляду справ, формального підходу до захисту прав та зниження рівня довіри до правосуддя.

Поглиблене дослідження функціонального зв'язку між матеріальним правом і ЦПП дозволяє виявити, наскільки процесуальні норми адекватно забезпечують реалізацію та охорону суб'єктивних прав та інтересів, закріплених у матеріально-правових приписах. Такий аналіз є важливим як для оптимізації законодавчого регулювання (удосконалення процесуальних форм і засобів доказування, способів захисту, розподілу тягаря доказування), так і для формування сталої судової практики, орієнтованої на реальний, а не декларативний захист прав.

Крім того, практичне значення полягає у контексті євроінтеграційних зобов'язань України та імплементації стандартів ефективного засобу юридичного захисту, що впливають з практики міжнародних судових інституцій. Осмислення й удосконалення взаємодії матеріальних і процесуальних норм у площині цивільного судочинства сприяє підвищенню якості правозастосування, зміцненню гарантій доступу до правосуддя та формуванню правової системи, здатної забезпечити справедливий, своєчасний і пропорційний захист суб'єктивних прав та інтересів.

В основі будь-якого юридичного процесу (у тому числі й цивільного) лежить застосування норм матеріального права до обставин юридичної

(цивільної) справи. Вся конструкція цивільного судочинства (провадження та стадії) націлена на таке застосування: індивідуальний випадок підводять під загальну формулу норми матеріального права. Вся логіка розгляду та вирішення цивільної справи вказує на це (деякі країни світу навіть вимагають від позивача (заявника) при зверненні до суду наводити норми матеріального права, як правові підстави заявленої вимоги – ч. 2 ст. 166 (е) ЦПК Молдови [1]). Вся система судових інстанцій побудована з врахуванням застосування норм матеріального права, де найвища інстанція (касаційна), створюється спеціально для цього, щоб забезпечити єдність судової практики через однакове застосування норм матеріального права.

Мета цивільного судочинства стосується «захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів» (ст. 2 ЦПК). Досягнути її без застосування норм матеріального права, де описані способи впливу на правопорушника або інші дії для відповіді на поставлене перед судом питання неможливо. Встановивши обставини справи, суд повинен дати їм правову оцінку: «чи виникли юридичні наслідки та які саме, чи порушене право особи, чи виконане зобов'язання належним чином відповідно до закону та договору, чи певна поведінка є правомірною або неправомірною, чи додержано стороною вимог закону тощо» [3, с. 6].

Поділ системи права на матеріальне та процесуальне, проводиться за функціональним критерієм. Саме він дає підстави говорити про існування зв'язків між матеріальним та ЦПП на функціональному рівні. Дані зв'язки впливають з спеціалізації, свого роду «розподілу праці», де матеріальне право регламентує набуття матеріальних суб'єктивних прав та обов'язків, а процесуальне – порядок їх захисту. Виявляються такі зв'язки в точках перетину матеріального та ЦПП: вільне здійснення цивільних прав лежить в основі принципу диспозитивності цивільного судочинства; учасники матеріальних відносин стають учасниками цивільної справи; юридичні факти, що обумовлюють набуття, зміну чи припинення матеріальних прав та обов'язків перетворюються на факти предмету доказування; договори, які фіксують договірні відносини трансформуються в судові докази тощо.

У актах матеріального законодавства можна знайти такі спеціальні норми ЦПП: при виселенні особи, якій надається інше постійне жиле приміщення воно повинно бути вказано в рішенні суду (ч. 2 ст. 109 ЖК України) [2]; заборона встановлювати певні факти предмету доказування у разі пред'явлення третьою особою позову про витребування товару та

ухиленні від участі у справі продавця (неправильність ведення справи покупцем) (ч. 3 ст. 660 ЦК); встановлення цивільної процесуальної дієздатності для учасника сімейних відносин з 14 років (ч. 1 ст. 18 СК) тощо. Вказані норми, незважаючи на їх «прописку» в актах матеріального законодавства, є процесуальні. Деякі вчені безпідставно вважають їх нормами матеріального права та пропонують на нормативному рівні закріпити «принцип верховенства процесуальних норм, розміщених у ЦПК України, над нормами матеріального права, які стосуються окремих питань цивільного процесу» [4, с. 91].

Якщо говорити про реалізацію норм матеріального права, звичайно, головне значення тут буде мати їх опосередкована реалізація: застосування норм матеріального права судом під час розгляду та вирішення цивільних справ. Функціональність взаємодії матеріального та ЦПП в цьому разі виражається в тому, що норми ЦПП регламентують діяльність суду та учасників цивільного процесу щодо застосування норм матеріального права. Слідуючи цьому порядку, вони вчиняють правомірну процесуальну поведінку, пов'язану із застосуванням норм матеріального права. Застосовуючи норму матеріального права, суд повинен мотивувати свій вибір певної норми в судовому рішенні. Причому учасники справи, представники та експерт з питань права в межах свого процесуального статусу допомагають суду в правозастосуванні, рекомендуючи, яку норму матеріального права слід обрати. За загальним правилом, опосередкована реалізація норм матеріального права в правореалізаційному механізмі буде мати визначальне значення порівняно із реалізацією норм ЦПП: помилки в першому випадку, порівняно з другим, взагалі не пробачаються. Так, неправильне застосування норм матеріального права завжди буде підставою для скасування судового рішення, а порушення норм процесуального права зумовлює це лише за однієї умови: якщо таке порушення привело до неправильного вирішення справи (ч. 1-2 ст. 376, ч. 1-2 ст. 412 ЦПК). Крім того, неправильне застосування норм матеріального права дає суду апеляційній інстанції вийти за межі доводів та вимог апеляційної скарги в будь-якому разі, а при порушенні норм процесуального права це можливо, якщо це обов'язково тягне скасування рішення (ч. 4 ст. 367 ЦПК).

Таким чином, матеріальне право займає по відношенні до ЦПП визначальну роль, оскільки цивільний процес базується на застосуванні норм матеріального права. Ця діяльність виступає фундаментом, на якому

тримається вся система ЦПП та структура цивільного судочинства. цивільне процесуальне право регламентує цивільний процес, в межах якого вчиняється процесуальна діяльність по застосуванні норм матеріального права. Завдяки цьому воно перебуває в нерозривному зв'язку з матеріальним правом (абсолютна залежність), якщо йдеться за провадження, де цивільна справа має бути вирішена по суті. Натомість матеріальне право залежить від ЦПП відносно. Усвідомлення такої взаємодії матеріального права з цивільним процесуальним важливе, бо показує діалектику їх співвідношення в системі права: для ефективного застосування норм матеріального права цивільне процесуальне повинно передбачати релевантні процесуальні засоби (механізми), які будуть використовуватися в цивільному процесі. Їх формування відбувається на функціональному рівні взаємодії матеріального права з ЦПП.

Список використаних джерел:

1. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30 мая 2003 года № 225-XV. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397949#pos=5;-143 (дата звернення: 11.08.2025)
2. Житловий кодекс України: Закон від 30.06.1983 № 5464-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1983. Додаток до № 28. Ст. 573.
3. Застосування норм процесуального законодавства: правові позиції Великої Палати Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_proces_pozicii_VP_VS.pdf (дата звернення: 11.08.2025)
4. Підлубна О.В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук. Чернівці, 2007. 204 с.
5. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. №№ 21-22. Ст. 135.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.06.2025)
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page> (дата звернення: 01.06.2025).

Сіньова Людмила Миколаївна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права та права соціального
забезпечення Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДНЯ ВЕТЕРАНА В УКРАЇНІ

Питання соціального захисту ветеранів та членів їхніх сімей має важливе значення, адже відображає рівень гуманізму, демократичності та соціальної відповідальності держави перед тими, хто захищав її суверенітет і територіальну цілісність. Україна, переживаючи складні етапи державотворення та збройної агресії, послідовно формує нормативно-правову базу, спрямовану на забезпечення гідного життя ветеранів війни, їх соціальної інтеграції та підтримки. Саме тому особливій уваги потребує дослідження історико-правового аспекту Дня ветерана, який не лише вшановує мужність і жертвність захисників, а й відображає еволюцію державної політики у сфері соціального та правового забезпечення цієї категорії громадян. Аналіз історичних передумов, нормативних актів і сучасних підходів до відзначення цього дня дає змогу глибше зрозуміти розвиток правових механізмів підтримки ветеранів та визначити напрями їх подальшого удосконалення.

Свято Дня ветерана було встановлено в Україні відповідно до Указу Президента України №1135/2004 від 24 вересня 2004 року, яким 2005 рік проголошено Роком ветеранів з метою посилення уваги держави до потреб осіб старшого покоління, забезпечення належного соціального захисту ветеранів війни, праці та військової служби. У межах реалізації цього указу 1 жовтня визначено датою щорічного вшанування ветеранів [1]. Обрання саме цієї дати не є випадковим, оскільки 1 жовтня також відзначається Міжнародний день осіб похилого віку, що підкреслює взаємозв'язок соціального та правового аспектів державної політики у сфері підтримки ветеранів.

В Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [2].

Кабінет Міністрів України мав розробити, виходячи із зростаючих економічних можливостей держави, пропозиції щодо внесення змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань соціального захисту

ветеранів для більш повного і комплексного задоволення соціальних потреб цієї категорії населення; вжити додаткових заходів для реалізації законодавчих актів з питань соціального захисту ветеранів; розробити до 1 січня 2005 року Державну програму соціального захисту ветеранів, звернувши особливу увагу на осіб, яким виповнилося 100 і більше років; не допускати під час розроблення проєктів законів про Державний бюджет України на 2005 та наступні роки зменшення обсягів фінансової підтримки громадських організацій ветеранів.

Після початку повномасштабної війни поняття «ветеран» набуло нового значення: сьогодні це чоловіки та жінки різного віку, які боронять Україну. Загалом у країні вже понад мільйон ветеранів, більшість із них мобілізовані воїни, котрі продовжують стояти на захисті свободи. Нині в Україні налічується понад 1 мільйон ветеранів, значна частина яких є учасниками сучасної війни, а тому День ветерана набуває особливої ваги як символ державного визнання та правової підтримки осіб, що присвятили своє життя служінню Батьківщині.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ [3] ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни.

Варто також зауважити, що існує необхідність змінити законодавчі підходи до поняття «ветерани війни» та визначити правовий статус цієї категорії осіб на підставі набутого бойового досвіду, а не часових меж військових конфліктів. Вплив бойового досвіду та виконання завдань в зоні бойових дій суттєво відрізняється від іншого досвіду військової служби, навіть під час війни [4, с. 39]. Як наголошує Новіков С.А., вирішенням проблеми правового статусу ветеранів війни може стати оновлення норм закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та зменшення кількості категорій осіб, які на разі мають право на отримання статусу ветеран війни [5].

У День ветерана в Україні вітають усіх, хто має досвід служби та участі в захисті держави: ветерани війни проти росії - військові, добровольці, мобілізовані, які брали чи беруть участь у бойових діях; ветерани Другої світової війни ; учасники бойових дій у різні роки; ветерани служби та праці – люди, які довго працювали на благо держави, віддаючи роки свого життя своїй професії. А сьогодні, в умовах повномасштабної війни, насамперед вшановують саме тих чоловіків і жінок, які захищали й продовжують захищати незалежність і свободу України.

Наразі в Головному управлінні Пенсійного фонду обслуговується близько 6,1 тис. ветеранів війни та 25,8 тис. осіб, що належать до дітей війни. Середній розмір пенсійних виплат ветеранів війни на даний час становить 12,2 тис. грн. [6]. Отже, День ветерана в Україні має не лише символічне, а й важливе правове значення, адже відображає ставлення держави до осіб, які присвятили своє життя служінню Батьківщині. Соціально-правовий аналіз свідчить, що система соціального та правового захисту ветеранів поступово розвивається відповідно до викликів часу. Сучасні реалії війни зумовлюють необхідність оновлення законодавчих підходів до визначення статусу ветерана та розширення механізмів їх підтримки. Відзначення Дня ветерана є не лише виявом пошани до захисників, а й підтвердженням державної відповідальності за забезпечення їхніх соціальних, правових і економічних гарантій.

Список використаних джерел:

1. Про оголошення в Україні 2005 року Роком ветеранів : Указ Президента України від 24.09.2004 № 1135/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135/2004#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV : станом на 7 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 23 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
4. Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. 2023. Київ, 108 с.
5. ЕлАр ХНУРЕ:: Головна. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/425595cc-c8d9-47f5-9482-b0e6d98884ef/content> (дата звернення: 10.11.2025).
6. Пенсійне та соціальне забезпечення ветеранів війни - Головне управління Пенсійного фонду України в Чернівецькій області. Головне управління Пенсійного фонду України в Чернівецькій області. URL: <https://www.pfu.gov.ua/cv/416320-pensijne-ta-sotsialne-zabezpechennya-veteraniv-vijny/> (дата звернення: 10.11.2025).

Стріжкова Алла Володимирівна,
*кандидатка юридичних наук,
старша наукова співробітниця
відділу правового регулювання
структурно-технологічного розвитку економіки
Науково-дослідного інституту правового
забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України*

ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У МЕМОРАНДУМАХ ПРО СПІВПРАЦЮ НА ПРИКЛАДІ МЕМОРАНДУМУ УКРАЇНИ З PALANTIR

У післявоєнному світі ХХ ст. почалася нова ера боротьби за права людини, встановлення нового міжнародного правопорядку після повалення диктаторських фашистських та нацистських тоталітарних політичних режимів. Однією з перлин досягнень у царині міжнародного захисту прав людини стала Європейська конвенція з прав людини та діяльність Європейського суду з прав людини, практика якого доповнювала розуміння цих фундаментальних прав людини і громадянина. Але світ змінюється, уже низка недемократичних режимів намагаються не лише висловлювати зневагу до захисту прав людини, але і вчиняють спроби зруйнування міжнародного правопорядку, демонструючи зневагу до суверенітету різних демократичних держав аж до військового вторгнення. Пропоную у цій праці дещо розширено екстраполовати трактування проблеми ефективного захисту національних інтересів держав. На погляд автора ця проблема має як зовнішній прояв – тиск інших суб'єктів міжнародного права, так і внутрішній прояв у вчинках самих уповноважених осіб та органів державної влади. Зовнішній тиск на Україну відбувається від:

- США, які використовують військово-політичну та економічну залежність України від їхніх рішень;
- агресора рф, яка залучає усі незаконні засоби і види зброї, не дивлячись ні на які міжнародні конвенції, християнську етику чи здоровий глузд;
- сателітів Китаю на стороні рф, Північна Корея, Іран, можливо й інші держави «глобального Півдня»;

- міжнародних організацій, які можуть переслідувати свої цілі від уникнення зменшення фінансування до політичних амбіцій їх очільників від обіцяної співпраці з РФ.

Наслідком такого зовнішнього тиску є не лише обмеження чи ризиків для суверенітету певної держави, як і України, так і інших. Навіть самі процедурні моделі збереження цивілізованого співжиття міжнародних суб'єктів були зламані, як в ООН, так і в ряді інших менших міжнародних організацій, як-от ОБСЄ, МАГАТЕ тощо. Наприклад, Рада безпеки при ООН перестала бути тією організацією, якою була задумана, після напівзаконного включення до складу Ради окупаційного комуністичного режиму в Китаї і незаконного входження тільки РФ замість усіх 15 республік СРСР. А відновити міжнародну рівновагу, правопорядок відповідно до принципу верховенства права надзвичайно складно при такому впливі диктаторських режимів.

Але є і велика проблема зсередини, оскільки і під зовнішнім тиском, і з різною мотивацією посадові особи України приймають рішення, підписують договори та меморандуми з різним ступенем захисту інтересів України у різноманітних сферах. Через це не використовуються належним чином можливі запобіжники зовнішньому тиску, починаючи від демонстрації та відстоювання вигідної національним інтересам позиції у конкретних положеннях договорів та, бажано, і меморандумів. З усе більшим залученням до міжнародної політики, особливо після початку повномасштабного вторгнення РФ до України, поглибилася і міжнародна співпраця майже в усіх сферах, що породило підписання Україною низки як публічних, так і публічно-приватних меморандумів, зокрема з провідним технологічним гігантом сучасності, який уже добре відомий своїми інноваційними розробками, у тому числі у сфері штучного інтелекту – американської компанією Palantir Technologies. Почалася співпраця України з нею з травня 2023 року з меморандуму про співпрацю у сферах оборони й відбудови України Міністерства цифрової трансформації України [2], який не розкривається саме через специфіку сфер співробітництва як мінімум до кінця війни. Проте, більш конкретний меморандум було укладено взимку 2024 року із Міністерством економіки України щодо більш цивільної сфери співпраці – гуманітарного розмінування. На його прикладі і пропонуємо розглянути аналіз проблематики недостатньо ефективного захисту інтересів України у міжнародній публічно-приватній співпраці.

Авторка зробила офіційний запит до Міністерства економіки України від 6 червня 2025 року з проханням ознайомитися з текстом Меморандуму про співпрацю між Міністерством економіки України та компанією Palantir Technologies INC (штат Делавер, США) від 29 лютого 2024 р. для наукових досліджень і отримала у відповідь лист від Мінекономіки № 2602-15/43243-09 від 17.06.2025 з текстом вказаного меморандуму. Публічно він не оприлюднений на урядових сайтах, не опублікований в офіційних виданнях, оскільки це не міжнародний договір і не повинен отримувати схвалення Верховної Ради України, тому належно за ДСТУ оформити посилання неможливо, для об'єктивності аналізу буде використано більше дослівних цитат.

Саме обрання титулу документу було не випадковим – відзначити початок співпраці, але ще не укласти докладний юридично зобов'язальний договір з чіткою оплатою та юридично відповідальністю для обох сторін. Хоча в теорії британського права не виокремлюють чіткого розмежування видів меморандумів, але на практиці саме меморандум про співпрацю означає найбільш серйозний підхід обох сторін не просто про абстрактні наміри, плани, взаєморозуміння, а саме бажання і підготовку до співпраці. Чим детальніше опрацьований меморандум, призначені відповідальні особи, тим більше це свідчить про намір створити правові відносини, тобто з юридичними наслідками. У британській практиці найважливіше значення має тлумачення положень договорів, меморандумів судом, як би там документ не називався і навіть якщо у ньому є прямі положення про його необов'язковість, а плани потім підписати саме юридичний контракт. Якщо суд бачить визначений намір сторін створити правовідносини, який проявляється конкретними взаємно кореспондуючими правами і обов'язками сторін, особливо якщо почалося фактичне виконання хоча б частини домовленостей, суд може визнати такий меморандум договором, контрактом і зобов'язати іншу сторону виконати / довиконувати свої обов'язки. Показовим прецедентом стало рішення Верховного суду Великобританії (UK Supreme Court) у березні 2010 року по справі RTS Flexible Systems Ltd v Molkerei Alois Müller GmbH & Co KG [2010] UKSC 14 [3]. Останнє продемонструвало, що суд може визнати правові зобов'язання навіть у випадку підписання навіть листа про наміри, якщо при детальному аналізі встановлюється реальний намір створити правовідносини, тому що відносини вже склалися, одна сторона встановлювала обладнання, а інша

приймала його. Хоча у листі про наміри передбачалося ще розробити обов'язковий контракт, уже було поставлено обладнання ще до підписання юридично формально обов'язкового контракту. У зв'язку з цим суд вирішив, що намір створити реальні правовідносини був продемонстрований на практиці, тому навіть лист про наміри набув сили контракту і стороні – вигодонабувачу необхідно оплатити за отримані блага.

Меморандум було укладено двома мовами – українською і англійською, але у разі непорозумінь пріоритет тлумачень обрано англійською мовою. Очевидно, що складався він англійською, оскільки має низку нехарактерних для української правової лінгвістики і теорії права конструкцій: наприклад, «необов'язкові зобов'язання», «заява про наміри», «збереження конфіденційності або нерозкриття жодній особі будь-якої конфіденційної інформації» (non-disclosure), винятки, які не вважатимуться порушенням вимог конфіденційності та інші. Сам такий підхід уже зменшує ефективність засобів захисту прав та інтересів України. Більше того, регулюючим меморандум сторонами було обране матеріальне право Англії без урахування положень колізійного права. З урахуванням цих положень ризик недостатньо ефективного захисту інтересів України зростає як мінімум через можливості недостатньо глибокого розуміння сенсів англійської термінології та звичних практик, які закладені в меморандум, а також елементарного браку знань тонкощів англійського права, оскільки в Україні практикуючих спеціалістів з нього обмаль. Фактично, Palantir запропонували свою допомогу, доступ до своїх продуктів для підвищення якості, ефективності протимінної діяльності, зменшення вартості та часу на розмінування територій України. У ст. 2.A зафіксовані цілі співпраці: «Сторони визнають та докладатимуть всіх зусиль для підтримки та сприяння досягнення бажаних цілей співпраці, зазначених нижче:

- Цифровізація заходів гуманітарного розмінування;
- Зміцнення цифрового потенціалу для координації вивільнення та оцінки земель, визначення пріоритетів регіонів та управління ризиками в сфері протимінної діяльності (гуманітарного розмінування);
- Забезпечення допомоги з використанням Платформи штучного інтелекту Palantir для процесів прийняття рішень в сфері протимінної діяльності» [1].

Так, у цьому випадку було логічно йти назустріч американському контрагенту з начебто благими намірами на нашу користь. І контрагент не

наполіг на застосуванні американського права штату Делавер або виборі арбітражу США. Проте, вигода від цієї співпраці була явно не одностороння. Докладніше аналіз впливу співпраці розглянуто авторкою у статті про застосування штучного інтелекту для розмінування з наголошенням на вигоді обом сторонам від цієї співпраці, оскільки Palantir досягла значних успіхів у вдосконаленні та популяризації своїх продуктів, отриманні низки нових контрактів, особливо у сфері національної безпеки та оборони [4, с. 93].

Проте це лише меморандум як початковий документ для співпраці відповідно до ст. 5 названий лише «виключною заявою про наміри та не регулює доступ до послуг Palantir або їхнє використання. Доступ до послуг Palantir та їхнє використання будуть здійснюватися на підставі та відповідно до умов окремих договорів та/або угод, укладених Palantir з Міністерством або іншими зацікавленими партнерами» [1]. Ні публічних оголошень, ні текстів заяв про підписання саме контрактів на використання не було оприлюднено після цього меморандуму з огляду на комерційну таємницю.

Сторони меморандуму домовилися, що точно зобов'язальними будуть лише положення параграфів 3 (термін дії та припинення дії), 4 (конфіденційність) і 6 (загальні положення та умови). До 6 розділу було включено положення, що сторони несуть власні витрати, пов'язані з узгодженням, виконанням, та реалізацією меморандуму; «жодна сторона в жодному разі не несе відповідальності перед іншою Стороною за будь-які непрямі збитки, зокрема, упущену вигоду, втрату можливості використання або втрату доходу, або втрату ділових можливостей унаслідок будь-яких дій, ужитих відповідно до цього меморандуму»; положення про можливість перегляду меморандуму в будь-який час за взаємною письмовою згодою сторін; два примірники меморандуму українською та англійською мовами з рівно автентичними текстами. Частково і у дипломатичній, і у комерційній практиці держав загального права характерно подібні положення робити юридично обов'язковими, але важливі технічні моменти залишити на більш ґрунтовне подальше доопрацювання під час *due diligence*.

Процедурно передбачено вирішення усіх суперечок шляхом консультацій та переговорів, а на випадок неможливості усунути суперечки шляхом переговорів, вони повинні взаємно погодитися на арбітраж, уклавши письмову угоду. Сторонами обрано арбітраж у Варшаві, Польща відповідно до Регламенту МТП (п. 2.Е Меморандуму). Більше того, відповідно до п. 2.Е меморандуму «кожна сторона має право в будь-який час подати позов до

суду належної юрисдикції в Англії та Уельсі щодо попередньої судової заборони в очікуванні остаточного рішення арбітра (арбітрів)» [1]. З одного боку, це нормальна комерційна практика обирати незалежний від обох сторін судовий орган, бо лише тоді зможе бути обраний арбітр або склад арбітражу, якому однаково довіряють обидві сторони. Крім того, послуги арбітражу Варшави можуть бути дешевші за послуги Лондонського арбітражу. Але з іншого боку, на жаль, українські не тільки національні суди, а і комерційні арбітражі (незалежні від фінансування та тиску держави) чомусь у міжнародній співпраці не обираються не лише в юридично обов'язкових контрактах, а і навіть у меморандумах. Імовірно, питання недовіри до українських інституцій через брак ділової репутації та достатнього досвіду врегулювання спорів з американськими компаніями, що виглядає певним чином замкненим колом: не звертаються американські приватні суб'єкти до українських арбітражів через непопулярну ділову репутацію, але тому ж і довести свою професійність і покращити репутацію арбітражі не можуть належним чином на міжнародному рівні.

У супровідному листі до Меморандуму про співпрацю Міністерство економіки України відзначило, що меморандум було укладено «з метою розробки інноваційних підходів цифрової трансформації у сфері протимінної діяльності в частині гуманітарного розмінування» [1].

Таким чином, на нашу думку, необхідно підвищувати ефективність засобів захисту національних інтересів як шляхом переконання міжнародних партнерів та закріплення більш сильних для України позицій у положеннях договорів та меморандумів (не зупиняючись лише на стадії підписання необов'язкових меморандумів), так і відновлення міжнародних публічних засобів захисту у належних інституціях або шляхом скасування одностайного голосування у Раді безпеки ООН, або шляхом перезавантаження правил цих інституцій, або заміни старих інституцій, які скомпрометували себе, на нові з демократичними принципами представництва усіх держав і голосувань без прав вето і одностайності.

Список використаних джерел:

1. Лист Міністерства економіки України на запит Стріжкової А.В. № 2602-15/43243-09 від 17.06.2025 про Меморандум про співпрацю Міністерства економіки України з компанією Palantir Technologies INC від 29 лютого 2024 р.
2. Мінцифра і Palantir співпрацюватимуть у сферах оборони та

відбудови України — підписано меморандум. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/mintsifra-i-palantir-spivpratsyuvatimutu-sferakh-oboroni-ta-vidbudovi-ukraini-pidpisano-memorandum>.

3. Chen W. RTS Flexible Systems Ltd v Molkerei Alois Muller GmbH [2010] UKSC 14. URL: <https://lawprof.co/contract/contract-formation-cases/rts-flexible-systems-ltd-v-molkerei-alois-muller-gmbh-2010-uksc-14/>.

4. Стріжкова А. В. Правове забезпечення застосування та удосконалення штучного інтелекту для розмінування України. Право та інновації. 2025. № 3 (51). DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-3\(51\)-12](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2025-3(51)-12).

Саленко Ярослав Юрійович,

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і

Підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

(науковий керівник – докт. юрид. наук, проф. В. І. Бобрик)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОДАННЯ ДОКАЗІВ З ЕФЕКТИВНІСТЮ СУДОВОГО ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює право кожного, чий права та свободи, вказані в цій конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Загалом Конвенція закріплює широке коло прав, значна частина яких є такими, які відносяться до публічно-правової сфери. Водночас низка прав, таких як на повагу до приватного і сімейного життя, свободи думки, совісті та релігії, свободи вираження поглядів, на шлюб, на вільне володіння майном можуть захищатися у порядку цивільного судочинства у справах, які виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Частиною першою статті 2 Цивільного процесуального кодексу України визначено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Таким чином за умови виконання завдань з розгляду та вирішення цивільних справ справедливо, неупереджено та своєчасно має досягатися мета – ефективний захист прав, свобод та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Дослідивши широке розмаїття поглядів на справедливість як принцип цивільного судочинства, М. П. Курило та С. М. Зленко, підсумовують, що, незважаючи на величезну кількість наукового матеріалу, розмаїття поглядів та

підходів до з'ясування сутності та практичного змісту справедливості, вона й досі залишається логічно непізнаною. Еволюційні та трансформаційні процеси, які відбуваються всередині суспільства істотно впливають на загальне уявлення про справедливість чи несправедливість, а також на критерії їх оцінювання. Водночас дослідники пропонують включити справедливість до переліку основних засад (принципів) цивільного судочинства, закріпленого у частині 3 статті 2 ЦПК України [1, с. 106]. Загалом погоджуючись із несталістю розуміння справедливості в історичному вимірі, з огляду на те, що самі автори не сформулювали пропозицій щодо подальшого розкриття справедливості як принципу цивільного судочинства у Главі 1 «Основні положення» Розділу 1 «Загальні положення» ЦПК України, пропозиція включити справедливість до переліку основних засад (принципів) цивільного судочинства видається дещо передчасною. На нашу думку, справедливість як всеохоплююча категорія досягається дотриманням інших, чітко визначених та втілених у ЦПК України, принципів судочинства.

Водночас завдання неупередженості та своєчасності можуть бути більшою мірою конкретизовані як в основних засадах (принципах) цивільного судочинства, так і в конкретних процесуальних нормах.

Неупередженість виражається у принципах верховенства права, рівності усіх учасників перед законом та судом, гласності і відкритості судового процесу, змагальності сторін, диспозитивності. Своєчасність виражається у принципах пропорційності, розумності строків розгляду справи судом, неприпустимості зловживання процесуальним правом. Характерною ознакою процесуальних норм є закріплення строків та термінів, відповідно до яких суд та учасники судового процесу мають здійснювати свої повноваження, права та обов'язки.

Завдання неупередженості та принципи змагальності судового процесу та диспозитивності втілюються в нормах, якими здійснюється розподіл тягара доказування між сторонами та заінтересованими особами.

Змагальність сторін розкривається у статті 12 ЦПК України та полягає у тому, що учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. При цьому кожна сторона довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Диспозитивність цивільного судочинства розкривається у статті 13 ЦПК України та полягає у тому, що суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

Статтею 81 ЦПК України деталізовано обов'язок доказування і подання доказів. Так, згідно з частиною першою цієї статті кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Важливе значення для неупередженого судочинства має норма частини четвертої статті 81 ЦПК України, згідно з якою, у разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою. Тобто відбувається певне зміщення тягара доказування негативних фактів. Як вірно зауважують С. І. Шимон та О. А. Лупало, в умовах процесуальних принципів рівності й змагальності сторін, як вважається, негативні юридичні факти теж підлягають доказуванню. Але при цьому є важливі особливості їх доказування: ці факти встановлюються виключно внаслідок з'ясування пов'язаних із ними позитивних юридичних фактів. Кореляція негативного юридичного факту з позитивним фактом, який теж є предметом доказування, можлива тільки за умови, якщо останній є достатньо визначеним. Іншими словами, довести негативний юридичний факт (заперечити факт вчинення правочину) можливо тільки шляхом надання доказів щодо протилежного йому позитивного факту [2, с. 352].

Важливою ознакою процесуального закону є визначення строків і термінів здійснення судом та учасниками провадження своїх повноважень, процесуальних прав та обов'язків. Саме такі норми закладають належну

регулятивну базу для забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ. У процесуальних нормах, які визначають строки і терміни, реалізуються принципи пропорційності та розумності строків розгляду цивільних справ судом. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві розкривається у статті 11 ЦПК України. Згідно з ним суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Розумність строків розгляду справи судом забезпечується встановленням конкретними процесуальними строками та термінами, а також обов'язком суду, передбаченим статтею 121 ЦПК України, встановлювати розумні строки для вчинення процесуальних дій. При цьому строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданням цивільного судочинства.

Нормами ЦПК України встановлені конкретні темпоральні межі для подання доказів сторонами. Так, згідно зі статтею 83 цього Кодексу передбачено, що позивач повинен подати докази разом з поданням позовної заяви. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи. І лише якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу. У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів. У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин. Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів. Докази, не подані у

встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

Таким чином неподання доказів у строки, визначені нормами ЦПК України, за умови неупередженої позиції суду щодо належної оцінки причин невчасного подання доказів, може призвести до того, що загалом ефективний засіб правового захисту може втратити свою ефективність у зв'язку з тим, що дії сторони, яка вважає своє право порушеним, не відповідають завдання цивільного судочинства, основним засадам (принципам) цивільного судочинства, нормам процесуального закону про строки вчинення процесуальних дій.

Список використаних джерел:

1. Курило М.П., Зленко С.М. Справедливість як принцип цивільного судочинства: теоретичні погляди та практична потреба. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 2. С. 102–107. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/23> (дата звернення 25.11.2025).
2. Шимон С.І., Лупало О.А. Негативні юридичні факти як предмет доказування в адміністративному й цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 348–354. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.55> (дата звернення 25.11.2025).

Сковородіна Олена Миколаївна,

аспірантка

Науково-дослідного інституту приватного права і

Підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака

Національної академії правових наук України,

суддя, голова Господарського суду Донецької області

(науковий керівник – докт. юрид. наук, проф. В. І. Бобрик)

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Зміст Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) у її основному тексті від 04 листопада 1950 року стосується прав та свобод фізичних осіб. Однак уже в 1952 році Конвенцію доповнено протоколом першим, статтею першого якого передбачено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Таким чином дію Конвенції було поширено на юридичних осіб в частині захисту власності. Статтею 13 Конвенції передбачено, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинено особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Згідно зі статтею 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Відповідно до статті 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Згідно зі статтею 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. Відповідно до статті 125 Конституції України судоустрій в Україні будується за принципом територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Статтею 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Згідно з частиною третьою статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції.

Судочинство у справах, що виникають з господарських відносин, здійснюється в порядку, визначеному Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК). Згідно зі статтею 2 ГПК завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Одним із принципів господарського судочинства відповідно до пункту сьомого статті 2 ГПК є обов'язковість судових рішень. Для забезпечення виконання судових рішень в Україні на підставі Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» у порядку, визначеному Законом України «Про виконавче провадження», діють органи державної виконавчої служби та приватні виконавці.

За словами Голови Ради приватних виконавців України О. Русецької у 2024 році система примусового виконання рішень в Україні опрацювала понад 6,6 мільйона виконавчих документів на загальну суму 2,5 трильйона гривень. Фактично виконано 1,9 мільйона рішень – це 29,8 % від загальної кількості – зі стягненням 25,5 мільярда гривень (1,15 % від загального обсягу заборгованості) [1]. Невиконання судових рішень в Україні визнано Європейським судом з прав людини системним порушенням, у зв'язку з чим вилучив з реєстру справ Суду понад 12 тисяч заяв та передав їх Комітету міністрів Ради Європи, з метою їх розгляду в рамках життєвих заходів загального характеру [].

Отже, невиконання судових рішень, які не ґрунтуються на консенсусі учасників певних правовідносин, в Україні є системною проблемою, що призводить до систематичного порушення статей 6 та 13 Конвенції і статті 1 Протоколу першого до Конвенції.

Реформа судоустрою та судочинства 2016–2017 років [57; 72] привнесла до господарського процесу нову, вже процесуальну, форму – врегулювання спору за участю судді. Ця новація розширила можливості сторін господарського спору врегулювати їхній спір, досягнувши взаємної згоди коли сторони, не доводячи справу до судового рішення або ж не доводячи судові рішення до виконання. Процедура врегулювання спору за участю судді в господарському судочинстві регулюється главою 4 розділу III «Позовне провадження» Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК). Така процедура проводиться до початку розгляду справи по суті за згодою сторін. Домовленості сторін, досягнуті в

результаті врегулювання спору за участю судді або в результаті медіації під час судового провадження, можуть набувати імперативного характеру шляхом затвердження мирової угоди ухвалою суду, яка має правовий режим виконавчого документа. Мирова угода може виходити за межі предмету позову якщо її зміст не стосується прав та інтересів третіх осіб. Згідно з даними судової статистики у 2024 році господарськими судами першої інстанції постановлено 12 ухвал про проведення процедури врегулювання спору за участю судді та 10 ухвал про її припинення. У двох випадках сторонами було досягнуто примирення, а у п'яти – справу передано на розгляд іншому судді [3]. Можна припустити, що у решті трьох випадках відбулося не укладення мирової угоди, а відмова від позову чи визнання позову, або ж звернення позивача до суду проханням про закриття провадження у справі, що також є своєрідною формою примирення.

Попри таке нечасте звернення сторін в господарському процесі до врегулювання спору за участю судді, цей засіб правового захисту має значний потенціал з огляду на те, що власне врегулювання може відбуватися за згодою сторін у формі фактичних дій щодо виконання позовних вимог до початку розгляду справи по суті з відповідними процесуальними наслідками, або ж у формі укладення та затвердження судом мирової угоди, умови якої в подальшому можуть бути виконані в примусовому порядку. Саме завдяки широкому спектру можливостей, заснованому на консенсусі сторін господарського спору, врегулювання господарського спору за участю судді має високий потенціал ефективного правового засобу захисту прав суб'єктів господарювання, зокрема і такого конвенційного права, як право мирно володіти своїм майном.

Список використаних джерел:

1. Ефективність системи примусового виконання рішень у 2024 році: аналітика, цифри, тенденції. Асоціація правників України. 07.08.2025. URL: <https://uba.ua/ukr/news/efektivnst-sistemi-primusovogo-vikonannja-rshen-u-2024-goc-analтика-cifri-tendenci> (дата звернення 30.11.2025).

2. Рішення Європейського суду з прав людини від 12.10.2017 у справі «Бурмич та інші проти України». URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-192193%22]) (дата звернення 30.11.2025).

3. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ у порядку господарського судочинства за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-%D0%B3_4.2024.xls (дата звернення 30.11.2025).

Фільварочний Денис Віталійович,

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України

ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В РОБОТУ МІНІСТЕРСТВ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Штучний інтелект (ШІ) є однією з найбільш трансформаційних технологій сучасності, що радикально змінює парадигму функціонування державних інституцій у всьому світі. Впровадження технологій ШІ в діяльність центральних органів виконавчої влади відкриває безпрецедентні можливості для підвищення ефективності державного управління, оптимізації адміністративних процесів, покращення якості надання публічних послуг та забезпечення більшої прозорості прийняття управлінських рішень. Водночас процес цифрової трансформації державного сектору супроводжується комплексом викликів, пов'язаних з технічними, організаційними, етичними та правовими аспектами використання ШІ.

Актуальність дослідження обумовлена стрімким розвитком технологій штучного інтелекту та необхідністю їх інтеграції в систему державного управління для забезпечення конкурентоспроможності України на міжнародній арені. У глобальному контексті понад 50 країн світу вже розробили та впровадили національні стратегії розвитку ШІ, що свідчить про визнання критичної важливості цієї технології для соціально-економічного прогресу [1]. Україна, маючи потужний ІТ-сектор та посідаючи друге місце за кількістю ШІ-компаній у Центральній та Східній Європі [2], має значний потенціал для становлення регіональним лідером у сфері впровадження ШІ в державне управління.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі процесів впровадження технологій штучного інтелекту в діяльність міністерств України, виявленні ключових можливостей та викликів цифровізації державного управління, а також визначенні перспективних напрямів розвитку ШІ-орієнтованої моделі функціонування центральних органів виконавчої влади.

Нормативно-правову основу впровадження ШІ в державне управління

України становить Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р [3], яка визначає стратегічні напрями, пріоритети та завдання державної політики у сфері розвитку та використання технологій ШІ на період до 2030 року. Концепція передбачає впровадження технологій ШІ у сфері освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони та інших галузях для зростання довгострокової конкурентоспроможності України [4]. Реалізація положень Концепції здійснюється відповідно до плану заходів на 2021-2024 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1787-р [5].

Україна керується принципами, закріпленими в Рекомендаціях Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо штучного інтелекту, до яких країна приєдналася у 2019 році [6]. Серед основних принципів розвитку та використання технологій ШІ визначено дотримання верховенства права, основоположних прав та свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, забезпечення відповідності вимогам законодавства про захист персональних даних, а також забезпечення прозорості та відповідальності алгоритмічних рішень [3]. У червні 2024 року Кабінет Міністрів України схвалив постанову № 693, якою дозволено використання технологій штучного інтелекту на Єдиному державному веб-порталі електронних послуг "Дія" для надання інформаційної підтримки користувачам [7].

Міністерство цифрової трансформації України виступає координатором процесу впровадження ШІ в державне управління. У 2024 році Мінцифри презентувало Білу книгу з регулювання ШІ в Україні [8], яка описує підхід до створення правового середовища для безпечного та відповідального використання технологій ШІ. Документ враховує положення Європейського акту про штучний інтелект (AI Act), прийнятого Європейським Парламентом у березні 2024 року та набравшого чинності 1 серпня 2024 року [9], що є важливим кроком у контексті європейської інтеграції України та гармонізації національного законодавства з правом ЄС.

Міністерство цифрової трансформації активно впроваджує ШІ в цифрові сервіси держави. Зокрема, технології ШІ інтегруються в екосистему "Дія" для автоматизації обробки запитів користувачів, розвантаження контакт-центру та забезпечення швидких і точних відповідей на питання громадян [10]. Міністерство реалізує амбітну мету до 2030 року увійти в топ-

З країн світу за рівнем інтеграції та впровадження рішень на основі ШІ [11]. Для досягнення цієї мети створюється Центр розвитку та інтеграції ШІ (AI Center of Excellence), який має стати міжнародним хабом для розробки та інтеграції AI-рішень у публічному секторі [12].

Національне агентство України з питань державної служби (НАДС) також активно впроваджує інструменти ШІ у свою діяльність. За словами голови НАДС, штучний інтелект вже сьогодні трансформує державну службу, роблячи її більш гнучкою, сервісною та швидкою [13]. У квітні 2025 року НАДС взяла участь у презентації посібника з відповідального використання ШІ публічними службовцями, розробленого Мінцифри, що свідчить про формування системного підходу до цифрової грамотності державних службовців.

Серед ключових напрямів впровадження ШІ в роботу міністерств слід виділити автоматизацію рутинних адміністративних процесів, аналітичну підтримку прийняття управлінських рішень, оптимізацію надання державних послуг, моніторинг та прогнозування суспільних процесів, а також виявлення ризиків корупції та нецільового використання бюджетних коштів. Зокрема, в Україні алгоритми ШІ використовуються для роботи з відкритими даними судового реєстру, моніторингу стану довкілля та виявлення ризиків у публічних закупівлях [14]. Платформа DOZORRO розробляє модель машинного навчання для виявлення ризикових закупівель, що дозволяє громадським активістам значно швидше ідентифікувати потенційні зловживання.

Міністерство освіти і науки впроваджує ШІ в освітню екосистему "Мрія", яка використовується у школах України для цифровізації освітнього процесу та зменшення адміністративного навантаження на педагогічних працівників [10]. Міністерство також розробило інструктивно-методичні рекомендації щодо запровадження та використання ШІ в закладах загальної середньої освіти [15], що свідчить про комплексний підхід до формування ШІ-компетентності в освітній сфері.

Основні можливості впровадження ШІ в роботу міністерств включають підвищення ефективності та продуктивності за рахунок автоматизації повторюваних завдань, що дозволяє державним службовцям зосередитися на стратегічних функціях. Технології ШІ забезпечують можливість обробки та аналізу великих масивів даних (Big Data) для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на основі емпіричних

доказів. Персоналізація державних послуг на основі ШІ-алгоритмів дозволяє враховувати індивідуальні потреби громадян та підвищувати їх задоволеність якістю обслуговування. Прогнозна аналітика з використанням ШІ забезпечує можливість ранньої ідентифікації ризиків, попередження кризових ситуацій та оптимізації розподілу ресурсів. Впровадження чат-ботів та віртуальних асистентів на основі ШІ забезпечує цілодобову доступність інформаційної підтримки для громадян без збільшення штату працівників.

Водночас впровадження ШІ супроводжується комплексом викликів технічного, організаційного, етичного та правового характеру. Технічні виклики включають необхідність забезпечення якісних та репрезентативних наборів даних для навчання ШІ-моделей, що є особливо актуальним в умовах обмеженої цифровізації деяких сфер державного управління. Недостатній рівень цифрової грамотності державних службовців та відсутність спеціалізованих кадрів у галузі ШІ створюють значні перешкоди для ефективного впровадження та експлуатації ШІ-систем. Питання кібербезпеки та захисту персональних даних при використанні ШІ потребують особливої уваги, оскільки міністерства обробляють значні обсяги конфіденційної інформації.

Етичні виклики пов'язані з ризиками алгоритмічної дискримінації, коли ШІ-системи можуть відтворювати або посилювати існуючі упередження, присутні в навчальних даних. Проблема прозорості та пояснюваності рішень, прийнятих ШІ-алгоритмами, є критичною для забезпечення довіри громадян до автоматизованих систем прийняття рішень. Необхідність забезпечення людського контролю над ШІ-системами, особливо у випадках, коли їх рішення можуть впливати на права та інтереси громадян, потребує розробки чітких процедур та протоколів. Правові виклики обумовлені відсутністю комплексного законодавчого регулювання використання ШІ в державному управлінні, недостатньою визначеністю відповідальності за помилки та збої ШІ-систем, а також необхідністю гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Фінансові обмеження є значним викликом для масштабного впровадження ШІ в умовах воєнного стану, коли значна частина бюджетних ресурсів спрямовується на потреби оборони. Високі початкові витрати на розробку, впровадження та підтримку ШІ-інфраструктури вимагають стратегічного підходу до пріоритизації проектів та залучення міжнародної технічної допомоги. Міжвідомча координація та уніфікація підходів до

впровадження ШІ є необхідною умовою для уникнення фрагментації зусиль та забезпечення сумісності систем різних міністерств.

Міжнародний досвід свідчить про успішне впровадження ШІ в державне управління багатьма країнами. Естонія використовує ШІ для автоматизованого надання державних послуг та е-резидентства, Сінгапур впроваджує ШІ-системи для управління транспортною інфраструктурою та прогнозування епідеміологічних ризиків, а Великобританія створила Управління з питань штучного інтелекту (Office for Artificial Intelligence) для координації впровадження ШІ в публічному секторі. Вивчення та адаптація кращих міжнародних практик є важливим елементом стратегії розвитку ШІ в Україні.

Перспективи розвитку ШІ в діяльності міністерств України пов'язані з розробкою національної стратегії розвитку штучного інтелекту на період після 2030 року, створенням спеціалізованої освітньої та дослідницької інфраструктури, формуванням екосистеми публічно-приватного партнерства у сфері ШІ, а також інтеграцією України до міжнародних ініціатив з розвитку відповідального ШІ. Важливим напрямом є розвиток національної мовної моделі (LLM), яка працюватиме українською мовою та враховуватиме національну специфіку [10].

Підсумовуючи, можна констатувати, що впровадження штучного інтелекту в роботу міністерств України є об'єктивною необхідністю для модернізації державного управління, підвищення якості публічних послуг та забезпечення конкурентоспроможності країни в глобальному цифровому просторі. Успішна реалізація цього процесу потребує комплексного підходу, що охоплює нормативно-правове регулювання, технологічну інфраструктуру, кадрове забезпечення, етичні стандарти та міжнародну співпрацю. Попри численні виклики, Україна має значний потенціал для становлення регіональним лідером у сфері впровадження ШІ в державне управління завдяки потужному ІТ-сектору, активній підтримці держави та високому рівню цифрової грамотності населення.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2030 роки / Інститут проблем штучного інтелекту МОН України та НАН України. 2022. URL: https://wp.oecd.ai/app/uploads/2021/12/Ukraine_National_Strategy_for_Development_of_Artificial_Intelligence_in_Ukraine_2021-2030.pdf.

2. Україна посідає друге місце за кількістю ІІІ-компаній у Центральній та Східній Європі: результати дослідження про штучний інтелект. Офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-posidaie-druhe-mistse-za-kilkistiu-shi-kompanii-u-tsentralnii-ta-skhidnii-ievropi-rezultaty-doslidzhennia-pro-shtuchnyi-intelekt>.

3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p>.

4. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку штучного інтелекту. Офіційний вебсайт Національного університету «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/news/kabinet-ministriv-ukrainy-skhvalyv-kontseptsiuu-rozvytku-shtuchnogo-intelektu> (дата звернення: 27.11.2024).

5. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1787-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-438r>.

6. Уряд затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні з урахуванням пропозицій Цифролаби. Лабораторія цифрової безпеки. URL: <https://dslua.org/publications/uriad-zatverdvyv-kontseptsiuu-rozvytku-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-z-urakhuvanniam-propozytsiy-tsyfrolaby/>.

7. Дія матиме штучний інтелект: що зміниться для користувачів. URL: <https://kosht.media/shtuchny-intelekt-bude-u-dii-shcho-tse-oznachaie-dlia-korystuvachiv/>.

8. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентує Білу книгу. Офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuвання-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfyry-prezentuie-bilu-knyhu>.

9. В ЄС прийнято регламент про регулювання штучного інтелекту. PwC Ukraine. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/publications/tax-and-legal-alert/2024/artificial-intelligence-regulation-adopted-eu.html>.

10. Михайло Федоров: ІІІ дасть змогу державі цифровізувати тисячі послуг на рік. Офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mykhailo-fedorov-shi-dast-zmohu-derzhavi-tsyfrovizuvaty-tysiachi-posluh-na-rik>.

11. Нові послуги в Дії, сотні дронів і Мрія: як розвивалася цифрова Україна у 2024 і що буде у 2025. URL: https://24tv.ua/shho-chekati-vid-mintsifri-2025-novi-poslugi-diyi-droni-dlya_n2718212.

12. Мінцифра запускає центр з розробки та інтеграції ШІ. LIGA.net. URL: https://biz.ligazakon.net/news/233871_mntsifra-zapuska-tsentr-z-rozrobki-ta-ntegrats-sh.

13. Голова НАДС Наталія Алюшина: «Інструменти штучного інтелекту вже сьогодні успішно трансформують державну службу». Офіційний вебсайт Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/news/holova-nads-nataliia-aliushyna-instrumenty-shtuchnoho-intelektu-vzhe-sohodni-uspishno-transformuiut-derzhavnu-sluzhbu>.

14. Як штучний інтелект використовується у сфері відкритих даних. Офіційний вебсайт Дія. Відкриті дані. URL: <https://diia.data.gov.ua/info-center/aiod>.

15. Використовуйте штучний інтелект без порушення права інтелектуальної власності: рекомендації для розробників, користувачів і правовласників контенту. Офіційний вебсайт Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/34daa773-b324-4bc1-b836-e07ca26f6bb7>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ

1. Стаття 13 Європейської конвенції з прав людини визначає, що національні органи влади несуть відповідальність за забезпечення реального та ефективного захисту прав людини, включаючи житлові права осіб з інвалідністю. Ефективний засіб правового захисту повинен надавати можливість розглянути суть обґрунтованої скарги щодо порушення права на доступне, адаптоване/придатне та безбар'єрне житло на національному рівні, перш ніж вдаватися до міжнародних механізмів. Такий засіб правового захисту житлових прав повинен бути не лише формальним, а й здатним забезпечити як превентивний, так і компенсаційний захист, включаючи вирішення випадків дискримінації або бездіяльності органів публічної влади.

2. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» є спеціальним законом, а Закони України «Про адміністративну процедуру» та «Про адміністративні послуги» застосовуються, якщо певні відносини не врегульовано Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». З огляду на це, до процедури здійснення Мін'юстом розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Мін'юсту не застосовується положення Закону України «Про адміністративну процедуру», а відносини, що виникають з фактів державної реєстрації юридичних осіб, які здійснюють господарську діяльність, змін до установчих документів, внесення до ЄДР відомостей, передбачених законом, слід визнати такими, що супроводжують господарську діяльність. Коли реєстраційні дії супроводжують корпоративні відносини, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, відповідні реєстраційні відносини є такими, що пов'язані із здійсненням господарської діяльності. Спори, пов'язані із державною реєстрацією, внесенням змін чи відомостей до ЄДР, які виникають з корпоративних відносин щодо створення, діяльності, управління або припинення діяльності, слід вважати господарськими спорами, а справи у цих спорах відносяться до юрисдикції господарських судів відповідно до критеріїв, визначених у пункті 3 частини першої статті 20

ГПК України.

3. За участі у судовому процесі прокурора суд вправі відреагувати на порушення законодавства тільки одним суб'єктом, що наділений процесуальним статусом органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Так, суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (в тому числі, якщо підписана прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства прокурором (ч. 2 ст. 262 ЦПК України). Таке судове повноваження можна вважати однією із гарантій забезпечення ефективності здійснення прокурором цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків під час його участі у судовому процесі на захист прав та інтересів інших осіб.

4. Положення Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12 березня 2025 року № 4292-IX, яким законодавець надав зворотну дію в часі, навряд чи можна визнати такими, що пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Також надання їм зворотної дії в часі не обумовлено нагальною суспільною потребою, адже ці положення стосуються вирішення судом питання компенсації добросовісному набувачеві при витребуванні майна на користь держави чи територіальної громади, тобто вони спрямовані на захист саме приватного інтересу добросовісного набувача, а не суспільних потреб. З огляду на конституційну заборону надання закону зворотної дії в часі (стаття 58 Конституції України), запроваджену пунктом 2 розділу 11 зазначеного Закону ретроспективну дію його окремих положень не можна визнати такою, що забезпечує ефективність відповідного засобу захисту прав добросовісного набувача у справах, що знаходились на розгляді судів станом на дату набрання чинності відповідним Законом.

5. Варто передбачити ще на етапі попереднього розгляду законопроекту ефективний засіб недопущення винесення на розгляд Верховної Ради України законодавчих ініціатив за наявності застережень Верховного Суду, громадськості, Головного науково-експертного управління та/або Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо їх відповідності Конституції України. Таким засобом могла б бути обов'язкова процедура звернення за рішенням профільного Комітету Верховної Ради України до Конституційного Суду України для надання

висновку щодо відповідності законопроекту вимогам Конституції України, у т.ч. якщо з приводу конституційності положень такого законопроекту висловили сумнів (застереження) Верховний Суд, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України та/або Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України.

6. Визначення медіатора як самостійного суб'єкта захисту цивільних прав та та/або охоронюваних законом інтересів є прогресивним кроком у сфері гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, оскільки медіація спрямована на забезпечення ефективного, швидкого та менш конфліктного захисту приватних прав та/або охоронюваних законом інтересів. Її застосування дозволяє зменшити навантаження на судову систему та сприяє формуванню культури діалогу. Крім того, такий крок свідчить про врахування Україною положень Директиви ЄС 2008/52/ЄС «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах», відповідно до якої медіація може забезпечити економічно ефективне та швидке позасудове вирішення спорів у цивільних і господарських справах на основі врахування потреб сторін. Існує висока імовірність того, що домовленості, досягнуті в результаті медіації, будуть добровільно дотримуватися, а між сторонами збережуться дружні та стабільні стосунки.

7. Розширення форм державної підтримки у сфері освіти в умовах воєнного стану є актуальним і нагальним питанням законодавчої та урядової політики. У науковому юридичному середовищі може бути проведена дискусія щодо термінологічного визначення понять, пов'язаних з новим терміном щодо освітніх втрат для підвищення ефективності правових засобів захисту освітніх прав та інтересів в Україні.

8. Проблема обходу переважного права через удавані правочини виходить далеко за межі суто кваліфікаційної оцінки дій сторін і потребує комплексного подальшого дослідження. Навіть за умови встановлення удаваності правочину та задоволення позову про переведення на позивача прав і обов'язків покупця, залишається низка неврегульованих та дискусійних питань щодо практичної реалізації такого способу захисту. Потребує визначеності питання щодо механізму компенсації вартості частки: кому саме, у якому обсязі та на якій правовій підставі і чи повинен бути здійснений платіж у випадку, якщо оспорюваний правочин мав форму дарування, внесення частки до статутного капіталу іншої юридичної особи чи

іншої конструкції, що не передбачає прямої оплати. Додаткової уваги вимагають і процедурні аспекти виконання судових рішень про переведення прав покупця в умовах, коли попередній учасник уже втратив формальний статус сторони правочину або коли проміжні транзакції ускладнили структуру корпоративного контролю.

9. Характерними ознаками категорії «належний» спосіб захисту слід виділити: 1) правочинність – спосіб має існувати у праві, тобто бути передбаченим у законі, договорі, або, якщо ні, то не суперечити закону; 2) узгодженість – спосіб повинен відповідати змісту порушеного права/інтересу та може бути застосований у даному випадку, який «належить» застосувати у даному випадку. «Ефективний» спосіб захисту прав має відповідати таким ознакам: 1) він повинен відповідати змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, а також характеру його порушення, невизнання або оспорювання, бути у цій частині «належним»; 2) призводити до поновлення порушеного права цієї особи чи визнання такого, що не визнається чи оспорується, а в разі неможливості поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування; 3) вирішувати спір остаточно (процесуальна економія), тобто щоб у особи була відсутня потреба у поданні нових позовів чи звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту; 4) повинен забезпечувати «баланс інтересів» між позивачем, відповідачем, іншими учасниками тощо.

10. Правові механізми захисту інтересів громадян і бізнесу в умовах цифрової трансформації містобудівної та архітектурної діяльності набувають системного та комплексного характеру. Поєднання публічно-правових інструментів (містобудівного кадастру та Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва) з приватно-правовими цифровими рішеннями, зокрема BIM/VIM-технологіями, створює багаторівневу модель гарантування прав і законних інтересів учасників будівельного процесу. Для громадян ці механізми забезпечують реальну доступність та прозорість інформації про забудову територій, можливість участі в прийнятті управлінських рішень, а також підвищений рівень захисту права на безпечне, комфортне й екологічно збалансоване середовище проживання. Для суб'єктів господарювання цифровізація процедур зменшує адміністративні бар'єри, мінімізує корупційні ризики, підвищує правову визначеність і передбачуваність регуляторного середовища. Важливу функцію у системі захисту інтересів виконує інститут саморегулювання, який забезпечує професійні стандарти

діяльності, контроль якості та відповідальність учасників ринку. У сукупності зазначені правові механізми формують сучасну модель балансу публічних і приватних інтересів, що сприяє сталому розвитку територій, підвищенню довіри до органів влади та формуванню сприятливого інвестиційного клімату у сфері будівництва та архітектури.

11. Законодавство не допускає випадків безоплатного використання майна громадян навіть у військових цілях. Тому навіть об'єктивна потреба в такому використанні сама по собі не є підставою обмеження чи припинення права власності особи без застосування процедури реквізиції. Відсутність рішення військового командування про реквізицію майна не може позбавляти його власника права на отримання від держави компенсації за позбавлення можливості володіти, користуватися та розпоряджатись своїм майном (ст. 41 Конституції України, ст. 321 ЦК України). Тому, незважаючи на наявність рішення Верховного Суду, в якому сформульовано, на наше переконання, помилковий висновок про неможливість присудження такої компенсації з тих підстав, що будинок позивачки не було у встановленому порядку мобілізовано (реквізовано) (постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року в цивільній справі № 757/64569/16-ц), питання щодо виплати компенсації громадянам за використання їхнього нерухомого майна у військових цілях без дотримання процедури його реквізиції в умовах воєнного стану має вирішуватись безпосередньо на підставі положень Конституції та ЦК України залежно від характеру завданих збитків. Використання державою у військових цілях майна (зокрема нерухомого) громадян без застосування передбаченого законом порядку його примусового відчуження (реквізиції) за відсутності згоди особи на таке використання, що призвело до позбавлення власника правомочностей володіти, користуватися та розпоряджатись власністю, є протиправним позбавленням особи права власності. У зв'язку з цим, на наше переконання, належним способом захисту прав власника такого майна має бути вимога власника до держави про відшкодування збитків у вигляді неотриманих платежів (безпідставно збережених коштів) за користування майном чи майнової шкоди за його пошкодження, включаючи моральну шкоду внаслідок порушення права власності. Такий підхід відповідатиме принципам справедливості і розумності, непорушності права власності (зокрема в аспекті виконання державою свого негативного обов'язку за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції) та повного відшкодування завданих збитків.

12. Ефективність національних засобів захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних приватних прав в Україні визначається здатністю держави забезпечити не лише формальний доступ до правосуддя, але й реальну можливість відновлення порушеного права. Попри позитивні зрушення у реформуванні судової системи та цифровізації, значні проблеми залишаються у сфері виконання рішень, організації роботи судів і забезпечення рівного доступу для всіх громадян. Подальший розвиток України як правової та демократичної держави потребує комплексних змін – від завершення реформування судової системи до активного впровадження європейських стандартів і створення умов, за яких кожний механізм захисту буде практично дієвим, доступним та ефективним. Це дозволить забезпечити громадянам реальне поновлення порушених прав і створить умови для зміцнення демократичних інститутів у державі. Тільки за таких умов можна забезпечити повноцінну реалізацію приватних прав та інтересів у сучасних умовах.

13. Інститут способів судового захисту формується під вирішальним впливом судової практики. Законодавець лише у загальних рисах визначає можливі способи, у які суди можуть захистити суб'єктивне право чи інтерес, а також може обмежувати застосування окремих способів. У відносинах, які регулюються на засадах диспозитивності, вплив на доступні учасникам цих відносин способи захисту можуть мати також самі учасники. Водночас лише суд визначає ефективність судового захисту відповідним способом серед тих, які допускає законодавство, та, в згаданих вище умовах диспозитивності, визначили учасники правовідносин.

14. Задля унеможливлення зловживання кредитором правом на оскарження правочинів боржника щодо їх фраздаторного характеру, необхідно внести відповідні зміни до ЦК України та/або КзПБ. Доцільно передбачити окрему статтю, присвячену даному питанню, де закріпити порядок та умови розгляду вимог щодо визнання недійсними правочинів у зв'язку з їх фраздаторністю обов'язково із зазначенням необхідності доведення вини боржника у формі прямого умислу завдати шкоди кредиторам та обізнаності в цьому його контрагента.

15. Матеріальне право займає по відношенню до цивільного процесуального права визначальну роль, оскільки цивільний процес базується на застосуванні норм матеріального права. Ця діяльність виступає фундаментом, на якому тримається вся система цивільного процесуального

права та структура цивільного судочинства. Цивільне процесуальне право регламентує цивільний процес, в межах якого вчиняється процесуальна діяльність по застосуванні норм матеріального права. Завдяки цьому воно перебуває в нерозривному зв'язку з матеріальним правом (абсолютна залежність), якщо йдеться за провадження, де цивільна справа має бути вирішена по суті. Натомість матеріальне право залежить від цивільного процесуального права відносно. Така взаємодія матеріального та цивільного процесуального права показує діалектику їх співвідношення в системі права. Для ефективного застосування норм матеріального права цивільне процесуальне право повинно передбачати релевантні процесуальні засоби (механізми), що будуть використовуватися в цивільному процесі, формування яких відбувається на функціональному рівні взаємодії матеріального права з цивільним процесуальним правом.

16. Потрібно підвищувати ефективність засобів захисту національних інтересів як шляхом переконання міжнародних партнерів та закріплення більш сильних для України позицій у положеннях договорів та меморандумів (не зупиняючись лише на стадії підписання необов'язкових меморандумів), так і відновлення міжнародних публічних засобів захисту у належних інституціях або шляхом скасування одностайного голосування у Раді безпеки ООН, або шляхом перезавантаження правил цих інституцій, або заміни старих інституцій, які скомпрометували себе, на нові з демократичними принципами представництва усіх держав і голосувань без прав вето і одностайності.

17. Зниження ефективності засобів правового захисту права на заробітну плату в умовах воєнного стану має як об'єктивні (воєнна агресія та обмеження прав, пов'язані з дією правового режиму воєнного стану), так і суб'єктивні причини (внутрішнє переконання суддів Великої Палати Верховного Суду). Загалом таке зниження ймовірно призведе до збільшення кількості порушень конституційного права працівників на своєчасне одержання винагороди за працю (стаття 43 Конституції України) та конвенційного права на мирне володіння своїм майном.

18. Розуміння громадського контролю як суб'єктивного права громадянина не лише поглиблює доктринальне осмислення цього явища, але й формує міцну концептуальну основу для подальших наукових розвідок, спрямованих на розвиток різноманітних форм громадського контролю в контексті забезпечення прав людини, утвердження верховенства права та

зміцнення демократичних засад публічного управління в Україні.

19. Неподання доказів у встановлені ЦПК України строки за умови неупередженої позиції суду щодо належної оцінки причин невчасного подання доказів може призвести до того, що загалом ефективний засіб правового захисту може втратити свою ефективність у зв'язку з тим, що дії сторони, яка вважає своє право порушеним, не відповідають завдання цивільного судочинства, основним засадам (принципам) цивільного судочинства, а також нормам процесуального закону про строки вчинення процесуальних дій.

Наукове видання

**ЕФЕКТИВНІСТЬ
НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ
ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ**

Збірник матеріалів
науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 03 грудня 2025 року)

Упорядник – М. О. Гетманцев

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки – М. О. Гетманцев

Підписано до друку 24.12.2025. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 5,3 Тираж 300 прим. Зам. № 25-011

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Казимира Малевича, 11, м. Київ, 03150

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 8470 від 13.10.2025